

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Економічний факультет
Кафедра фінансів, обліку і аудиту

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: **«ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ У ХОДІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ»**

Виконала студентка 2 курсу, групи МФК-61
спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування
освітньо-професійної програми
«ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ»
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Вербова Анна-Марія Володимирівна

Керівник – доктор економічних наук, доцент
Дем'янчук Ольга Іванівна
Рецензент – доктор економічних наук, професор
Антонюк Олена Ростиславівна

«РОБОТА ДОПУЩЕНА ДО ЗАХИСТУ»

Завідувач кафедри фінансів,
обліку і аудиту _____ (проф., д.е.н. Мамонтова Н.А.)
(підпис)

Протокол № ____ від « ____ » _____ 2022 р.

АНОТАЦІЯ
кваліфікаційної роботи
на здобуття освітнього ступеня магістра

Тема: **«Пенсійне забезпечення в Україні у ході реалізації пенсійної реформи»**

Автор: Вербова Анна-Марія Володимирівна

Науковий керівник: доктор економічних наук, доцент Дем'янчук Ольга Іванівна

Захищена «.....».....2022 року.

Короткий зміст праці: кваліфікаційна робота присвячена дослідженню пенсійного забезпечення у ході реалізації пенсійної реформи. У роботі дістало подальший розвиток розкриття сутності та призначення пенсійного забезпечення, виділено його основні функції та принципи. Охарактеризовано основні аспекти функціонування пенсійної системи в Україні. З'ясовано суть, переваги та недоліки пенсійної реформи щодо впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Оцінено сучасний стан та ефективність функціонування пенсійної системи України, на основі аналізу основних економічних показників. Проаналізовано діяльність Пенсійного фонду України, недержавних пенсійних фондів, страхових компаній та банків як основних суб'єктів пенсійної системи, котрі акумулюють та розподіляють пенсійні активи. На основі одержаної інформації було виявлено, що солідарна та накопичувальна системи функціонують неефективно та потребують змін. Визначено основні аспекти побудови зарубіжних пенсійних систем та оцінено ефективність їх діяльності. Охарактеризовано вплив воєнного стану на систему пенсійного забезпечення в Україні. Було запропоновано удосконалені заходи щодо покращення пенсійного забезпечення в Україні для кожного із трьох рівнів пенсійної системи. Вперше одержано методику розрахунку внеску для працюючого пенсіонера, розмір пенсії якого перевищує середній по Україні.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійна система, пенсійна реформа, трирівнева пенсійна система, солідарна система, накопичувальна система, Пенсійний фонд України, недержавні пенсійні фонди, пенсійні внески, пенсійні виплати, пенсійні активи, міжнародні пенсійні системи.

_____ Анна-Марія ВЕРБОВА

ANNOTATION
qualification work
to obtain a master's degree

Topic: **«Pension provision in Ukraine during the implementation of the pension reform»**

Author: Verbova Anna-Mariia Volodymyrivna

Academic supervisor: Doctor of Economic Sciences, Associate Professor Demianchuk Olha Ivanivna

Protected by «.....».....2022.

Summary of the work: the qualification work is devoted to the study of pension provision during the implementation of the pension reform. The work further developed the disclosure of the essence and purpose of pension provision, highlighted its main functions and principles. The main aspects of the functioning of the pension system in Ukraine are characterized. The essence, advantages, and disadvantages of the pension reform regarding the implementation of the accumulative system of mandatory state pension insurance have been clarified. Based on the analysis of the main economic indicators, the current state and effectiveness of the functioning of the pension system of Ukraine were assessed. The activities of the Pension Fund of Ukraine, non-state pension funds, insurance companies and banks as the main subjects of the pension system, which accumulate and distribute pension assets, are analyzed. On the basis of the received information, it was found that the solidarity and accumulative systems function inefficiently and need changes. The main aspects of the construction of foreign pension systems were determined and the effectiveness of their activities was assessed. The impact of martial law on the pension system in Ukraine is characterized. Improved measures to advance pension provision in Ukraine were proposed for each of the three levels of the pension system. For the first time, a method of calculating the contribution for a working pensioner whose pension exceeds the average for Ukraine has been obtained.

Keywords: pension provision, pension system, pension reform, three-level pension system, solidarity system, accumulative system, Pension fund of Ukraine, non-state pension funds, pension contributions, pension payments, pension assets, international pension systems.

_____ Anna-Mariia VERBOVA

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	7
1.1. Сутність пенсійного забезпечення, його призначення, принципи та функції.	7
1.2. Огляд системи пенсійного забезпечення в Україні та джерел її фінансування.	13
1.3. Пенсійна реформа в Україні: суть, переваги та недоліки.....	18
1.4. Система показників оцінки рівня пенсійного забезпечення.	32
РОЗДІЛ 2	
ОЦІНКА СТАНУ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ У ХОДІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ.....	35
2.1. Оцінка рівня пенсійного забезпечення в Україні.	35
2.2. Структурно-динамічний аналіз системи державного пенсійного забезпечення України.	43
2.3. Особливості розвитку в Україні недержавного пенсійного забезпечення	52
РОЗДІЛ 3	
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ	64
3.1. Огляд зарубіжних систем пенсійного забезпечення.	64
3.2. Вплив воєнного стану на систему пенсійного забезпечення.	75
3.3. Напрями покращення функціонування системи пенсійного забезпечення в Україні.	87
ВИСНОВКИ.....	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	103
ДОДАТКИ	112

ВСТУП

Створення та функціонування системи пенсійного забезпечення, котра здатна повністю відповідати рівню розвитку національної економіки, дозволяє забезпечити одержання доходів громадянами похилого віку та відіграє важливу роль у розвитку соціально-економічної, суспільно-політичної, фінансово-бюджетної сфер діяльності держави. Загалом пенсійне забезпечення тісно пов'язане з оподаткуванням, воно впливає на рівень сукупного доходу домогосподарств, підвищує зацікавленість учасників системи до пошуку більш високооплачуваної роботи, а також є одним із найважливіших чинників, котрий визначає кон'юнктуру ринку праці в Україні. Так, дана система не може мати сталий розвиток, адже економіка постійно зазнає змін, у зв'язку з чим виникає необхідність до реформування пенсійного забезпечення. До деструктивних чинників, котрі спонукають уряд держави до реформування пенсійної системи належать: зменшення темпів економічного розвитку, негативні демографічні зміни, зростання рівня безробіття, поширення «тінізації» праці, воєнний стан у державі та інші.

У сучасних умовах значна кількість держав здійснює активне реформування пенсійних систем, і Україна не є винятком. Загалом у пенсійних реформ країн цілі є подібними, адже всі вони полягають у створенні такого механізму, котрий міг би адекватно та своєчасно реагувати на економічні, демографічні, соціальні та інші проблеми, котрі перешкоджають адекватному функціонуванню пенсійної системи. Державний вибір типу реформ обумовлений рівнем ефективності чинної пенсійної системи, рівнем розвитку соціального та пенсійного законодавства, ефективністю діяльності національного фінансового ринку та цілями подальшого перетворення. Так, українська пенсійна система зараз знаходиться у критичному становищі, адже солідарний рівень значно залежить від державних коштів, а запровадження недержавного пенсійного забезпечення у 2003 році не змогло виправдати покладених на нього очікувань щодо залученості населення. Відповідно, зараз ми можемо спостерігати за

процесом розробки проєктів щодо поступового запровадження довгоочікуваного другого рівня пенсійної системи – накопичувальної системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування.

Дослідженню цієї проблематики присвячені праці наступних учених: А. Буряченка, І. Бенько, О. Данилюк, О. Дем’янчук, К. Демченко, Т. Дідковська, Ю. Гуцалова, В. Криклій, О. Міндова, Л. Шалієвська І. та ін. Ці вчені у своїх працях досліджували сутність поняття «пенсійне забезпечення», розглядали структурні елементи пенсійної системи в Україні, визначали основні види, функції, а також принципи функціонування пенсійного забезпечення та акцентували увагу на його значимості у сфері соціального захисту населення. Огляд основних аспектів запровадження загальнообов’язкового накопичувального рівня викладено у статтях А. Іщук, О. Ключко, Ю. Кушнір, О. Молнар та І. Чешневської.

У свою чергу, такі науковці як: А. Бренер, Б. Вишивана, К. Демченко, Б. Івашко, Т. Завора, Н. Зеленко, А. Касич, М. Кучеренко, Л. Леваєва, Ю. Набатова, О. Насібова, І. Приймак, І. Ткаченко та І. Чугунов, присвятили свої праці аналізу та оцінці функціонування складових елементів пенсійної системи, а саме першому та третьому рівню. У їхніх працях доведено, що діяльність усіх складових елементів системи не є задовільною, у зв’язку з чим виникає необхідність до її реформування.

У власних наукових напрацюваннях В. Бикова, В. Виговська, Н. Мартиненко, В. Міщенко, Д. Пудова, В. Прокопенко, В. Рейкін та О. Чеберяко, досліджували основні аспекти функціонування міжнародних пенсійних систем та значну увагу приділяли їх відмінностям. Вплив воєнного стану на функціонування української пенсійної системи у своїх працях відобразили В. Балацька, Ю. Будякова, В. Квас, А. Свіденко та Н. Панченко.

Метою дослідження є розробка рекомендацій щодо напрямів покращення функціонування усіх діючих рівнів системи пенсійного забезпечення у ході реалізації пенсійної реформи на основі вивчення теоретичних та оцінки практичних аспектів обраної проблематики. Досягнення визначеної мети зумовило окреслення та виконання наступних завдань:

- розкрити сутність поняття «пенсійне забезпечення» та визначити його призначення;
- охарактеризувати основні принципи та функції пенсійного забезпечення;
- здійснити огляд системи пенсійного забезпечення України та її джерел фінансування;
- розглянути аспекти пенсійної реформи в Україні;
- виділити переваги та недоліки від запровадження загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення;
- сформувати систему показників для дослідження пенсійної системи;
- оцінити загальний рівень умов функціонування системи пенсійного забезпечення;
- провести структурно-динамічний аналіз системи державного пенсійного забезпечення в Україні;
- проаналізувати особливості розвитку основних суб'єктів діяльності у системі недержавного пенсійного забезпечення;
- розглянути аспекти побудови та показники функціонування зарубіжних пенсійних систем;
- охарактеризувати вплив воєнного стану в Україні на пенсійне забезпечення;
- визначити основні напрями покращення функціонування пенсійної системи України.

Об'єктом дослідження є пенсійне забезпечення в Україні, а предметом – стан та ефективність функціонування пенсійної системи України у ході реалізації пенсійної реформи.

Під час написання кваліфікаційної роботи було використано наступні наукові методи: метод вимірювання для оцінки рівня розвитку елементів пенсійної системи; порівняння для дослідження як вітчизняної, так і зарубіжних систем пенсійного забезпечення; аналіз та синтез для вивчення солідарного та недержавного накопичувального рівнів; абстрагування для оцінки загальних

умов функціонування пенсійної системи; метод узагальнення для аналізу системи недержавного пенсійного забезпечення; індукція та дедукція для дослідження рівнів пенсійної системи; класифікація для опису міжнародних пенсійних систем.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Сутність пенсійного забезпечення, його призначення, принципи та функції

Підтримка добробуту та соціального становища населення є одним із найважливіших завдань кожної держави у світі. Задля ефективного виконання цього завдання усі країни розробляють комплекс ефективних механізмів щодо раціонального використання обмежених фінансових та матеріальних ресурсів, котрий називається соціальним захистом. Здійснюючи різноманітні правові та соціально-економічні заходи у сфері соціального захисту населення держава намагається уникнути розвитку несприятливих економічних явищ, зниження диференціації доходів, зниження життєвого рівня, а також намагається підтримати гідний рівень життя власних громадян.

У проєкті Соціального кодексу України від 15 лютого 2013 року, опублікованого на Офіційному порталі ВРУ, зазначається, що соціальний захист – «...це система державного гарантування прав громадян України на матеріальне забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законодавством України» [55].

В сучасних умовах соціально-економічного розвитку у системі соціального захисту населення найважливішу роль відіграє пенсійне забезпечення. Це пов'язано із тим, що саме воно спрямоване на задоволення потреб найменш захищених громадян, таких як пенсіонери, інваліди та особи, котрі втратили годувальника. Для таких верств населення здійснюється так звана заміна втраченого доходу за допомогою надання пенсій. А отже, пенсійне забезпечення виконує роль так би мовити каталізатора соціального захисту під

час акумуляції фінансових ресурсів громадян за для забезпечення гідних умов життя у період природної зрілості, або інших соціальних обставин [61, с. 110].

Серед науковців досі немає єдиного підходу до визначення поняття «пенсійне забезпечення». На думку Дідковської Т. О. пенсійне забезпечення це «... комплексні організаційно-правові заходи, метою яких є задоволення життєвих потреб шляхом здійснення грошових виплат громадянам, які мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорону їхніх прав» [18, с. 7]. Більш лаконічно дане поняття трактує Єрошенков С. Г., котрий вважає що пенсійне забезпечення є грошовою формою матеріального забезпечення для осіб, котрі стають непрацездатними з різноманітних причин [19].

У своїй праці присвяченій пенсійному страхуванню Бевзенко О.В. зазначає, що пенсійне забезпечення – це система заходів та принципів, направлених на забезпечення трудовими (за віком, у зв'язку з інвалідністю, в разі втрати годувальника, за вислугу років) та соціальними пенсіями усіх непрацездатних громадян (за виключенням короткотермінової втрати працездатності у випадку хвороби) за рахунок суспільних фондів споживання чи коштів державного бюджету [7, с. 252]. У свою чергу Узурмаєв Б. Х. стверджує, що пенсійне забезпечення це «...сукупність економічних відносин щодо виробництва і розподілу в грошовій формі частини новоствореного продукту, який є необхідним для задоволення потреб непрацездатних верств населення» [67, с. 57].

Окрім того, Соломко О. М. схиляється до думки, що пенсійне забезпечення – це система інститутів (правил і організацій) та механізмів їх взаємодії, що акумулюють кошти через розподільчий (оподаткування) й нагромаджувальний (страхування) канали, амортизують наслідки соціальних ризиків, що прогножуються (зміна матеріального стану працюючих та інших категорій громадян унаслідок настання старості, інвалідності, втрати годувальника) відповідно до визначених соціальних технологій і національних правил, які мінімізують наслідки зміни матеріального становища [63, с. 4].

На основі вищезазначених визначень поняття «пенсійне забезпечення» ми можемо зробити висновок, що наукові діячі трактують його і як систему комплексних заходів щодо забезпечення соціального захисту осіб, які цього потребують, і як сукупність різних організацій, котрі акумулюють ресурси за допомогою механізмів накопичення грошових коштів, і як вид соціального забезпечення непрацездатного населення відповідно до якого дані громадяни матимуть змогу у майбутньому одержувати щомісячну грошову виплату протягом певного періоду часу.

Основне призначення пенсійного забезпечення полягає у тому, щоб захистити від зuboжіння та задовольнити усі життєво необхідні потреби власних громадян, які втратили основні джерела засобів існування, а також у розподілі споживчих витрат впродовж подальшого життя. Досліджуючи сутність пенсійного забезпечення значна кількість науковців акцентувала увагу на виділенні його основних функцій. Так, більшість із них дійшли до висновку, що воно виконує 2 основні функції: соціальну та економічну. Соціальна функція полягає у запобіганні бідності шляхом здійснення пенсійних виплат; підтримці незахищених верств населення та забезпеченні соціальної справедливості. Економічна функція, у свою чергу, спрямована на забезпечення фінансової підтримки громадян при настанні пенсійних випадків, шляхом акумулювання та розподілу фінансових ресурсів; створення ефективних механізмів інвестування пенсійних активів; захист внесків від економічних ризиків.

Проте ми вважаємо, що у повній мірі висвітлити усі функції пенсійного забезпечення вдалось Міндовій О.І., котра виділила соціальну, перерозподільну, регулюючу, відтворювальну, інвестиційну та контрольну функції.

Сутність соціальної функції проявляється у збільшенні рівня соціального захисту пенсіонерів та наданні гарантій щодо одержання соціального забезпечення у разі ризику втрати працездатності особою, що в майбутньому може призвести до втрати її доходу. Перерозподільна функція відповідає за ефективність перерозподілу валового національного продукту та національного

доходу між пенсіонерами та працівниками; між фондами (пенсійними або страховими) та економічно активним населенням, тощо.

Регулююча функція має на меті поєднання соціального та економічного відтворення на рівні регіонів, підприємств, країн, людей. Саме вона забезпечує вирівнювання споживання впродовж життя пенсіонерів та спонукає до підвищення рівня продуктивності праці, конкурентоспроможності економіки держави, тощо. Відтворювальна функція передбачає надання матеріального забезпечення громадянам у разі втрати працездатності з метою можливого відновлення робочої сили, котра є необхідною для потреб економіки.

Сутність інвестиційної функції полягає у створенні додаткового доходу на основі пенсійних накопичень, за допомогою довгострокового часового лагу між внесками та виплатами при пенсійному страхуванні. Контрольна функція виражається у здійсненні контролю за рухом фінансових ресурсів пенсійного фонду на всіх його стадіях [29, с. 104].

Загалом реалізація пенсійного забезпечення втілюється за допомогою пенсійної системи. Кожна країна намагається вибудувати таку модель власної пенсійної системи, котра б не лише забезпечувала достатній рівень соціального добробуту населення, але й враховувала наявну макроекономічну ситуацію. У зв'язку з цим, існують різноманітні моделі пенсійних систем, котрі мають свої специфічні особливості. Наявні моделі пенсійних систем можна класифікувати наступним чином:

- за особливостями формування фінансових ресурсів:
 - солідарні системи, відповідно до яких роботодавці та наймані працівники здійснюють «трансфери між поколіннями», тобто формують фінансові ресурси для виплати грошового забезпечення наявним пенсіонерам;
 - накопичувальні (капіталізовані) системи, котрі базуються на поступовому самостійному накопиченні особою фінансових ресурсів на власному рахунку впродовж здійснення трудової діяльності, на основі котрих будуть здійснюватися пенсійні виплати у майбутньому;

- за рівнем централізації фінансових ресурсів:
 - централізовані системи, у котрих вся відповідальність щодо акумулювання та розподілу фінансових ресурсів покладається на державу, або на створену нею установу;
 - децентралізовані моделі, відповідно до яких у країні функціонують декілька ощадних пенсійних фондів, котрі функціонують на основі індивідуального вибору та здійснюють нагляд за системою;
- за рівнем розвитку економіки:
 - англо-саксонська (ліберально-демократична) модель, котра передбачає високий рівень заробітної плати у структурі ВВП, незначний резерв ресурсів на обов'язкове пенсійне страхування та можливість участі у недержавному пенсійному страхуванні;
 - континентальна (класична) модель ґрунтується на тому, що питома вага резервних фінансових ресурсів на обов'язкове пенсійне страхування є значною та є можливість участі у недержавному пенсійному страхуванні. Тобто при даній моделі розмір пенсії у більшій мірі залежить від розміру внесків із заробітної плати;
- за багаторівневою моделлю світового банку:
 - «базовий рівень» пенсійної системи, відповідно до якого усім громадянам надається мінімальний рівень соціального захисту, котрий фінансується за рахунок податків;
 - обов'язкова державна солідарна пенсійна система, відповідно до якої виплати залежать від розміру внесків із заробітної плати;
 - обов'язкова накопичувальна пенсійна система;
 - добровільна накопичувальна пенсійна система;
 - «неформальний рівень», відповідно до которого фінансова та нефінансова підтримка пенсіонерів здійснюється членами родини [65, с. 51];
- за типом проведення реформ:

- структурні пенсійні системи, суть яких полягає у зміні розрахунків для розміру внесків та виплат у загальнодержавній системі. На розрахунок впливають такі чинники, як трудовий стаж, надбавки за довгостроковий вихід на пенсію, індексації.
- неструктурні пенсійні системи передбачають заміщення частки загальнодержавної пенсійної системи приватним сектором [73, с. 411].

У зв'язку з тим що саме пенсійна система є основою всього пенсійного забезпечення в державі, науковці приділяють значну увагу виокремленню основних принципів її функціонування. На нашу думку, значної уваги заслуговує Якимів А.І., котрий у своїй праці «Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні» виділив найбільш точний перелік принципів пенсійної системи, а саме:

- принцип законності – система пенсійного забезпечення функціонує відповідно до норм чинного законодавства;
- принцип обов'язковості – усі працездатні громадяни країни зобов'язані брати участь у пенсійній системі та здійснювати пенсійні внески;
- принцип стабільності – пенсійні виплати повинні здійснюватися періодично впродовж визначеного терміну, що забезпечить стабільний рівень доходу вразливим верствам населення;
- принцип відповідальності – держава несе відповідальність за функціонування наявної пенсійної системи;
- принцип доступності – усі учасники пенсійної системи повинні мати вільний доступ до інформації про діяльність її суб'єктів;
- принцип справедливості – призначення та виплата пенсій здійснюється відповідно до чинного законодавством, гарантом якого виступає держава;
- принцип забезпечення достойного рівня життя – держава встановлює мінімальний розмір пенсій, який необхідний для життя;
- принцип диверсифікації – необхідність інвестування пенсійних коштів у різноманітні цінні папери задля мінімізації ризиків;

- принцип відповідності – наявна пенсійна система повинна бути створена у відповідності до національних особливостей суспільства (враховувати традиції, менталітет, тощо) [76].

Отже, розглянувши сутність, призначення, функції, види та принципи пенсійного забезпечення, можемо зробити висновок що воно є одним із найважливіших видів соціального забезпечення, адже завдяки йому здійснюється надання фінансових ресурсів працездатному та непрацездатному населенню, котре внаслідок несприятливих соціальних обставин не може отримувати необхідного для існування доходу. Завдяки пенсійному забезпеченню населення держави має впевненість у фінансовій підтримці у разі досягнення віку виходу на пенсію, при вислужі років, у разі втрати годувальники або ж при інвалідності.

1.2. Огляд системи пенсійного забезпечення в Україні та джерел її фінансування

У світовій практиці існує значна кількість моделей функціонування системи пенсійного забезпечення. Хоча вони й відрізняються між собою, проте усі вони функціонують на поєднанні накопичувального та розподільчого принципів. Так, в Україні від 2003 року діє трирівнева система пенсійного забезпечення (рис. 1.1). Перші два рівні являють собою систему загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення, а третій – систему добровільного державного пенсійного забезпечення.

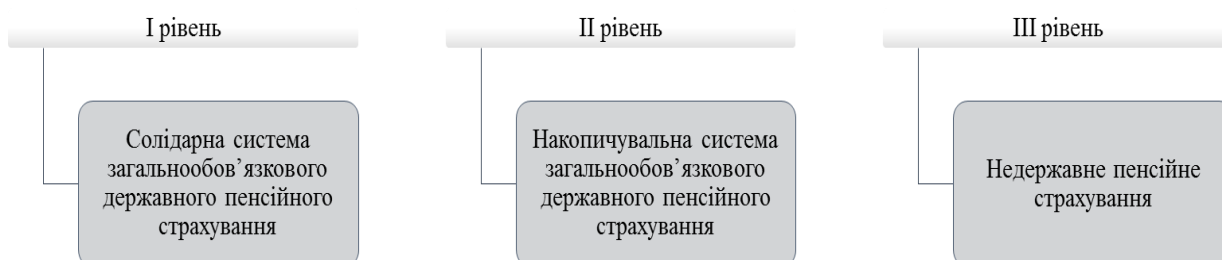

Рис. 1.1 Рівні системи пенсійного забезпечення України

У солідарній системі надання соціальних допомог та виплата пенсій здійснюється за рахунок коштів із Пенсійного фонду України відповідно до чинного законодавства [44]. Цей фонд є самостійно функціонуючою ланкою фінансової системи, до обов'язків котрої належить акумулювання та використання наявних в ньому фінансових ресурсів задля підтримки соціально вразливого населення. Основним джерелом отримання доходу ПФУ є страхові внески, а основним напрямом здійснення витрат – виплата пенсій громадянам.

На другому рівні пенсійної системи фінансові ресурси застрахованих осіб повинні накопичуватися у відповідних недержавних пенсійних фондах або ж у Накопичувальному фонді. Необхідно зазначити, що наразі цей рівень остаточно не запроваджено в Україні, проте триває активна розробка проєктів для його запуску.

Третій рівень представлено системою недержавного пенсійного забезпечення, котра передбачає накопичення та формування пенсійних активів шляхом добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань задля отримання цими ж громадянами у майбутньому накопичених пенсійних виплат.

Щоб ефективно задовольняти потреби населення пенсійне забезпечення накопичує та розподіляє величезні обсяги фінансових ресурсів, тому перейдемо до більш детального огляду джерел фінансування та напрямів здійснення витрат на кожному із рівнів.

У солідарній системі пенсійного забезпечення найважливішим показником у процесі формуванні бюджету ПФУ є фонд оплати праці. Причиною цього є те, що стягнення страхових внесків здійснюється безпосередньо із заробітної плати застрахованих осіб. Відповідно, фінансування першого рівня системи значною мірою залежить від цих внесків. Оскільки Пенсійний фонд є позабюджетним державним фондом, то на нього покладено обов'язок щодо складання власного фінансового плану діяльності, тобто бюджету. В Україні основною метою діяльності фонду є забезпечення необхідною кількістю фінансових ресурсів усієї солідарної частини загальнообов'язкового державного соціального страхування, а отже, його діяльність повинна бути максимально самоокупаю.

Задля забезпечення фінансування відповідних соціальних зобов'язань держави Пенсійний фонд акумулює власні та передані доходи (рис. 1.2). Власні доходи являють собою суму доходів, котрі надходять до фонду у вигляді обов'язкових та добровільних внесків громадян, підприємств та установ, а також грошові внески від ефективного діяльності у інвестиційній та комерційній сфері.

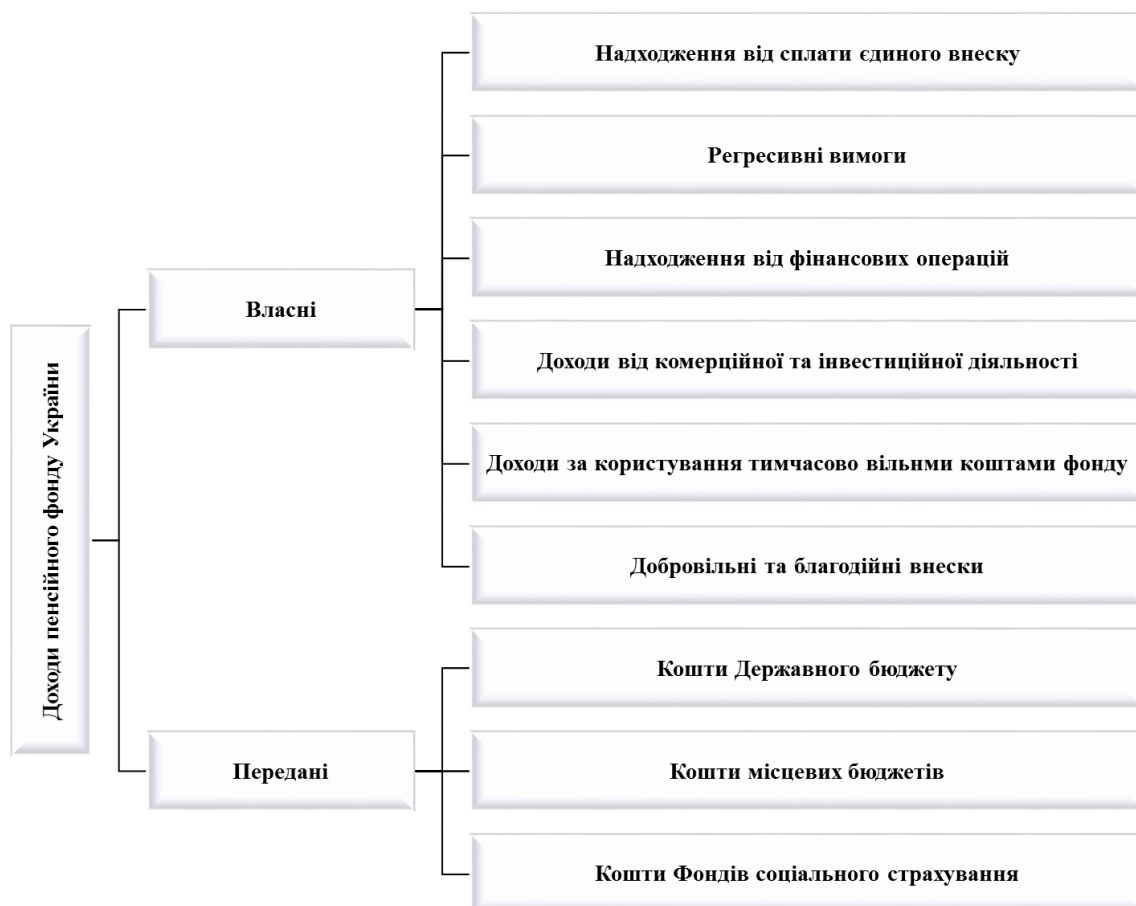

Рис. 1.2. Структура доходів Пенсійного фонду України

Переданими доходами є фінансові ресурси, котрі надходять до Пенсійного фонду з державного та місцевих бюджетів, а також від державних цільових фондів (наприклад, з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття).

У структурі доходів ПФУ найбільш вагому частку займають власні доходи. Необхідно зазначити, що серед власних надходжень більша половини фінансових ресурсів надходить безпосередньо від сплати єдиного соціального

внеску. ЄСВ – це страховий внесок, що сплачується обов’язково та на регулярній основі. Ставка цього внеску наразі становить 22%.

Зазначимо, що надходження у вигляді регресивних вимог по своїй суті є грошовими коштами, котрі фонд може одержати шляхом надсилання вимог до боржників, котрі невчасно виконали свої зобов’язання перед ним. Якщо після надсилання вимог особа не виконає покладені на неї зобов’язання та не здійснить сплату внески, то керівництво ПФУ матиме право щодо накладення та стягнення штрафу. У свою чергу, доходи від комерційної та інвестиційної діяльності – це грошові кошти, котрі надходять від інвестицій в цінні папери, депозитів в комерційних банках, також це можуть бути доходи від діяльності з надання послуг, доходи від проведення лотерей, тощо.

На другому рівні пенсійної системи за акумулювання та розподіл пенсійних активів відповідають Накопичувальний фонд та допущені недержавні пенсійні фонди. У Законі України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» зазначено наступні джерела формування фінансових ресурсів для даних суб’єктів:

- страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування;
- інвестиційний дохід, що утворюється в результаті розміщення та інвестування коштів;
- суми пені, сплаченої страхувальником за несвоєчасне перерахування сум страхових внесків на рахунок для другого рівня системи пенсійного забезпечення на користь учасників накопичувальної системи пенсійного страхування [44].

Також у цьому законі передбачено, що певна частина обов’язкових внесків пенсійної системи повинна перенаправлятися із ПФУ до Накопичувального фонду, де буде акумулюватись. Даний зв’язок між першим та другим рівнем пенсійної системи негативно сприймається громадянами України, оскільки їх внески можуть бути використані для покриття дефіциту бюджету ПФУ. Також у законі визначено, що накопичені пенсійні активи повинні обліковуватись на спеціальних пенсійних рахунках учасників системи, котрі безпосередньо будуть

здійснювати сплату внесків. З метою отримання додаткового інвестиційного доходу планується інвестувати накопичені грошові кошти в економіку України.

Для громадян України віком від 18 до 35 років участь у цій накопичувальній системі буде здійснюватись в обов'язковому порядку, а для осіб старше 35 років – у добровільному. Перевагою даного рівня є те, що усі накопичені пенсійні активи на особистих рахунках громадян є їхньою власністю, і вони мають змогу отримувати виплати у разі досягнення пенсійного віку, або ж у випадках зазначених у законодавстві. Також плюсом є наявність механізму успадкування накопичених коштів у разі смерті учасника загальнообов'язкової державної накопичувальної системи, та можливість часткового використання коштів до настання пенсійного віку в разі непередбачуваних життєвих обставин (в основному у разі виникнення серйозних захворювань, котрі загрожуватимуть життю).

Система недержавного пенсійного забезпечення знаходиться на третьому рівні. Суб'єктами, котрі можуть надавати послуги щодо накопичення та розподілу фінансових ресурсів для виплати пенсій є недержавні пенсійні фонди, банки котрі мають право на відкриття пенсійних депозитних рахунків, а також страхові компанії що надають послуги із страхування життя.

Джерелами фінансування для вищезазначених суб'єктів є: страхові внески, котрі сплачуються на добровільній основі у розмірі, передбаченому у договорі; інвестиційний дохід; сума пені, котру сплачує страхувальник у разі протермінування сплати страхових внесків.

Підсумовуючи усе вищезазначене ми можемо стверджувати, що для солідарної та накопичувальної системи джерела формування грошових коштів суттєво відрізняються. Так, для солідарної системи найбільш важливим джерелом виступає єдиний соціальний внесок, у той час як для накопичувальної системи – страхові внески. Такі відмінності полягають у тому, що у солідарній системі кошти платників спрямовуються на виплату пенсій уже наявним пенсіонерам, а у накопичувальній – на виплату майбутнього пенсійного забезпечення безпосередньо платнику.

1.3. Пенсійна реформа в Україні: суть, переваги та недоліки

Ефективність діяльності пенсійної системи безпосередньо впливає на стабільність функціонування фінансової системи України загалом. Від початку XXI століття спостерігається активізація у сфері дослідження державних інститутів як управлінських конструкцій. У системі пенсійного забезпечення значну увагу приділяється процесам подальшого розвитку пенсійної системи, а особливо її державної частини.

В Україні уже неодноразово намагалися здійснити реформу щодо модернізації державного управління пенсійною системою, проте дані спроби не дали результатів, котрі б відповідали поставленим цілям. Основними причинами цього були неузгодженість реформ із наявним законодавством та слабка вмотивованість діяльності адміністративного апарату [28, с. 56]. Відповідно українська система пенсійного забезпечення й досі не має стійкої довгострокової стратегії власного розвитку.

Наявні проблеми в державі спонукають до здійснення масштабних змін. Щоб збільшити рівень життя пенсіонерів та знизити демографічне навантаження на бюджет України необхідно провести таку реформу, котра буде здатна чітко узгодити бюджетну, боргову та інвестиційну політику. Так, Філоненко О.А. зазначає, що реформування пенсійної системи – «...складний, багатогранний і комплексний процес, який має істотно змінити баланс політичних, економічних та соціальних інтересів населення, систему державних фінансів, функціонування ринків праці та капіталу...» [69, с. 128].

Загальновідомим є те, що наявність багаторівневої системи пенсійного забезпечення дає змогу застрахуватись від значної кількості ризиків (наприклад, політичних та економічних) шляхом диверсифікації державного та приватного типів управління фінансовими ресурсами, стратегій їх інвестування та джерел фінансування. Відповідно, одним із основних завдань при визначенні довгострокової стратегії розвитку пенсійної системи є знаходження

оптимальних пропорцій щодо розподілу та нагромадження фінансових ресурсів між рівнями цієї системи.

Як уже зазначалось, наразі в Україні не діє другий рівень пенсійного забезпечення. Питання необхідності запровадження накопичувального державного пенсійного забезпечення гостро стоїть ще із 2013 року, адже солідарна система уже тоді не здатна була самотійно забезпечити гідний рівень життя вразливим верствам населення.

Активні дії щодо підготовки запровадження другого рівня пенсійного забезпечення розпочалися у грудні 2019 року, коли народними депутатами України, такими як Третякова Г.М., Струневич В.О., Гривко С.Д. та Халімон П.В., було подано на розгляд до Верховної Ради проєкт Закону України «Про загальнообов’язкове накопичувальне пенсійне забезпечення» з реєстраційним номером 2683. Відповідно до даного законопроєкту передбачалося започаткування другого рівня пенсійної системи від 1 січня 2021 року, у рамках якого необхідно було б встановити обов’язкову участь у системі обов’язкового накопичення всіх категорій працюючих осіб до досягнення ними пенсійного віку та залучити роботодавців до сплати пенсійних внесків на паритетних засадах [54]. Планувалося, що роботодавці будуть сплачувати 2% від розміру зарплати працівників, а безпосередньо учасники системи (працюючі особи) сплачуватимуть внески у розмірі 1% від заробітної плати (доходу) з можливістю його добровільного збільшення до 4%.

Окрім того, задля акумулювання пенсійних портфельів необхідно було створення Кабінетом Міністрів України Пенсійного казначейства як юридичної особи публічного права, котре повинне було функціонувати в організаційно-правовій формі установи і не мало на меті одержання прибутку. Водночас, задля здійснення ефективного управління та контролю за поточною діяльністю даного Пенсійного казначейства передбачалось утворення Ради Пенсійного казначейства, забезпечення поточної діяльності казначейства покладалось на Адміністративний офіс, а також необхідно було створити Бюджетну раду, котра

б затверджувала бюджет Ради та Адміністративного офісу Пенсійного казначейства та здійснювала б нагляд та контроль за їх виконанням.

У прикінцевих положеннях до даного законопроекту зазначалося, що створення та фінансове забезпечення ефективного функціонування Пенсійного казначейства впродовж першого та другого років його діяльності буде здійснюватися за рахунок коштів державного бюджету. У пояснювальній записці вказувалось, що для цього необхідно буде 62,8 млн. грн., в т.ч. 6,5 млн. грн. безпосередньо на початкові інвестиції (основні засоби), джерела покриття яких були відсутні.

Загалом передбачалось створення комбінованої моделі функціонування системи накопичувального пенсійного забезпечення, котра повинна була акумулювати внески у Пенсійному казначействі, із одночасним залученням Центрального адміністратора з метою здешевлення та консолідації послуг з адміністрування персоніфікованих рахунків учасників Пенсійного казначейства, а також акумулювання в недержавних пенсійних фондах, які були б допущені до діяльності у другому рівні пенсійної системи шляхом проходження авторизації [54].

Управління активами коштів Пенсійного казначейства повинно було здійснюватися авторизованими компаніями з управління активами, а зберігання даних активів здійснювали б авторизовані банки-зберігачі.

Після розгляду проекту Закону України «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення» від 27.12.2019 на основі висновків різноманітних комітетів Верховної Ради України було вирішено відправити його на доопрацювання. Так, комітет з питань бюджету зазначив, що термін набрання чинності відповідного закону, визначеного у законопроекті, не відповідає частині третій статті 27 Бюджетного кодексу України, якою передбачено, що закони України або їх окремі положення, які впливають на показники бюджету (зменшують надходження бюджету та/або збільшують витрати бюджету) і приймаються після 15 липня року, що передус плановому, вводяться в дію не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим. Тобто у разі

прийняття відповідного закону до 15 липня 2020 року він повинен був вводитися в дію не раніше 1 січня 2021 року, а у разі його прийняття після 15 липня 2020 року - не раніше 1 січня 2022 року.

Комітет з питань антикорупційної політики у висновку вказав, що проєкт не відповідає вимогам антикорупційного законодавства, адже у ньому виявлено корупціогенні фактори, котрі можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень, а саме:

- ймовірність перетворення авторизованих недержавних пенсійних фондів у «фінансову піраміду» або «корупційну схему розкрадання коштів» через недостатній рівень економічного розвитку України та недостатній рівень ефективності справ із запобігання корупції при запровадженні складного недержавного інструменту щодо обов'язкового залучення коштів;
- відсутність запобіжників щодо розкрадання коштів громадян, котрі будуть надаватись у розпорядження окремим фінансовим установам;
- порушення частини 4 статті 50 Закону України «Про державну службу», відповідно до якої діяльність Пенсійного казначейства повинна фінансуватись із коштів Державного бюджету, у той час як відповідно до законопроєкту фінансування відбувалося б за рахунок активів учасників системи;
- вірогідність інвестування коштів громадян не прозорим конкурентним способом, а шляхом створення «кишенькових» фінансових установ і з використанням адміністративного ресурсу для їх розподілення, що спричинено недостатнім рівнем розвитку та слабким контролем у діяльності фондового ринку в Україні [54].

Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів зазначив, що даний законопроєкт необхідно доопрацювати, і що саме його буде взято за основу для подальшої розробки. Серед основних проблем цього проєкту виділено те, що поточна макроекономічна кон'юнктура та інституційне середовище в Україні не відповідають необхідним умовам для створення ефективно діючого другого рівня пенсійної системи з уникненням надвисоких

корупційних ризиків і загроз макрофінансової дестабілізації, передачею Кабінету Міністрів України управлінських функцій та повноважень, а також загроз, пов'язаних із розбалансуванням солідарної системи пенсійного забезпечення.

Окрім того, головне науково-експертне управління ВРУ вважало, що запровадження загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення необхідно розпочинати лише після об'єктивного визначення факту зростання економіки в Україні, що дасть можливість ефективного розміщення та використання коштів накопичувальної пенсійної системи, оскільки в іншому випадку зібрані кошти не дадуть бажаного для нормального функціонування цієї системи прибутку, що призведе до дискредитації самої ідеї такого страхування.

На основі всіх вищезазначених зауважень 23 листопада 2021 року народні депутати України винесли доопрацьований проєкт Закону України «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення». Тепер передбачалось, що цей закон набере чинності 1 січня 2022 року, а система почне функціонувати з 1 січня 2023 року. Відповідного до даної версії закону перелік платників не змінився, проте суттєвих змін зазнав розмір накопичувального внеску. Так, внесок для платників заплановано було у розмірі 1 відсотку у 2023 році, 1,5 відсотка у 2024 році та 2 відсотка у 2025 й впродовж наступних років. База нарахування внеску також залишиться незмінною, а саме: для найманих працівників це доходи, котрі вони отримують у зв'язку із трудовими відносинами та укладеними цивільно-правовими договорами, на які здійснюється нарахування єдиного соціального внеску, а для самозайнятих осіб – розмір їх оподаткованого доходу. Важливо зазначити, що за рахунок коштів державного бюджету повинно було здійснюватися нарахування та сплата додаткового накопичувального внеску за платників, у розмірі, який дорівнював би сумі сплаченого накопичувального внеску платниками. Проте існує обмеження, що даний внесок на паритетних засадах повинен бути не більше 3 відсотків від розміру середньої заробітної плати у розрахунку на одного учасника даної системи на рік.

Щоб здійснювати ефективне регулювання та контроль за сплатою нового накопичувального внеску до системи накопичувального пенсійного забезпечення планується змінити Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», після чого даний закон доповнить назву на Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та накопичувального внеску до системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення».

Важливо зазначити, що у варіанті проєкту 2021, на відміну від проєкту 2019 року, вказано, що пенсійні кошти учасників накопичувальної системи заборонено використовувати задля забезпечення виплати пенсій та надання соціальних послуг із солідарної системи, на здійснення виплат у системі недержавного пенсійного забезпечення та на інші цілі. Тобто тепер чітко встановлено, що кошти із накопичувальної системи, котрі накопичено на індивідуальному рахунку, належать лише учасникам даної системи, а у випадку смерті учасника – власністю осіб, котрі є спадкоємцями цих накопичень.

Щоб одержати виплату за рахунок накопичених коштів учасники даної системи повинні відповідати одній із наступних вимог:

- досягнути віку, котрий дає право на одержання пенсійних виплат за віком із солідарної системи;
- необхідність лікування тяжких захворювань (таких як рак, інсульт, інфаркт міокарда та ін.);
- необхідність лікування тяжких захворювань у членів сім'ї першого ступеня споріднення (дітей, чоловіка або дружини, батьків);
- виїзд за кордон на постійне проживання;
- визнання учасника системи інвалідом I або II групи [54].

Відповідно до нової редакції проєкту із системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення виключено таку юридичну особу публічного права як Пенсійне казначейство, натомість заплановано щоб Кабінет

Міністрів України створив Уповноважений пенсійний фонд, на який буде покладено наступні функції:

- акумулювання накопичувальних внесків;
- інвестування пенсійних активів відповідно до інвестиційної декларації;
- ведення персоніфікованого обліку пенсійних коштів учасників системи;
- ведення бухгалтерського обліку, складання фінансової звітності та оприлюднення інформації про діяльність;
- проведення аудиту фінансової діяльності;
- обмін інформацією з іншими суб'єктами системи;
- та інші [54].

У законопроекті зазначено, що пенсійні активи уповноваженого фонду повинні складатися мінімум на 80% із цінних паперів, погашення та одержання доходу за якими гарантується Кабінетом Міністрів. Окрім того, при веденні діяльності із цими активами існує ряд заборонено наступне: формувати пенсійні активи на основі позикових коштів; надавати майнові гарантії та кредити, забезпечених пенсійними активами; укладати договори щодо купівлі-продажу пенсійних активів на умовах зворотного викупу під більш ніж 5% їх вартості для цінних паперів; інвестувати у цінні папери одного емітента більше 5% пенсійних активів; зберігати на поточному рахунку одного банку більше 10% пенсійних активів; безоплатно відчужувати пенсійні активи.

Відповідно до проекту закону, управління та контроль за діяльністю уповноваженого пенсійного фонду буде здійснювати його Рада, до складу котрої входить 5 осіб. Члени Ради будуть обиратися раз у 5 років, шляхом проведення конкурсу. Рада уповноваженого пенсійного фонду формуватиметься відповідно до наступних принципів:

- принцип незалежності. Члени Ради повинні бути вільними від будь-яких власних інтересів та не бути пов'язаними з авторизованими суб'єктами;
- принцип професіоналізму. Члени Ради повинні мати професійний досвід роботи у наглядових радах акціонерних товариств, та/або недержавних

пенсійних фондах, та/або іноземних накопичувальних установ пенсійного забезпечення, або ж мати досвід стратегічного й оперативного управління, котрий був здобутий у фінансовій сфері;

- принцип компетентності. Членам Ради необхідно мати певний перелік знань та досвіду (в одній з таких галузей: управління та адміністрування, фінанси, економіка, аудит, банківська справа, прикладна математика, міжнародні відносини, право), а також досвід роботи у фінансових установах або досвід наукової роботи за фінансовою, економічною або ж юридичною тематикою;
- принцип прозорості. Усі члени Ради повинні бути обрані відповідно до результатів конкурсного відбору, а також в обов'язковому порядку необхідно оприлюднювати інформацію про склад Ради фонду, ротацію членів, строк повноважень та дані щодо припинення їх діяльності [54].

Оскільки Рада є основним органом щодо управління та контролю за діяльністю уповноваженого пенсійного фонду, то на неї покладено значну кількість повноважень. Серед них усіх, ми виділили основні, серед яких:

- укладення та розірвання договорів від імені фонду з авторизованим адміністратором, авторизованими компаніями з управління активами та авторизованим зберігачем;
- затвердження показників ефективності діяльності авторизованих суб'єктів;
- отримання інформації, пояснень та первинних документів від авторизованих суб'єктів;
- затвердження облікової політики;
- розгляд квартальних та річних звітів авторизованих суб'єктів та аудиторських звітів за результатами аудиту фінансової звітності уповноваженого пенсійного фонду;
- здійснення нагляду за діяльністю уповноваженого пенсійного фонду;
- та інші [54].

Перейдемо до розгляду сутності вказаних авторизованих суб'єктів, до яких належать авторизований адміністратор, авторизовані компанії з управління активами та авторизований зберігач. Авторизований адміністратор є суб'єктом системи, котрий здійснює адміністрування недержавних пенсійних фондів. Його основною функцією є ведення та контроль за персоніфікованим обліком учасників та їх пенсійних коштів. Саме адміністратор повинен забезпечити ефективне функціонування системи зберігання та передачі інформації між фондами та висвітлювати інформацію щодо їх діяльності на веб-ресурсах. Авторизована компанія з управління активами є підприємством, що становить суспільний інтерес і основною функцією котрої є ефективне управління пенсійними активами (на основі інвестиційної декларації). У свою чергу, авторизований зберігач являє собою банк, котрий здійснює зберігання пенсійних активів на підставі ліцензії.

Як ми уже зазначали, у період із 1 січня 2023 року до 31 грудня 2025 року до уповноваженого Кабінетом Міністрів пенсійного фонду будуть здійснюватися усі обов'язкові накопичувальні внески. Починаючи із 1 січня 2026 року учасники системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення матимуть змогу самостійно обрати авторизований пенсійний фонд (або ж банк чи страхову організацію). Така модель функціонування системи носить назву «комбінована», адже до кінця 2025 року внески будуть акумулюватися у державному фонді, а від початку 2026 року почне діяти децентралізована система. Проте важливо зазначити, що якщо учасник системи не здійснить перехід до авторизованого фонду (банку, страхової компанії) впродовж 5 днів, то його пенсійний контракт із уповноваженим пенсійним фондом буде автоматично продовжено.

Розглянемо детальніше сутність авторизованих пенсійних фондів, банків та страхових організацій, котрі також є авторизованими суб'єктами. Щоб стати авторизованими дані юридичні особи повинні подати заявку щодо включення до Реєстру авторизованих суб'єктів системи загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення до наглядового органу із визначеним

у законі пакетом документів. Розгляд заявки здійснюється впродовж 45 – 60 днів від моменту одержання наглядовим органом повідомлення, а безпосереднє включення до реєстру відбувається лише у разі, якщо суб'єкт відповідає усім необхідним вимогам, котрі є індивідуальними в залежності від кожної юридичної особи [54].

Для набуття пенсійним фондом статусу автоматизованого він повинен відповідати наступним вимогам: бути фондом відкритого типу; мати правильно оформлені договори із авторизованими адміністратором, компанією з управління активами та зберігачем; вести обмежену інвестиційну діяльність із пенсійними активами, відповідно до вимог закону; оприлюднювати на власному веб-ресурсі усю інформацію щодо пенсійних активів та звітність; мати прозору структуру власності, члени котрої повинні бути із бездоганною діловою репутацією; у фонду повинна бути рада мінімум із 5 членів.

Щоб страхова організація або ж банк набули статусу авторизованої вони повинні: мати ліцензію на здійснення діяльності із страхування життя; досвід роботи на ринку страхування життя від 5 років; впродовж останніх 3 років діяльності відповідати усім критеріям та нормативам достатності капіталу й платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій; мати чітку та прозору організаційну структуру; створити структурні підрозділи із управління активами та адміністрування договорів; вести обмежену інвестиційну діяльність із пенсійними активами, відповідно до вимог закону; вести бухгалтерський облік відповідно до вимог законодавства; оприлюднювати на власному веб-ресурсі усі інформацію щодо пенсійних активів та фінансову звітність.

Після розгляду цього законопроекту «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення» від 23 листопада 2021 року Головним управлінням Верховної Ради та Пенсійним Фондом України було вирішено відправити його на подальше доопрацювання. Головне управління ВРУ акцентувало увагу на тому, що не всі попередні зауваження були враховані у

доопрацьованій версії, тому просило при підготовці наступного варіанту проєкту приділити увагу наступним пунктам:

- наразі в Україні й досі немає необхідного рівня зростання економіки, що може суттєво вплинути на неможливість досягнення бажаних результатів від запровадження даної системи. Адже у разі невдалого часу для введення другого рівня пенсійної системи є ймовірність порушення прав громадян, що призведе до підриву довіри населення до даного виду забезпечення;
- доволі дискусійним є зміна другого рівня системи із накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування у накопичувальну систему загальнообов'язкового пенсійного забезпечення. Оскільки в Україні вже функціонує система недержавного пенсійного забезпечення котра базується на добровільних засадах, то немає сенсу запроваджувати по суті таку ж саму систему на засадах обов'язковості;
- частина важливих питань щодо функціонування даної системи у проєкті визначені недостатньо чітко, тобто потребують більш детального роз'яснення (наприклад, відсутні вимоги до засновників авторизованих суб'єктів, немає порядку дій учасника системи щодо вибору авторизованої компанії з управління активами, мало інформації щодо діяльності авторизованих страхових організацій у системі, тощо);
- незрозумілий статус створеного Кабінетом Міністрів уповноваженого пенсійного фонду після 01.01.2026 року;
- неузгодженість щодо сплати накопичувального внеску (пропозиція щодо включення цього внеску до єдиного внеску в межах 22% з одночасним зазначенням у ст.7 того, що накопичувальний та єдиний внесок повинні нараховуватися та сплачуватися окремо один від одного);
- неузгодженість між законами щодо віку осіб, котрі прийматимуть участь у цій системі. Так, у даному проєкті сплачувати внески мають всі працюючі особи віком до 55 років, у той час як у Законі «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено що учасниками системи

можуть стати лише ті громадяни, котрим на момент укладення договору про участь в системі виповнилось не більше 35 років;

- прийняття цього проєкту спричинить до додаткових видатків із державного бюджету у майбутньому, проте не надано фінансово-економічного роз'яснення з розрахунками витрат;
- термін набрання чинності відповідного закону, визначеного у законопроєкті, не відповідає Бюджетному кодексу України [54].

У свою чергу, Пенсійний фонд України також акцентує увагу на тому, що значна кількість норм, зазначених у даному проєкті, суперечить із низкою Законів із чинного законодавства та потребує деталізації. Фонд стверджує, що положення законопроєкту потребують узгодження із принципом правової визначеності, що полягає, як зазначив Європейський суд з прав людини, в тому, що право має бути належним чином доступним та передбачуваним за своєю дією та сформульованим з належною чіткістю, що дає можливість особам регулювати свою поведінку. До додаткових зауважень від Пенсійного фонду України належать:

- у наявному законопроєкті не передбачено розмір та порядок сплати накопичувальних внесків особами, котрі це здійснюватимуть на добровільних засадах (ФОПи);
- у проєкті вказано, що роботодавці звільняють від сплати обов'язкового накопичувального внеску на користь осіб, котрі на момент сплати цього внеску досягли 55 років, або ж отримують пенсію за віком або за вислугою років. Проте нічого не зазначено щодо осіб, котрі отримують пенсію по інвалідності;
- у положеннях проєкту передбачено, що накопичувальний внесок буде включено до розміру єдиного внеску, що становить 22%. Проте нічого не вказано про осіб, котрі сплачують єдиний внесок у розмірі 8,41% (за працівників-інвалідів).

Відповідно, впродовж наступних років буде здійснюватися подальше доопрацювання проєкту Закону України «Про загальнообов'язкове

накопичувальне пенсійне забезпечення» на основі зауважень від Головного управління ВРУ та ПФУ. Проте найбільшою завадою для реалізації даного проєкту й досі залишається хитке економічне становище України.

Важливо зазначити, що хоча вже й розпочався процес запровадження другого рівня пенсійної системи, проте серед українських експертів досі немає єдиної думки щодо необхідності його введення. Михайло Соколов, котрий є членом наглядової ради Української ради бізнесу, підтримує ідею існування обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення проте зазначає, що «...важливо, щоб і державні, і недержавні фонди були в рівних умовах, а держава має досить суворо регулювати їхню діяльність. Не має бути жодних привілеїв для державного накопичувального фонду...» [32]. Також за підтримку виступає і Олег Гетьман, котрий є координатором експертних груп Економічної експертної платформи. Він зазначає, що для ефективного функціонування накопичувального пенсійного забезпечення держава повинна забезпечити надійність внесків населення, тобто бути регулятором у цій системі. Окрім того, він зазначає, що «...держава має створити свій накопичувальний фонд, щоб людина могла обирати: хоче вона приватний накопичувальний фонд чи державний. Це має бути вибір людини» [32].

Іншої думки притримується заступник директора ТОВ «Пенсійно-актуарний консультант», експерт з питань пенсійного забезпечення Федерації профспілок транспортників України Олександр Ткач, котрий акцентує увагу на тому, що на території України уже більш як 15 років функціонують недержавні пенсійні фонди, і у разі необхідності, населення має користуватися послугами добровільного накопичувального рівня пенсійної системи. У інтерв'ю для мультимедійної платформи іномовлення України «Укрінформ» він стверджує, що «... держава запроваджує на законодавчому рівні прозорі, зрозумілі правила гри на пенсійному полі і вимагає від усіх суб'єктів дотримання цих правил. А також здійснює регулювання і нагляд – упередження до того, щоб не було порушень. Держава жодним чином не повинна створювати додаткові надбудови

у вигляді державного накопичувального фонду, державної компанії з управління активами тощо» [32].

Отже, виділимо основні переваги та недоліки від запровадження загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення. До переваг віднесемо наступне:

- зниження залежності населення від держави, котра регулює пенсійні виплати із солідарної системи;
- індивідуальність накопичень, адже розмір виплат залежить не від держави або ж роботодавця, а безпосередньо від внесків громадянина;
- більший контроль над розміром пенсії у майбутньому;
- наявність механізму успадкування пенсії;
- наявність вибору між державними та недержавними пенсійними фондами;
- можливість інвестування накопичених фінансових ресурсів, що завадить їх знеціненню від інфляційних процесів;
- збільшення зацікавленості робітників у «детінізації» власної заробітної плати.

До недоліків можемо віднести наступні пункти:

- зростання тиску на державний бюджет, адже, відповідно до проєкту, впродовж перших трьох років функціонування системи держава додатково вноситиме кошти до суми пенсійного внеску;
- у разі довготривалої відсутності стабільності та певності в економічних процесах інфляція може знизити купівельну спроможність заощаджень у більшій мірі, аніж інвестиційна діяльність буде здатна її збільшити;
- вважається, що накопичувальна пенсія є більш вразливою до економічних криз, аніж солідарна.

Підсумовуючи усе вищезазначене можемо стверджувати, що реформування системи пенсійного забезпечення в Україні є доволі таки складним та делікатним процесом, котрий потребує не лише чіткого узгодження між реформами та чинним законодавством, а й міцного економічного підґрунтя.

Ми можемо спостерігати за тим, як сьогодні ведеться активна інформаційна кампанія щодо необхідності здійснення глобальної пенсійної реформи, котра у майбутньому значно полегшить тиск на державний бюджет України та водночас зробить своїх громадян більш соціально захищеними. Уже зараз ведеться доопрацювання проєкту Закону України «Про загальнообов’язкове накопичувальне пенсійне забезпечення», на основі котрого незабаром буде запущено довгоочікуваний другий рівень пенсійної системи. Незважаючи на це, ще й досі в економічній спільноті ведуться дебати щодо необхідності запровадження обов’язкової накопичувальної системи. Так, частина експертів стверджує, що другий рівень системи очікуватиме таке ж саме важке становище, яке спостерігається зараз у добровільній системі. Інша ж частина експертів впевнена, що дана реформа навпаки призведе до збільшення учасників на обох рівнях, адже примусове залучення до обов’язкової системи незабаром дасть зрозуміти населенню усю необхідність та переваги даного виду пенсійного забезпечення.

1.4. Система показників оцінки рівня пенсійного забезпечення

Ефективність здійснюваної державною соціально-економічної політики багато в чому залежить від результатів ланок фінансової системи, в якій одним із ключових елементів є пенсійне забезпечення, що дозволяє гарантувати соціальний захист населенню та надати економіці потенційні довгострокові інвестиційні ресурси. Щоб оцінити рівень ефективності функціонування української пенсійної системи необхідно сформуванати систему показників, котра б могла максимально точно описати усю наявну ситуацію у державі.

У високорозвинених країнах для аналізу ефективності пенсійних систем найчастіше використовується коефіцієнт заміщення, для визначення котрого необхідно співвіднести середній розмір пенсії в загальнообов’язковій пенсійній системі до розміру середньої заробітної плати у державі. За допомогою цього

показника можна порівняти матеріальний рівень забезпечення життя осіб пенсійного віку до рівня життя працюючого населення.

Так, Міжнародна організація праці рекомендує країнам будувати свої пенсійні системи не на основі прожиткового мінімуму, а саме на основі коефіцієнта заміщення пенсією втраченого заробітку, оскільки саме він є показником ефективності пенсійної системи країни. Окрім того, даний коефіцієнт має статус мінімального стандарту пенсійного забезпечення у країнах, котрі є у складі Конвенції МОП “Про мінімальні норми соціального забезпечення” від 28 червня 1952 р. № 102 .

Також нормами Міжнародної організації праці встановлено, що значення коефіцієнту заміщення має бути не меншим за 40%, а у разі його зниження до відмітки 20% вважається, що в країні наявне порушення прав пенсіонерів. Можна стверджувати, що зниження значення цього показника у динаміці вказує не лише на зростання дисбалансу у матеріальному забезпеченні, але й може свідчити про нерівномірний приріст кількості пенсіонерів над кількістю працюючого населення.

Наступним показником який необхідно обчислити є коефіцієнт «старіння нації», котрий полягає у співвідношенні населення старше працездатного віку до загальної кількості населення в країні. Відповідно до шкали ООН значення цього індикатора повинне не перевищувати 7%. Окрім того, якщо оцінювати динаміку цього показника то необхідно сказати, що його стрімке зростання свідчить про поступове збільшення навантаження на солідарну систему. Це є небезпечним не лише для пенсіонерів, а й для майбутніх поколінь, адже саме вони в майбутньому будуть вимушені нести тягар фінансового забезпечення осіб похилого віку.

Оскільки розвиток пенсійної системи надзвичайно залежить від демографічного становища, то можна використовувати показник пенсійного навантаження на 1 працівника, який відображає кількість пенсіонерів, що припадає на одного працюючого.

Також вартує дослідити коефіцієнт навантаження пенсійної системи, котрий обчислюється шляхом співвідношення загальної кількості пенсіонерів до

активних платників страхових внесків. За допомогою цього показника можна побачити кількість працюючих осіб, що безпосередньо забезпечують пенсією одного пенсіонера.

Наступним коефіцієнтом котрий дає змогу оцінити ефективність пенсійної системи є масштаб коштів, спрямованих на здійснення пенсійного забезпечення. Він визначається шляхом співвідношення загальних витрат для виплати пенсій до валового внутрішнього продукту держави. Його доволі часто використовують для зіставлення соціально-економічних систем різних країн із подібною демографічною ситуацією задля порівняння рівня якості життя населення у цих державах. Нормативним вважається значення цього індикатора на рівні 8-10 % від ВВП.

При дослідженні ефективності функціонування пенсійної системи важливим також є оцінка купівельної спроможності пенсій, котру можна здійснити співвіднівши середній розмір пенсій в загальнообов'язковій пенсійній системі до розміру прожиткового мінімуму. Нормативним значенням цього показника є 57 дол. США, що базується на існуючій міжнародній межі бідності, якотра становить 1,9 дол. США на день.

Вартує зазначити, що у межах розрахунку ефективності пенсійної системи також виділяють показник для оцінки діяльності Пенсійного фонду України. Цим індикатором є величина дефіциту (профіциту) бюджету фонду, котра знаходиться співвідношенням його доходів та витрат.

Отже, щоб при проведенні подальшого дослідження одержати більш глибоке розуміння про сучасний стан та розвиток пенсійної системи в Україні ми будемо використовувати наступні показники: коефіцієнт заміщення; коефіцієнт «старіння нації»; пенсійне навантаження на 1 працівника; коефіцієнт навантаження пенсійної системи; масштаб коштів спрямованих на здійснення пенсійного забезпечення; купівельна спроможність пенсій; дефіцит (профіцит) ПФУ.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА СТАНУ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ У ХОДІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ

2.1. Оцінка рівня пенсійного забезпечення в Україні

Сьогодні більшість країн у світі приділяють значну увагу питанню гідного пенсійного забезпечення власних громадян. В основному, у житті особи є два періоди непрацездатності, а саме дитинство та старість. Як правило, про дітей піклуються батьки, які безпосередньо несуть відповідальність за якість їхнього життя. У той же час, пенсіонеру залишається розраховувати або на власні заощадження, або ж на допомогу держави. Загалом про рівень соціального розвитку країни можна судити в залежності від того, наскільки ефективно вона створює та контролює механізми фінансового забезпечення власного населення після настання певного віку та зниження працездатності. При цьому кожна держава здійснює формування власної системи пенсійного забезпечення, котра враховує її історичні, економічні та політичні особливості. Проте чинники, які впливають на рівень ефективності цієї системи для всіх країн є приблизно однаковим. Відповідно, одним із найбільш вагомих факторів впливу на розвиток пенсійної системи є демографічна ситуація (рис. 2.1).

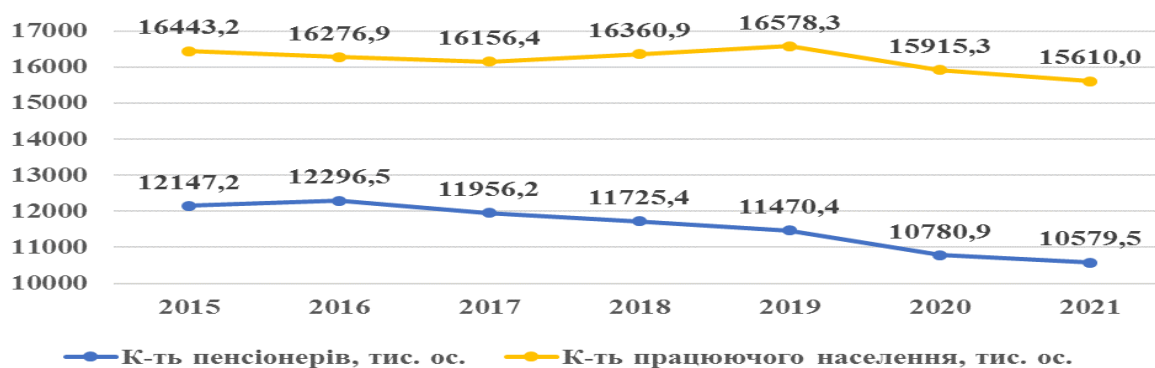

Рис. 2.1. Динаміка кількості пенсіонерів та кількості працюючого населення в Україні впродовж 2015-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [34]

Так, поняття «демографічна ситуація» відображає динаміку кількості та вікової структури населення, а також наявних у країні демографічних процесів (народжуваність, смертність, міграція, тощо), котрі відбуваються на певній території впродовж визначеного періоду часу. Для аналізу системи пенсійного забезпечення найбільш ваговими показниками демографічної ситуації в державі є кількість працюючих громадян, та кількість пенсіонерів. Із рисунку 2.1 видно, що впродовж досліджуваного періоду наявна позитивна динаміка щодо зниження кількості пенсіонерів, проте необхідно зазначити, що така ситуація пов'язана із наступними факторами:

- із 2014 року Державна служба статистики України у загальній кількості пенсіонерів не враховує тих, котрі проживають на окупованих територіях;
- поступове зниження осіб, котрі були народжені у період післявоєнного «бейбі-буму» у 1945-1960 рр.;
- із 2018 року відбувається підвищення планки необхідного страхового стажу для виходу на пенсію, відповідно статті 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [44].

У той же час до 2019 року кількість працюючого населення поступово зростала, що оцінювалося позитивно. Різке падіння працевлаштованих осіб спричинене виникненням на теренах України у 2020 році пандемії COVID-19, у зв'язку з чим під час введення жорстких карантинних обмежень відбувалося стрімке зростання рівня безробіття серед населення. Для більш детального аналізу демографічної ситуації в країні розглянемо дані із таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка чисельності пенсіонерів на одного працюючого та коефіцієнту навантаження пенсійної системи в Україні за 2015-2021 рр.

Показник	Роки							Абсолютний приріст					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020
Чисельність пенсіонерів, млн. ос.	12,15	12,30	11,96	11,73	11,47	10,78	10,58	0,15	-0,34	-0,23	-0,26	-0,69	-0,20

Продовження табл. 2.1

Чисельність працюючого населення, млн. ос.	16,44	16,27	16,16	16,36	16,58	15,92	15,61	-0,17	-0,11	0,22	0,18	-0,66	-0,31
Кількість платників ЄСВ, млн. ос.	3,76	3,93	4,19	4,47	4,74	3,39	3,70	0,17	0,25	0,29	0,27	-1,35	0,31
Чисельність пенсіонерів на одного працюючого	0,74	0,76	0,74	0,72	0,69	0,68	0,68	0,02	-0,02	-0,02	-0,02	-0,01	0,00
Коефіцієнт навантаження пенсійної системи	3,23	3,13	2,86	2,62	2,42	3,18	2,86	-0,10	-0,27	-0,23	-0,20	0,76	-0,32

Джерело: побудовано автором на основі [34, 51]

Загалом впродовж 2015-2021 рр. в середньому на одного працюючого громадянина України припадає майже один громадянин-пенсіонер, або ж на двох працюючих осіб припадає аж три пенсіонери. Дана ситуація вважається критичною для функціонування солідарної пенсійної системи, адже нормою для цього показника є наступне співвідношення: п'ять працюючих громадян на одного пенсіонера.

Коефіцієнт навантаження пенсійної системи у 2021 році відображає, що за рахунок коштів одного активного платника страхових внесків здійснюється фінансове забезпечення майже трьох пенсіонерів. Така ситуація спричинена тим, що в Україні наявний доволі високий рівень тінізації, що безпосередньо впливає не лише на офіційний рівень заробітної плати, а й на сукупну кількість осіб, які сплачують ЄСВ.

Наступним важливим показником для аналізу демографічної ситуації є коефіцієнт «старіння нації» (табл. 2.2). Сутність процесу «старіння нації» полягає у тому, що кількість осіб похилого віку переважає над кількістю осіб працездатного віку. В економічній літературі виділяють два види процесу старіння нації, а саме «старіння згори» та «старіння знизу». «Старіння згори» – це процес, при якому відбуваються поступове скорочення народжуваності, що в подальшому призводить до переважання в структурі населення осіб похилого

віку. «Старіння знизу», котре є більш характерним для європейських держав, полягає у збільшенні тривалості життя населення [13].

Таблиця 2.2

Зміна питомої ваги осіб, старших за працездатний вік в загальній кількості населення в Україні за 2015-2021 рр.

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Населення старше працездатного віку, млн. ос.	6,68	6,77	6,87	6,97	7,03	7,15	7,21
Загальна кількість населення, млн. ос.	42,76	42,59	42,41	42,22	41,98	41,73	41,42
Старіння нації, %	15,61	15,89	16,19	16,50	16,76	17,12	17,41

Джерело: побудовано автором на основі [9, 34]

Із таблиці 2.2 видно, що для України характерним є процес старіння нації згори, адже значення коефіцієнту поступово зростає. Така висхідна тенденція цього показнику є доволі таки небезпечною не лише для наявних пенсіонерів, але й для майбутнього покоління, адже саме на його плечі буде покладено відповідальність щодо забезпечення значної кількості осіб похилого віку.

Окрім демографічної ситуації також важливим аспектом у аналізі пенсійної системи є рівень зайнятості населення, адже він безпосередньо впливає на рівень фінансового наповнення солідарного пенсійного фонду (рис. 2.2). Так, зайняте населення здійснює формування ВВП, а уже з валового внутрішнього продукту формуються три важливі складові – сукупний фонд оплати праці, зайнятих у галузях промисловості і сільського господарства, бюджет, у якому є статті, призначені для збалансування Пенсійного фонду України, а також пенсійні фонди, які є джерелом виплат пенсій [72, с. 50].

Із рисунку видно, що у період із 2017 по 2019 рік спостерігалась позитивна тенденція щодо зростання кількості зайнятого населення із одночасним зменшенням безробітного. Проте із 2020 року дана ситуація зазнала кардинальних змін, на що безпосередньо вплинули значні карантинні обмеження пов'язані із пандемією «коронавірусної хвороби». Зростання кількості безробітного населення є надзвичайно негативним явищем для економіки країни

загалом, адже такі громадяни не створюють ВВП, а отже, є втраченим потенціалом в солідарній системі.

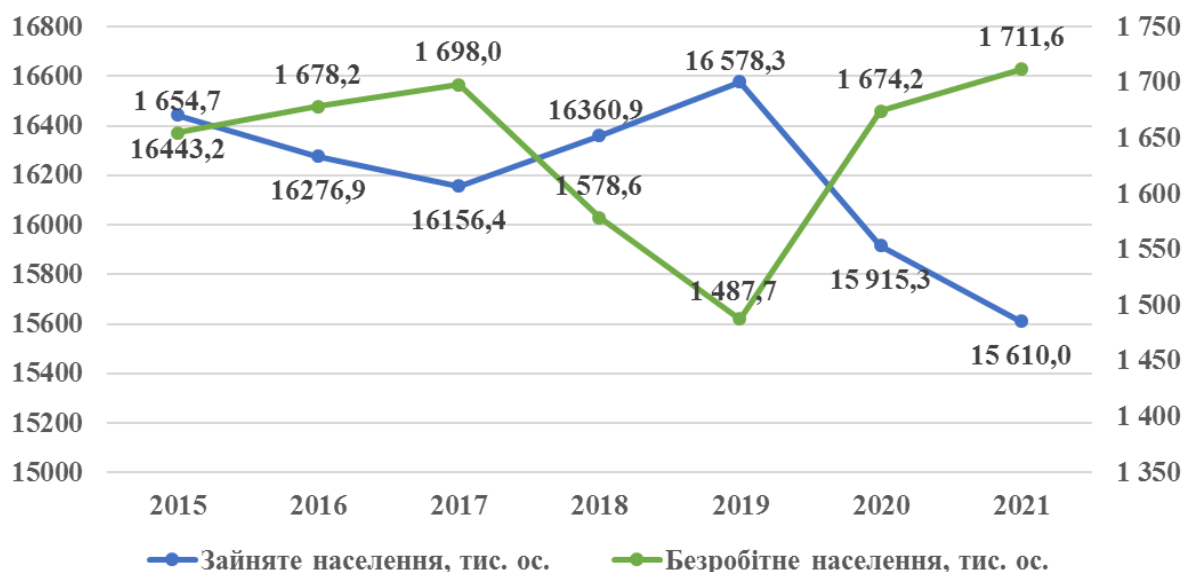

Рис. 2.2. Динаміка кількості зайнятого та безробітного населення в Україні впродовж 2015-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [34]

Надалі проведемо аналіз рівня пенсійних виплат в Україні, котрі є підґрунтям для накопичення бюджету Пенсійного Фонду України, що дасть нам змогу оцінити фінансову спроможність діючої пенсійної системи (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка рівня пенсійних виплат в Україні за 2015-2021 рр.

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Усього видатків ПФУ, млрд. грн.	265,7	253,4	291,5	358,6	435,9	479,3	520,9
Усього видатків за рахунок власних коштів ПФУ, млрд. грн.	210,8	202,1	226,7	259,2	303,1	329,5	367,2
ВВП, млрд. грн.	1979,5	2383,2	2982,9	3558,7	3974,6	4194,1	5459,6
Рівень пенсійних виплат, %	13,42	10,63	9,77	10,08	10,97	11,43	9,54
Рівень пенсійних виплат за рахунок власних коштів ПФУ, %	10,65	8,48	7,60	7,28	7,63	7,86	6,73

Джерело: побудовано автором на основі [20-23, 35]

Впродовж досліджуваного періоду спостерігається низхідна тенденція рівня пенсійних виплат. Так, хоча й значення загального показника у 2021 році знаходиться у межах норми (8-10%), проте більш адекватно стан фінансової спроможності системи відображає рівень пенсійних виплат за рахунок власних коштів ПФУ, значення котрого є доволі низьким (6,73%). Це свідчить про те, що наразі здійснювані Пенсійним фондом заходи задля збільшення розміру власних надходжень не є достатньо ефективними. Загалом, науковці стверджують, що для стійкого розвитку пенсійної системи у ході процесу «старіння нації» в державі необхідно щоб одночасно виконувалися дві наступні умови:

- темп приросту ВВП повинен бути більшим за темп приросту доходів працюючого населення;
- темп приросту доходів працюючого населення повинен переважати над темпом приросту пенсійних виплат.

Наступним кроком є визначення величини дефіциту (профіциту) Пенсійного фонду України, що відображає його здатність до здійснення поточних виплат пенсій громадянам за рахунок власних ресурсів (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Динаміка рівня дефіциту Пенсійного фонду України за 2015-2021 рр.

Показник	Роки							Абсолютний приріст, млрд. грн.					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020
Усього власних доходів ПФ, млрд. грн	169,9	111,7	158,9	202,1	241,8	281,8	334,2	-58,2	47,2	43,2	39,7	40,0	52,4
Усього видатків ПФ, млрд. грн	265,7	253,4	291,5	358,6	435,9	479,3	520,9	-12,3	38,1	67,1	77,3	43,4	41,6
Рівень дефіциту ПФ, млрд. грн	95,8	141,7	132,6	156,5	194,1	197,5	186,7	45,9	-9,1	23,9	37,6	3,4	-10,8

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

Із таблиці 2.4 видно, що впродовж 2015-2021 рр. виконання бюджету Фонду здійснювалося із доволі високим рівнем дефіциту, котрий має тенденцію

до поступового зростання. Важливо зазначити, що у 2021 році абсолютний приріст дефіциту був від’ємним, що спричинено значним зростанням у дохідній частині бюджету суми власних надходжень, що буде більш детально розглянуто у наступному питанні цього розділу. Можемо зробити висновок, що дефіцит Фонду є хронічним, що свідчить про його неспроможність до самофінансування.

Можна зробити висновок, що недостатня кількість власних надходжень Пенсійного фонду із його постійним дефіцитом фінансових ресурсів є основними проблемами, котрі перешкоджають виконанню завдань покладених на систему державного пенсійного забезпечення щодо надання вразливим верствам населення хоча б мінімально допустимих державних соціальних стандартів. Так, одним із найголовніших стандартів у цій сфері є те, що мінімальний рівень пенсійних виплат населення повинен перевищувати суму прожиткового мінімуму у державі (рис. 2.3).

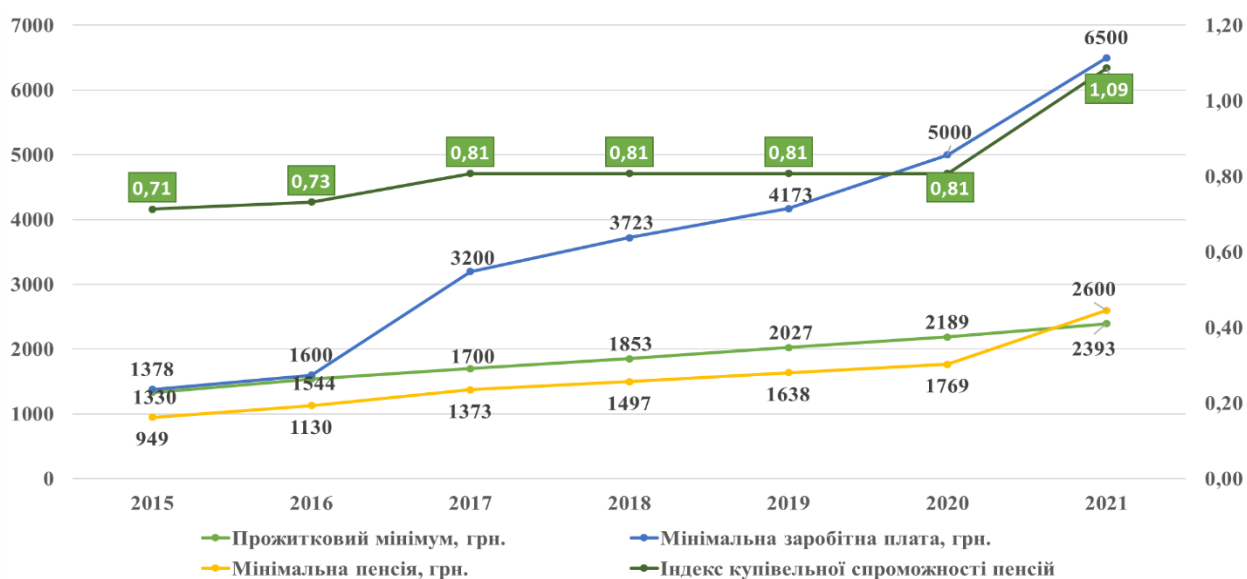

Рис. 2.3. Динаміка індексу купівельної спроможності пенсій в Україні впродовж 2015-2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [34, 35]

В Україні впродовж 2015-2020 рр. розмір мінімальної пенсії знаходився за межею прожиткового мінімуму у середньому на 380 грн. Відповідно, індекс купівельної спроможності був нижчим за 1, що відображало неспроможність солідарної системи у повній мірі задовольнити потреби власних громадян щодо

одержання мінімального рівня фінансових соціальних гарантій. Також із рисунку видно, що із 2016 року немає прямого зв'язку між розміром мінімальної зарплати та мінімальної пенсії, адже темпи зростання заробітної плати значно перевищують темпи приросту пенсій. Важливо зазначити, що починаючи із 2021 року ситуація зазнала змін, і тепер мінімальна пенсія є більшою за розмір мінімального фінансового ресурсу, необхідного для життя. Загалом це оцінюється позитивно, адже свідчить про початок процесу щодо покращення рівня життя непрацездатних осіб.

Щоб більш детально оцінити ефективність функціонування пенсійної системи проаналізуємо значення коефіцієнту заміщення (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка коефіцієнту заміщення в Україні за 2015-2021 рр.

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Середня заробітна плата, грн.	4 195	5 183	7 104	8 865	10 497	11 591	14 014
Середня пенсія, грн	949	1 828	2 481	2 646	3 083	3 508	3 992
Коефіцієнт заміщення, %	22,62	35,27	34,92	29,85	29,37	30,26	28,49

Джерело: побудовано автором на основі [34]

Ми бачимо, що за весь досліджуваний період значення даного показника знаходилося в середньому на рівні 30%, тобто пенсійна виплата заміщує одержувану заробітну плату лише на третину. Це свідчить про те, що після виходу на пенсію громадянин починає отримувати значно менше доходів, а отже, він повинен також і суттєво зменшити рівень власних витрат. Оскільки значення показника не знаходяться у межах норми, яка становить 40%, то, відповідно до норм Міжнародної організації праці, в Україні мінімальний стандарт пенсійного забезпечення не дотримано. Проте найгіршим є те, що відповідно до розрахунків Національної академії наук, якщо в українській системі пенсійного забезпечення нічого не змінювати, то до 2050 року коефіцієнт заміщення впаде нижче 20% [36].

Здійснивши аналіз та оцінку основних показників державного пенсійного забезпечення, можна підвести підсумок, що діюча пенсійна система потребує значних змін. Для України характерним є процес «старіння нації згори», відповідно до якого основною причиною зростання кількості осіб похилого віку у структурі населення є поступове скорочення народжуваності. Окрім того, із 2020 року наявне введення жорстких карантинних обмежень, спричинених пандемією COVID-19, що призвело до зростання рівня безробіття та зниження кількості зайнятого населення. Така ситуація призвела до зменшення осіб, котрі сплачували ЄСВ, що суттєво вплинуло на рівень навантаження пенсійної системи. Так, оскільки рівень пенсійних виплат із солідарної системи знаходиться на низькому рівні, а також наявний дефіцит Пенсійного фонду України, то це свідчить про недостатній рівень спроможності державного пенсійного забезпечення. Також важливо зазначити, що до 2021 року індекс купівельної спроможності був нижче одиниці, що свідчило про низький рівень життя осіб, котрі отримували мінімальну пенсію. Якщо ж говорити про рівень життя після виходу на пенсію, то такі особи отримують лише 30% від отримуваної колись заробітної плати, що доволі сильно скорочує можливості до здійснення витрат.

2.2. Структурно-динамічний аналіз системи державного пенсійного забезпечення України

З метою задоволення життєвих потреб населення державне пенсійне забезпечення вимушене акумулювати величезні обсяги фінансових ресурсів, адже для пенсіонерів України пенсійні виплати є основним джерелом одержання доходу. Накопичення коштів та здійснення виплат безпосередньо адмініструється Пенсійним фондом України, який є центральним органом виконавчої влади у сфері реалізації державної політики пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, котрі підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню [45].

За рахунок гарантованого одержання пенсійних виплат її отримувачі мають впевненість у власній соціальній захищеності за рахунок наявності мінімального доходу у разі досягнення віку виходу на пенсію, при вислугі років, у разі втрати годувальники або ж при інвалідності. Основною особливістю сучасного солідарного державного пенсійного забезпечення є те, що внески сьогоdnішнього працюючого населення акумулюються Пенсійним фондом України задля здійснення виплат нинішнім пенсіонерам.

Щоб ефективно виконувати усі покладені на ПФУ завдання він щорічно формує проект власного бюджету, який є планом утворення та використання коштів, котрі прогнозовано надійдуть у його розпорядження протягом наступного року. Основним джерелом отримання фінансових ресурсів є безпосередньо страхові пенсійні внески, а напрямком їх використання – виплата громадянам пенсій.

Впродовж досліджуваного нами періоду основними джерелами формування доходів Пенсійного фонду були власні надходження, кошти із Державного бюджету та кошти із фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19. Складові елементи власних надходжень та коштів із Державного бюджету наведено у Додатках А та Б.

Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19 функціонував із квітня до кінця грудня 2020 року як фінансово-управлінський інструмент для ефективного спрямування фінансових ресурсів на першочергові потреби в боротьбі із поширенням «коронавірусу». Тобто це була тимчасова бюджетна програма щодо фінансування видатків на охорону здоров'я та соціальних видатків, котрі були безпосередньо пов'язані із епідемією вірусу COVID-19. Планувалося, що у 2021 році також буде створено подібний орган для боротьби із «коронавірусом», проте діяльність цього Фонду у 2020 році виявилася неефективною та проблемною. У зв'язку з цим було прийнято рішення щодо розподілу коштів для боротьби із пандемією відповідно до чинних бюджетних програм.

Загалом у 2020 році із Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19 здійснювалося надання трансферту Пенсійному фонду України у розмірі 3 млрд. грн. задля виплати ним одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які втратили доходи при повній забороні сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів [46]. Дану допомогу мали змогу отримати наймані працівники та фізичні особи-підприємці, робота яких була тимчасово припинена у зв'язку зі впровадженням обмежувальних епідемічних заходів.

Також у дохідній частині бюджету ПФУ важливе місце займають позика для покриття тимчасових касових розривів, котрі пов'язані з виплатою пенсій та залишок коштів із попереднього періоду. Тимчасовий касовий розрив являє собою неспроможність Пенсійного фонду здійснити планову виплату пенсій за рахунок своїх доходів, у зв'язку з чим виникає необхідність одержання позики від Державного казначейства з єдиного казначейського рахунку [48]. Отже, перейдемо до розгляду структури та динаміки дохідної частини бюджету Пенсійного фонду України (табл. 2.6 та 2.7).

Відповідно до таблиці 2.6 найбільшу частку у структурі доходів впродовж усього досліджуваного періоду займають власні надходження. Спостерігається позитивна динаміка щодо зростання власних надходжень у структурі на 8,1% за 2018-2021 рр. Хоча й наявне зниження частки коштів Державного бюджету у загальній структурі доходів, проте їх роль і досі залишається доволі значущою. Що, у свою чергу, вказує на недостатній рівень спроможності Пенсійного фонду до самофінансування. Важливо зазначити, що у 2020 році майже 1% у дохідній частині припадав на фінансові ресурси з фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, проте у 2021 році дані кошти вже враховувались до ресурсів із Державного бюджету.

Здійснивши аналіз дохідної частини бюджету ПФУ бачимо, що власні надходження щорічно зростають, у той час як кошти Державного бюджету знижуються із 2020 року. Також наявний приріст залишку коштів попереднього періоду із 2019 року, що оцінюється позитивно.

Таблиця 2.6

Склад та структура доходів Пенсійного фонду України за 2018-2021 рр.

Показник	2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
Власні надходження	202 084,3	57,1	241 752,4	55,6	281 751,5	60,4	334 185,7	65,2
Кошти Державного бюджету України	150 091,0	42,4	193 105,5	44,4	180 738,5	38,8	177 634,3	34,6
Кошти з фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19	-	-	-	-	3 606,9	0,8	-	-
Всього	352 175,3	99,5	434 858,0	100,0	466 096,9	100,0	511 820,0	99,8
Залишок коштів	1 772,5	0,5	98,7	0,0	162,7	0,0	945,0	0,2
Позика	4 755,5	1,3	1 148,4	0,3	14 028,7	3,0	8 175,8	1,6
Всього з урахуванням залишку	353 947,8	100,0	434 956,7	100,0	466 259,6	100,0	512 765,0	100,0

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

Загальне зростання суми позики на покриття тимчасових касових розривів є негативним явищем, адже це свідчить про зростання неспроможності ПФУ здійснювати вчасне планове фінансування виплати пенсій.

Таблиця 2.7

Динаміка доходів Пенсійного фонду України за 2018-2021 рр.

Показник	Абсолютний приріст, млн. грн.			Темп приросту, %		
	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020
Власні надходження	39 668,1	39 999,1	52 434,2	19,6	16,5	18,6
Кошти Державного бюджету України	43 014,5	-12 367,0	-3 104,2	28,7	-6,4	-1,7
Кошти з фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19	-	3 606,9	-	-	-	-
Всього	82 682,7	31 238,9	45 723,1	23,5	7,2	9,8
Залишок коштів	-1 673,8	64,0	782,3	-94,4	64,8	480,8
Позика	-3 607,1	12 880,3	-5 852,9	-75,9	1 121,6	-41,7
Всього з урахуванням залишку	81 008,9	31 302,9	46 505,4	22,9	7,2	10,0

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

Оскільки власні надходження займають найбільш значиме місце у дохідній частині бюджету ПФУ, вартує більш детально розглянути їх структуру та динаміку (табл. 2.8 та 2.9).

Отже, серед усіх власних надходжень сума єдиного внеску займає найбільш вагомую частку: у 2018 році вона становила 97,4% або ж 196 854,7 млн. грн, а у 2021 році – 90,2% або ж 301 433,1 млн. грн. Зниження ВН-1 у структурі власних надходжень спричинено появою у 2020 році ВН-6. Відповідно, із 2020 року друге місце у структурі власних надходжень належить сумі сплати єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування осіб, які втратили доходи при повній забороні сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів при COVID-19. Даний показник у 2020 році займав 7,6% у структурі, а у 2021 році зріс до 7,9%.

Таблиця 2.8

Склад та структура власних надходжень Пенсійного фонду України за 2018-2021 рр.

Показник	2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
ВН-1	196 854,7	97,4	236 262,0	97,7	254 509,3	90,3	301 433,1	90,2
ВН-2	3 147,8	1,6	3 337,8	1,4	3 521,6	1,3	3 884,8	1,2
ВН-3	1 827,8	0,9	1 871,2	0,8	1 914,8	0,7	2 105,2	0,6
ВН-4	131,4	0,1	153,5	0,1	115,5	0,0	172,2	0,1
ВН-5	122,6	0,0	127,9	0,0	148,4	0,1	169,6	0,0
ВН-6	-	-	-	-	21 541,9	7,6	26 420,8	7,9
Всього	202 084,3	100,0	241 752,4	100,0	281 751,5	100,0	334 185,7	100,0

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

На третьому місці знаходяться кошти від підприємств, котрі спрямовані на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій особам, які працювали на роботах за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України (сюди належать особи, котрі були зайняті на роботах із особливо шкідливими та особливо важкими умовами праці). Отже, у 2021 році загальна сума єдиного внеску (ВН-1 та ВН-6) у

структурі займає 98,1%, у той час як усі інші власні надходження становлять лише 1,9%.

Таблиця 2.9

Динаміка власних надходжень Пенсійного фонду України за 2018-2021 рр.

Показник	Абсолютний приріст, млн. грн.			Темп приросту, %		
	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020
ВН-1	39 407,3	18 247,3	46 923,8	20,0	7,7	18,4
ВН-2	190,0	183,8	363,2	6,0	5,5	10,3
ВН-3	43,4	43,6	190,4	2,4	2,3	9,9
ВН-4	22,1	-38,0	56,7	16,8	-24,8	49,1
ВН-5	5,3	20,5	21,2	4,3	16,0	14,3
ВН-6	-	21 541,9	4 878,9	-	-	22,6
Всього	39 668,1	39 999,1	52 434,2	19,6	16,5	18,6

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

Із динаміки власних надходжень Пенсійного фонду можемо побачити, що найбільший щорічний абсолютний приріст спостерігається у коштах, які надходять при сплаті ЄСВ. Необхідно зазначити, що збільшення суми ВН-1 спричинено зростанням кількості платників ЄСВ та досить високим відсотком сплати у розмірі 22 %. Загалом впродовж 2018-2021 рр. по всіх елементах власних надходжень спостерігається зростання їх суми.

Надалі необхідно здійснити аналіз структури та динаміки коштів із Державного бюджету (табл. 2.10 та 2.11).

Таблиця 2.10

Склад та структура коштів із Державного бюджету Пенсійного фонду України за 2018-2021 рр.

Показник	2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
ДБ-1	150 084,3	100,0	193 005,5	99,9	170 515,7	94,4	174 380,9	98,2
ДБ-2	6,7	0,0	100,0	0,1	200,0	0,1	360,0	0,2
ДБ-3	-	-	-	-	10 022,8	5,5	2 893,4	1,6
Всього	150 091,0	100,0	193 105,5	100,0	180 738,5	100,0	177 634,3	100,0

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

У структурі фінансових ресурсів наданих Фонду із Держбюджету найбільшу частку займають кошти на фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок, підвищень та покриття дефіциту. Впродовж досліджуваного періоду наявне зниження частки ДБ-1 у структурі, що спричинено виникненням у 2020 році ДБ-3, тобто коштів із державного бюджету на виплату одноразової допомоги особам у зв'язку з COVID-19. Важливо зазначити, що якщо у 2020 році ДБ-3 становило 5,5% у структурі, то у 2021 році відбулося зниження до 1,6%, що спричинено поступовим завершенням надання одноразової допомоги.

Таблиця 2.11

Динаміка коштів із Державного бюджету Пенсійного фонду України
за 2018-2021 рр.

Показник	Абсолютний приріст, млн. грн.			Темп приросту, %		
	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020
ДБ-1	42 921,2	-22 489,8	3 865,2	28,6	-11,7	2,3
ДБ-2	93,3	100,0	160,0	1 392,5	100,0	80,0
ДБ-3	-	-	-7 129,4	-	-	-71,1
Всього	43 014,5	-12 367,0	-3 104,2	28,7	-6,4	-1,7

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

Відповідно до даних із таблиці 2.11 за 2018-2021 рр. наявний абсолютний приріст для ДБ-1 та ДБ-2, у той час як значення ДБ-3 зазнало зниження. Важливо зазначити, що у 2019 році було стрімке зростання коштів на 42 млрд. грн. для фінансового забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень, причиною чого була недостатність ресурсів ПФУ для здійснення виплат.

Видатки бюджету ПФУ формуються у відповідності до джерел надходження грошових коштів. Здійснення видатків відбувається за не лише за рахунок власних надходжень, а й з допомогою коштів Державного бюджету та інших коштів. Елементи видатків, що здійснюються за рахунок власних коштів відображено у Додатку В. Отже, розглянемо склад та структуру, а також динаміку видаткової частини бюджету ПФУ (табл. 2.12 та 2.13). Як видно із таблиці 2.12, у структурі видатків найбільш суттєву частку займають ті, котрі здійснюються за рахунок власних надходжень.

Таблиця 2.12

Склад та структура видатків Пенсійного фонду України за 2018-2021 рр.

Показники	2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	млн.грн.	частка, %	млн.грн.	частка, %	млн.грн.	частка, %	млн.грн.	частка, %
За рахунок власних надходжень:	259 166,7	72,3	303 106,0	69,5	329 500,2	68,7	367 207,4	70,5
В.1	244 652,0	94,4	282 506,0	93,1	311 955,1	94,7	350 067,2	95,2
В.2	3 789,5	1,5	3 275,3	1,1	2 651,8	0,8	2 191,7	0,6
В.3	4 916,8	1,9	5 807,3	1,9	6 471,5	2,0	7 159,5	1,9
В.4	67,5	0,0	68,4	0,0	69,3	0,0	53,5	0,0
В.5	193,6	0,1	209,9	0,1	248,5	0,1	285,5	0,1
В.6	81,7	0,0	53,5	0,0	52,9	0,0	51,2	0,0
В.7	4 451,4	1,7	5 339,8	1,8	5 287,7	1,6	5 555,4	1,5
В.8	1 014,2	0,4	1 090,3	0,4	1 615,0	0,5	1 843,4	0,5
В.9	-	-	4 755,5	1,6	1 148,4	0,3	-	-
За рахунок коштів Державного бюджету України	99 437,9	27,7	132 836,3	30,5	146 240,2	30,5	153 737,7	29,5
Виплата одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам	-	-	-	-	3 602,9	0,8	-	-
Всього	358 604,6	100,0	435 942,3	100,0	479 343,3	100,0	520 945,1	100,0

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

Негативним є той фактор, що у період із 2018 по 2020 рік спостерігалась тенденція до скорочення частки цих видатків у загальній структурі, у той час як видатки за кошти Держбюджету поступово зростали. Важливо зазначити, що видаткова частина бюджету ПФУ на третину складається із державних коштів, що знову ж таки показує неспроможність Пенсійного фонду до самофінансування.

Розглянемо більш детально структуру видатків за рахунок власних надходжень. Загалом найбільшу частку становлять видатки на пенсійне забезпечення осіб, пенсію яким призначено відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», які у 2021 році займали 95,2%. На другому та третьому місці у структурі знаходяться видатки на виплату пенсій, призначених згідно з іншими законодавчими актами (1,9%) та видатки на

фінансування адміністративних витрат ПФУ (1,5%). Також впродовж 2019 та 2020 рр. серед витрат за рахунок власних надходжень були видатки на погашення минулорічних позик, наданих з єдиного казначейського рахунка для покриття тимчасових касових розривів.

Із динаміки видатків ПФУ видно, що загалом спостерігається тенденція до приросту усіх джерел витрат. Важливо зазначити, що у період із 2018 по 2020 рік видатки за рахунок державних коштів зростали у більшій мірі, ніж витрати за рахунок власних надходжень, що було негативним фактором. Проте у 2021 році спостерігається перевищення темпу приросту видатків за власний рахунок, що загалом оцінюється позитивно.

Таблиця 2.13

Динаміка видатків Пенсійного фонду України за 2018-2021 рр.

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Абсолютний приріст, млн. грн.			Темп приросту, %		
					2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020
За рахунок власних надходжень:	259 166,7	303 106,0	329 500,2	367 207,4	43 939,3	26 394,2	37 707,2	17,0	8,7	11,4
В.1	244 652,0	282 506,0	311 955,1	350 067,2	37 854,0	29 449,1	38 112,1	15,5	10,4	12,2
В.2	3 789,5	3 275,3	2 651,8	2 191,7	-514,2	-623,5	-460,1	-13,6	-19,0	-17,4
В.3	4 916,8	5 807,3	6 471,5	7 159,5	890,5	664,2	688,0	18,1	11,4	10,6
В.4	67,5	68,4	69,3	53,5	0,9	0,9	-15,8	1,3	1,3	-22,8
В.5	193,6	209,9	248,5	285,5	16,3	38,6	37,0	8,4	18,4	14,9
В.6	81,7	53,5	52,9	51,2	-28,2	-0,6	-1,7	-34,5	-1,1	-3,2
В.7	4 451,4	5 339,8	5 287,7	5 555,4	888,4	-52,1	267,7	20,0	-1,0	5,1
В.8	1 014,2	1 090,3	1 615,0	1 843,4	76,1	524,7	228,4	7,5	48,1	14,1
В.9	-	4 755,5	1 148,4	-	4 755,5	-3 607,1	-	-	-75,9	-
За рахунок коштів Державного бюджету України	99 437,9	132 836,3	146 240,2	153 737,7	33 398,4	13 403,9	7 497,5	33,6	10,1	5,1
Виплата одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам	-	-	3 602,9	-	-	3 602,9	-	-	-	-
Всього	358 604,6	435 942,3	479 343,3	520 945,1	77 337,7	43 401,0	41 601,8	21,6	10,0	8,7

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

Щоб оцінити загальний стан дохідної та видаткової частин бюджету ПФУ необхідно порівняти їх у динаміці (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Динаміка доходів та видатків Пенсійного фонду України за 2018-2021 рр.

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Абсолютний приріст, млн. грн.			Темп приросту, %		
					2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020
Всього доходів	353 947,8	434 956,7	466 259,6	512 765,0	81 008,9	31 302,9	46 505,4	22,9	7,2	10,0
Всього витрат	358 604,6	435 942,3	479 343,3	520 945,1	77 337,7	43 401,0	41 601,8	21,6	10,0	8,7

Джерело: побудовано автором на основі [23-26]

Із таблиці видно, що загалом доходи Фонду зростають швидше ніж витрати, проте ще й досі видатків здійснюється більше, що призводить до його дефіциту. Важливо зазначити, що у 2020 році темп приросту видатків був вищим, що пов'язано із необхідністю здійснення виплат одноразової допомоги особам, що постраждали внаслідок «коронавірусної» хвороби.

Підсумовуючи усе вищезазначене можна дійти висновку, що видатки мають таку ж саму висхідну тенденцію, як і доходи, причиною чого є щорічне зростання кількості пенсіонерів, а отже, й кількості здійснюваних пенсійних виплат. Впродовж останніх років діяльність Пенсійного фонду України, з одного боку, має позитивну динаміку, адже спостерігається поступове зменшення залежності від коштів із Державного бюджету. Але з іншого боку, кількість власних надходжень й надалі залишається не такою значною, через що виникає необхідність в реформуванні діючої пенсійної системи України.

2.3. Особливості розвитку в Україні недержавного пенсійного забезпечення

Неспроможність Пенсійного фонду забезпечити гідний рівень пенсійних виплат власним громадянам все більше спонукає населення до поступового нагромадження коштів на майбутнє. Оскільки другий рівень пенсійної системи

ще не функціонує, то лише система недержавного пенсійного забезпечення наразі дає змогу заощаджувати кошти собі на старість.

Щоб здійснити оцінку ефективності функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення необхідно розглянути діяльність її основних суб'єктів, до яких належать недержавні пенсійні фонди, страхові компанії та банки. Розпочнемо дослідження із розгляду пенсійних фондів, адже на третьому рівні пенсійної системи вони вважаються головними суб'єктами.

Виникнення відносин із НПФ відбувається шляхом укладення пенсійного контракту між адміністратором пенсійного фонду і вкладником коштів. Важливо зазначити, що згідно із законодавством, недержавні пенсійні фонди зобов'язані гарантувати усім учасникам, з якими укладено договір, здійснення пенсійних виплат, а отже, НПФ не можуть бути визнані банкрутами. Цей факт впливає на підвищення рівня державного контролю за достовірністю поданої інформації щодо фінансового стану даних установ [12, с. 57].

Так, станом на 30 вересня 2021 року у Державному реєстрі фінансових установ налічувалась інформація про 63 недержавні пенсійні фонди та 19 адміністраторів НПФ [4]. Важливо зазначити, що опубліковані Національною комісією із цінних паперів та фондового ринку дані формуються на основі даних, поданими 19 адміністраторами щодо діяльності 58 НПФ. Територіальний розподіл цих фондів подано у таблиці 2.15.

Впродовж досліджуваного періоду спостерігається стала кількість НПФ, а саме 58 організацій у 9 регіонах України. Оскільки майже 70% усіх фондів розташовано у м. Київ, то можемо стверджувати про наявність нерівномірного розподілу цих установ по Україні. Якщо ж говорити про розподіл НПФ в Україні за видами, то станом на 30.09.2021 р. наявна наступна ситуація:

- 47 фондів відкритого типу;
- 5 корпоративних фондів;
- 6 професійних фондів.

Важливо зазначити, що загалом кількість осіб, котрі накопичують кошти у недержавних пенсійних фондах хоча й зростає, проте дуже повільними темпами

Таблиця 2.15

Територіальний розподіл недержавних пенсійних фондів в Україні
за період із 2018 до 30.09.2021 рр.

Область	2018 р.	2019 р.	2020 р.	30.09.21 р.	Темпи приросту, %		
					2019/ 2018	2020/ 2019	30.09.2021/ 2020
м. Київ	42	42	40	40	0	-2	0
Донецька	5	4	4	4	-1	0	0
Дніпропетровська	4	4	3	3	0	-1	0
Львівська	1	2	2	2	1	0	0
Івано-Франківська	2	2	3	3	0	1	0
Харківська	2	2	2	2	0	0	0
Житомирська	0	0	1	1	0	1	0
Полтавська	0	1	2	2	1	1	0
Херсонська	1	1	1	1	0	0	0
Всього	57	58	58	58	1	0	0

Джерело: побудовано автором на основі [4, 58-60]

Так, станом на 30.09.2021 р. серед усього населення України лише 0,02% беруть участь у добровільній накопичувальній системі, що є надзвичайно малим показником, адже третій рівень функціонує ще від 09.07.2003 року (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Динаміка кількості учасників недержавних пенсійних фондів в Україні
за період із 2018 до 30.09.2021 рр.

Показники	Роки				Темпи приросту, %		
	2018	2019	2020	30.09.2021	2019/ 2018	2020/ 2019	30.09.2021/ 2020
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	855,3	874,6	883,0	889,7	2,3	1,0	0,8
Кількість учасників, що отримали/ отримують пенсійні виплати, тис. осіб	81,3	83,9	87,0	89,0	3,2	3,7	2,3
Відношення кількості учасників до отримувачів пенсійних виплат	10,52	10,42	10,15	10,00	-1,0	-2,6	-1,5

Джерело: побудовано автором на основі [4, 58-60]

Загалом впродовж всього досліджуваного періоду в середньому 10 % учасників НПФ уже отримали або ж отримують пенсійні виплати. Також у

підсумках розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення зазначається, що станом на 30.09.2021 віковий розподіл учасників фондів має наступний вигляд:

- до 25 років – 5,8 тис. ос. (0,7%);
- від 25 до 50 років – 477,2 тис. ос. (53,6%);
- від 50 до 60 років – 224,2 тис. ос. (25,2%);
- старше 60 років – 182,5 тис. ос. (20,5%) [4].

Важливо зазначити, що серед усіх учасників НПФ більшу кількість становлять чоловіки – 512,9 тис. осіб (57,6%), у той час як жінок є лише 376,8 тис. осіб (42,4%).

У таблиці 2.17 наведено динаміку основних показників діяльності фондів.

Таблиця 2.17

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні за період із 2018 до 30.09.2021 рр.

Показники	Роки				Темпи приросту, %		
	2018	2019	2020	30.09.2021	2019/ 2018	2020/ 2019	30.09.2021/ 2020
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	68,8	77,1	87,8	93,4	12,1	13,9	6,4
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	2 745,2	3 143,3	3 563,7	3 788,6	14,5	13,4	6,3
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	2 000,5	2 160,8	2 377,9	2 555,0	8,0	10,0	7,4
у тому числі:							
- від фізичних осіб	172,1	222,7	300,7	390,6	29,4	35,0	29,9
- від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,2	0,3	0,3	0,0	50,0	0,0
- від юридичних осіб	1 827,7	1 937,3	2 075,5	2 162,6	6,0	7,1	4,2
Пенсійні виплати, млн. грн.	809,9	947,4	1 107,4	1 240,8	17,0	16,9	12,0
у тому числі:							
- на визначений строк	264,4	352,9	457,5	546,1	33,5	29,6	19,4
- одноразові	545,5	594,5	649,9	694,7	9,0	9,3	6,9
Рівень пенсійних виплат, %	40,5	43,8	46,6	48,6	8,3	6,2	4,3
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	1 767,7	2 200,0	2 635,7	2 870,2	24,5	19,8	8,9
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	1 440,5	1 810,9	2 179,5	2 360,3	25,7	20,4	8,3
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	327,2	389,1	456,1	509,9	18,9	17,2	11,8

Джерело: побудовано автором на основі [4, 58-60]

Так, кількість пенсійних контрактів поступово зростає, проте їх кількість є значно меншою за кількість учасників НПФ. Це свідчить про те, що дані НКЦПФР відображають фактичний обсяг контрактів станом на певну дату, а число учасників показує їх загальну кількість від початку функціонування системи у 2003 році.

Загальна вартість активів фондів поступово зростає, проте темпи цього зростання щорічно знижуються, безпосередньою причиною чого є зменшення приросту кількості укладених контрактів. Важливо зазначити, що у порівнянні із бюджетом Пенсійного фонду України обсяг активів усіх недержавних пенсійних фондів не досягає навіть 1% [41, с. 130]. Розмір пенсійних внесків та пенсійних виплат також щорічно зростає, що відображає поступовий приріст рівня залучення населення до добровільного накопичування пенсії.

У структурі пенсійних внесків найбільше фінансових ресурсів надходить від юридичних осіб (табл. 2.18). Рівень внесків від фізичних осіб є набагато нижчим, проте зростання їх частки оцінюється позитивно, адже це підтверджує підвищення рівня зацікавленості та довіри громадян до цих фондів.

Таблиця 2.18

Склад та структура пенсійних внесків недержавних пенсійних фондів в Україні за період із 2018 до 30.09.2021 рр.

Показники	2018 р.		2019 р.		2020 р.		30.09.2021 р.	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	2 000,5	100,0	2 160,8	100,0	2 377,9	100,0	2 555,0	100,0
у тому числі:								
- від фізичних осіб	172,1	8,6	222,7	10,3	300,7	12,6	390,6	15,3
- від фізичних осіб-підприємців	0,2	0,0	0,2	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0
- від юридичних осіб	1 827,7	91,4	1 937,3	89,7	2 075,5	87,3	2 162,6	84,6

Джерело: побудовано автором на основі [4, 58-60]

Говорячи про пенсійні виплати необхідно зазначити, що наразі у структурі найбільшу частку займають одноразові, проте також ми можемо спостерігати поступове зростання виплат на визначений термін (табл. 2.19). Основною причиною приросту даного виду виплат є їхня вигода, адже при більш тривалій дії пенсійного договору сума, належна до виплати учаснику, продовжує зростати, що зумовлено наступними факторами:

- збільшення періоду, впродовж якого накопичуються кошти за рахунок росту інвестиційного прибутку, котрий продовжує нараховуватись на суму залишку фінансових ресурсів після чергової виплати;
- звільнення від оподаткування пенсійних виплат після досягнення учасником 70 років [75].

Таблиця 2.19

Склад та структура пенсійних виплат недержавних пенсійних фондів в Україні
за період із 2018 до 30.09.2021 рр.

Показники	2018 р.		2019 р.		2020 р.		30.09.2021 р.	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
Пенсійні виплати, млн. грн.	809,9	100,0	947,4	100,0	1 107,4	100,0	1 240,8	100,0
у тому числі:								
- на визначений строк	264,4	32,6	352,9	37,2	457,5	41,3	546,1	44,0
- одноразові	545,5	67,4	594,5	62,8	649,9	58,7	694,7	56,0

Джерело: побудовано автором на основі [4, 58-60]

Якщо говорити про інвестиційну діяльність фондів, то вона значно залежить від рівня розвитку фінансового ринку в державі. Оскільки одним із основних інструментів фінансування НПФ є інвестиційний дохід, то формуванню інвестиційного портфелю активів приділяється значна увага. Саме тому, ми зупинились на аналізі складу та структури інвестиційного портфелю НПФ України, що відображено у таблиці 2.20, і прийшли до наступних висновків.

Таблиця 2.20

Склад та структура інвестованих пенсійних активів недержавних пенсійних фондів в Україні за період із 2018 до 30.09.2021 рр.

Показники	2018 р.		2019 р.		2020 р.		30.09.2021 р.	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
Державні цінні папери	1 260,0	46,1	1 443,5	45,9	1 686,2	47,3	1 752,5	46,3
Грошові кошти, розміщені на депозитних банківських рахунках	1 002,0	36,6	1 221,6	38,9	1 383,8	38,8	1 326,2	35,0
Облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України	298,1	10,9	236,7	7,5	192,5	5,4	368,7	9,7
Облігації внутрішніх місцевих позик	0,0	0,0	11,6	0,4	94,8	2,7	96,6	2,5
Об'єкти нерухомості	47,3	1,7	86,8	2,8	90,0	2,5	116,1	3,1
Акції	47,7	1,7	45,7	1,5	50,4	1,4	56,4	1,5
Дебіторська заборгованість	44,6	1,6	66,1	2,1	39,8	1,1	46,6	1,2
Банківські метали	9,8	0,4	5,0	0,2	11,0	0,3	10,3	0,3
Інші інвестиції	26,3	1,0	26,3	0,8	15,2	0,4	15,2	0,4
Всього	2 735,7	100,0	3 143,3	100,0	3 563,7	100,0	3 788,6	100,0

Джерело: побудовано автором на основі [4, 58-60]

Загалом інвестиційна стратегія недержавних пенсійних фондів є доволі таки консервативною, адже вона повинна спрямовуватись на одночасний приріст капіталу та захист коштів учасників від інфляції. Тому, інвестування здійснюється в об'єкти із найменшим рівнем ризику. Так, загалом у структурі найбільше місце займають інвестиції у державні цінні папери, кошти на депозитних банківських рахунках та облігації вітчизняних підприємств.

Перейдемо до аналізу діяльності наступних суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення – страхових компаній. Якщо говорити про роль страхових компаній у системі недержавного пенсійного забезпечення, то з цього приводу у експертів і досі виникають дискусії. З одного боку, чинне

законодавство обмежує можливість страховиків активно накопичувати пенсійні внески та зводить їхню роль до виплати накопичених пенсій, проте з іншого – страховики здатні запропонувати більш широкий перелік продуктів та поєднати нагромадження коштів зі страховим захистом власних клієнтів від нещасних випадків та медичним страхуванням [41, с. 131]. Загалом виникнення відносин із страховими компаніями відбувається шляхом укладення договорів щодо страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або ж смерті учасника фонду.

Таблиця 2.21

Динаміка основних показників діяльності ринку страхування життя в Україні за 2018-2021 рр.

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темпи приросту, %		
					2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020
Кількість СК «Life»	30,0	23,0	20,0	13,0	-23,3	-13,0	-35,0
Кількість застрахованих, тис. ос.	4 473,9	5 133,0	5 800,4	5 171,4	14,7	13,0	-10,8
Кількість укладених договорів, тис. шт.	2 887,0	4 772,0	5 033,1	2 838,4	65,3	5,5	-43,6
у тому числі:							
- договори пенсійного страхування	2,4	2,4	2,0	5,0	0,0	-15,8	147,5
- договори страхування життя на випадок смерті	68,0	101,5	128,2	115,9	49,3	26,3	-9,6
- договори накопичувального страхування	231,6	314,7	284,7	333,7	35,9	-9,5	17,2
- інші договори страхування життя	2 585,0	4 353,4	4 618,2	2 383,8	68,4	6,1	-48,4

Джерело: побудовано автором на основі [30, 64]

Загалом впродовж 2018-2021 рр. наявне зниження кількості страховиків «лайфового» типу, основними причинами чого є або скасування ліцензії Національним Банком через порушення законодавства, або ж добровільна відмова від ліцензії через вплив COVID-19 на діяльність (табл. 2.21). Проте це не вплинуло на зниження діяльності, а навпаки, показники продовжували поступово зростати, що свідчить про незначний рівень впливу страховиків, котрі

пішли з ринку. Важливо зазначити, що у 2021 році наявне стрімке скорочення як кількості застрахованих осіб, так і кількості укладених договорів, що спричинено зниженням фінансової спроможності населення у зв'язку із «коронакризою». Цікавим є те, що пандемія спонукала людей до заключення більшої кількості договорів пенсійного та накопичувального страхування, у той час як приріст інших договорів був від'ємним.

Таблиця 2.22

Динаміка чистих страхових премій та виплат ринку страхування життя в
Україні за 2018-2021 рр.

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темпи приросту, %		
					2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020
Чисті страхові премії, млн. грн.	3 906,2	4 624,0	5 017,1	5 882,0	18,4	8,5	17,2
у тому числі:							
- за договорами пенсійного страхування	44,6	64,8	76,1	94,9	45,3	17,4	24,7
- за договорами страхування життя на випадок смерті	198,1	288,1	269,4	323,4	45,4	-6,5	20,0
- за договорами накопичувального страхування	2 187,9	2 640,8	3 133,4	3 928,7	20,7	18,7	25,4
- за іншими договорами страхування життя	1 475,6	1 630,3	1 538,2	1 535,0	10,5	-5,6	-0,2
Чисті страхові виплати, млн. грн.	704,9	575,9	648,7	828,7	-18,3	12,6	27,7
у тому числі:							
- за договорами пенсійного страхування	1,3	1,9	2,2	4,9	46,2	15,8	122,7
- за договорами страхування життя на випадок смерті	4,4	4,5	3,4	13,4	2,3	-24,4	294,1
- за договорами накопичувального страхування	646,9	498,0	539,1	677,4	-23,0	8,3	25,7
- за іншими договорами страхування життя	52,3	71,5	104,0	133,0	36,7	45,5	27,9
Рівень страхових виплат, %	18,0	12,5	12,9	14,1	-31,0	3,8	9,0

Джерело: побудовано автором на основі [30, 64]

Також можемо спостерігати висхідну тенденцію чистих страхових премій та виплат (табл. 2.22). Так, оскільки кількість договорів із пенсійного та накопичувального страхування у 2021 році зросла, то також найбільшими темпами збільшилась кількість страхових премій за цими документами. Якщо ж говорити про страхові виплати, то у 2021 році був значний приріст виплат за

страхуванням життя на випадок смерті та договорами пенсійного страхування. Так, рівень пенсійних виплат мав тенденцію до зростання і у 2021 році становив 14,1%, що було спричинено збільшенням суми виплат за усіма договорами страхування життя.

У структурі страхових премій найбільшу частку займають премії за договорами накопичувального страхування та за іншими договорами страхування життя (табл. 2.23). Позитивно оцінюється поступове зростання відсотку премій за договорами пенсійного страхування із 1,1 до 1,6%. Серед чистих страхових виплат спостерігається така ж ситуація.

Таблиця 2.23

Склад та структура чистих страхових премій та виплат ринку страхування життя в Україні за 2018-2021 рр.

Показники	2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
Чисті страхові премії, млн. грн.	3 906,2	100,0	4 624,0	100,0	5 017,1	100,0	5 882,0	100,0
у тому числі:								
- за договорами пенсійного страхування	44,6	1,1	64,8	1,4	76,1	1,5	94,9	1,6
- за договорами страхування життя на випадок смерті	198,1	5,1	288,1	6,2	269,4	5,4	323,4	5,5
- за договорами накопичувального страхування	2 187,9	56,0	2 640,8	57,1	3 133,4	62,5	3 928,7	66,8
- за іншими договорами страхування життя	1 475,6	37,8	1 630,3	35,3	1 538,2	30,7	1 535,0	26,1
Чисті страхові виплати, млн. грн.	704,9	100,0	575,9	100,0	648,7	100,0	828,7	100,0
у тому числі:								
- за договорами пенсійного страхування	1,3	0,2	1,9	0,3	2,2	0,3	4,9	0,6
- за договорами страхування життя на випадок смерті	4,4	0,6	4,5	0,8	3,4	0,5	13,4	1,6
- за договорами накопичувального страхування	646,9	91,8	498,0	86,5	539,1	83,1	677,4	81,7
- за іншими договорами страхування життя	52,3	7,4	71,5	12,4	104,0	16,0	133,0	16,0

Джерело: побудовано автором на основі [30, 64]

Необхідно зазначити, що компаній, які здійснюють пенсійне страхування в Україні у 2022 році належать ПрАТ «MetLife», ПрАТ «Страхова компанія «ТАС», ПрАТ «Страхова компанія «ПЗУ Україна страхування життя», ПрАТ «Українська акціонерна страхова компанія АСКА-ЖИТТЯ» та ПрАТ «Акціонерна страхова компанія «ІНГО Україна Життя».

Перейдемо до аналізу останніх суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення – банків. Можна сказати, що банківська діяльність у цій системі зараз є найменш розвинутою. Наразі вони можуть здійснювати діяльність за такими напрямками:

- створення власного корпоративного ПФ;
- виконання функцій банка-зберігача НПФ за наявності ліцензії від НКЦПФР на провадження діяльності щодо зберігання активів фондів;
- надання агентських, брокерських та консультаційних послуг страховим компаніям, котрі працюють у сфері пенсійного страхування;
- залучення пенсійних коштів шляхом відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (200 тис. грн.) [41, с. 132].

У Додатку Д відображено перелік пенсійних депозитних програм банків станом на листопад 2022 року. Так, наразі здійснювати накопичення коштів на пенсійних депозитних рахунках можливо за 19 депозитними програмами у 17 банках. Серед цих банків у 8 можна накопичувати фінансові ресурси в іноземній валюті, що дає можливість до диверсифікації валютних ризиків. Найнижчі вимоги до мінімальної суми гривневого вкладу у АТ «УкрСибБанк» (100 грн.), а найбільші – у АТ «Агропросперіс Банк» (15 000 грн.). Якщо говорити про термін вкладу, то найнижчим значенням є 1 місяць, у той час як найвищим – 10 років. Більшість банків здійснюють щомісячну виплату відсотків на поточний рахунок. Відповідно до даних, лише 3 кредитно-фінансові установи передбачають можливість дострокового розірвання договору, але при цьому, процентна ставка за вкладом буде значно знижено, що надає певні гарантії банкам. Окрім того, для

більшості установ характерним є можливість поповнення вкладу та його автоматична пролонгація.

Підсумовуючи усе вищезазначене бачимо, що система недержавного пенсійного забезпечення хоча й функціонує із 2003 року, проте й досі не набула достатньої популярності серед українців. Можна сказати, що основними причинами цього є доволі складна економічна ситуація в державі, низький рівень доходів працюючих громадян, недовіра до недержавних фінансових установ та низький рівень фінансової грамотності, що призводить до незацікавленості населення в участі у приватних пенсійних програмах. Наразі найбільшими суб'єктами цієї системи є недержавні пенсійні фонди, показники діяльності яких щорічно зростають. Незважаючи на це, обсяги активів НПФ не сягають навіть 1% бюджету ПФУ, що відображає низький рівень залучення фінансових ресурсів громадян України до добровільної накопичувальної системи. Діяльність компаній із страхування життя також зазнавала позитивних змін, навіть під час впливу COVID-19. Так, у 2021 році приріст кількості договорів пенсійного страхування становив аж 147,5%, що є надзвичайно хорошим показником. Окрім того, чисті страхові виплати по договорах пенсійного страхування мають висхідну тенденцію, що може означати зростання кількості громадян, залучених до недержавного пенсійного забезпечення. Дослідивши діяльність банків ми виявили, що доволі незначна кількість цих кредитно-фінансових установ надає послуги щодо відкриття пенсійного депозитного рахунку. На наш погляд, саме банки мають найбільший нереалізований потенціал у цій сфері, адже їх депозити є простими у розумінні, доступними та передбачуваними для населення, а також доволі таки гнучкими інструментами накопичення пенсійних фінансових ресурсів.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

3.1. Огляд зарубіжних систем пенсійного забезпечення

Застосування багаторівневих пенсійних систем уже давно довело свою ефективність, відповідно, кожна країна у світі їх активно використовує. Так, оскільки усі держави розвиваються по-різному та мають відмінне бачення участі країни у соціальному захисті населення, то і їх пенсійні системи є унікальними. Загалом у світі спостерігаються тенденції щодо активного накопичення громадянами коштів на старість та загальносвітове погіршення демографічної ситуації, адже кількість пенсіонерів щорічно зростає, а народжуваність падає. Окрім того, питання щодо вирішення проблеми із «старінням нації» гостро стоїть перед кожною третьою країною, і відповідно, держави намагаються із цим боротися шляхом реформування своїх пенсійних систем.

Діючі системи пенсійного забезпечення усіх країн світу базуються на поєднанні у собі солідарного та накопичувального компонентів, розділених між трьома рівнями (рис. 3.1).

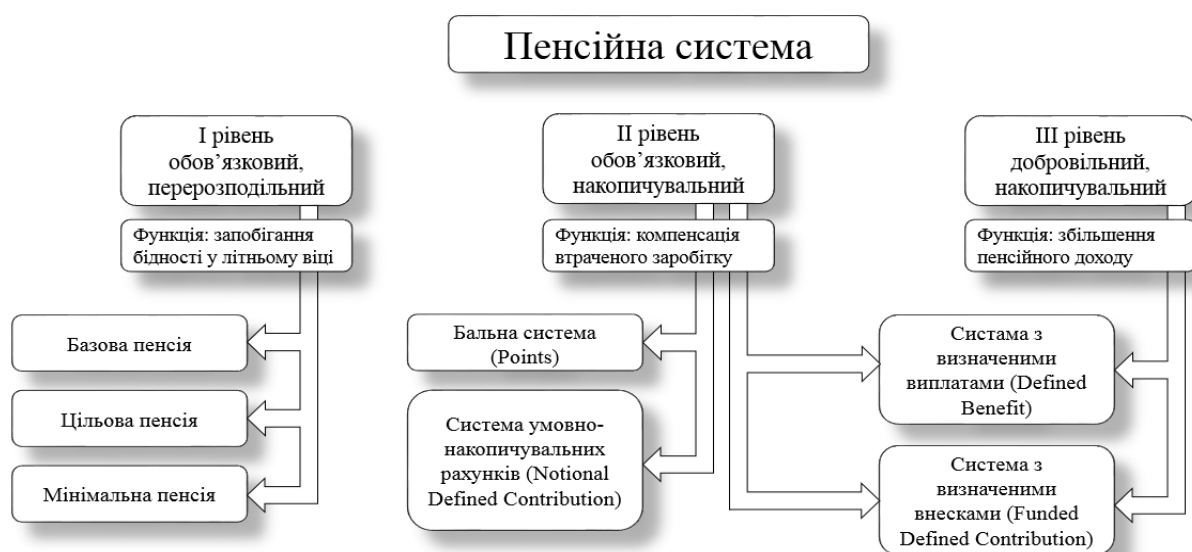

Рис. 3.1. Структура пенсійної системи

Джерело: побудовано автором на основі [71, с. 45]

Перший компонент – це обов’язкові державні пенсійні схеми, котрі спрямовані на забезпечення мінімального рівня життя для усіх пенсіонерів у межах країни, щоб уникнути бідності населення у похилому віці. Важливо зазначити, що при розрахунку пенсійного доходу минулий рівень заробітної плати осіб у цих схемах не має значення. Для цього компоненту характерним є перерозподільність, яка реалізується через надання країною одного або кількох видів пенсій:

- базова пенсія – виплата, котра призначається за визначеною шкалою і залежить від трудового стажу (Contribution-Based Basic) або ж кількості років проживання особи (Residence-Based Basic);
- цільова пенсія – виплата, котра залежить від доходів (менш забезпечені особи отримують більш високий рівень фінансової допомоги, і навпаки);
- мінімальна пенсія – виплата, для призначення котрої необхідно здійснювати сплату внесків впродовж хоча б мінімально затвердженого періоду часу.

Другим компонентом пенсійної системи є наявність обов’язкових професійних державних та недержавних пенсійних схем, сутність діяльності яких зводиться до збереження попереднього рівня життя особи на пенсії шляхом компенсації втраченого доходу. Загалом виділяють такі форми пенсійного накопичувального страхування:

- система з визначеними виплатами (Defined Benefit) – система, у котрій пенсійні виплати розраховуються на основі формули, котра враховує одержувану особою заробітну плату, її стаж та суму пенсійних внесків;
- система з визначеними внесками (Funded Defined Contribution) – система, у котрій пенсійні виплати безпосередньо залежать від внесків, котрі було накопичено на індивідуальному рахунку громадянина, а також доходів від інвестиційної діяльності;

- бальна система (Points) – це дохідно-орієнтована система, котра передбачає розрахунок суми пенсійних виплат на основі отриманих пенсійних балів (залежних від заробітної плати) та вартості цих балів;
- система умовно-накопичувальних рахунків (Notional Defined Contribution) – система, відповідно до якої пенсійні внески надходять на індивідуальні рахунки, до яких застосовується умовна норма дохідності (імітуючи накопичувальну систему з визначеними внесками), а виплати розраховуються шляхом конвертації капіталу на основі формули очікуваної тривалості життя.

Третій компонент є системою добровільного пенсійного забезпечення, основним завданням якого є збільшення пенсійного доходу громадян. Для цього рівня притаманні наступні форми:

- система з визначеними виплатами (Defined Benefit);
- система з визначеними внесками (Funded Defined Contribution).

Важливо зазначити, що для деяких країн характерним є існування квазіобов'язкових пенсійних схем (Quasi-mandatory), котрі поєднують у собі надання державних та приватних професійних пенсій. За такої схеми роль державної ланки полягає у забезпечення соціально прийнятного мінімального доходу для всього населення, у той час як система приватних професійних пенсій надає фінансову допомогу, пов'язану із отриманням доходів. Загалом назва «квазіобов'язкова» пов'язана із тим, що професійні пенсійні схеми засновані на підписанні колективних договорів, а отже, кількість охопленого працюючого населення цією системою у країнах сягає близько 90% [56, с. 2155].

Отже, пенсійні системи країн світу являють собою комбінацію із різноманітних форм вищезазначених компонентів, які із різним рівнем успіху намагаються виконувати покладені на них завдання. У Додатку Ж відображено структуру обов'язкових пенсійних систем у деяких країнах світу, котрі розташовано в залежності від значення індексу API у 2020 році.

Як уже зазначалось, базові пенсії можуть приймати дві форми: RBB – допомогу за місцем проживання та CBV – допомогу на основі внесків,

здійснюваних впродовж кар'єри. У цих схемах розмір пенсійної виплати залежить лише від кількості років проживання або ж сплати внесків. Відповідно до нашого дослідження, у 5 країнах пенсіонери отримують базову пенсію RBB, а пенсія CBV застосовується у 8 країнах.

Сума виплати за цільовою пенсією визначається на основі доходів із джерел, відмінних від заробітної плати, та на основі наявних у особи активів. Відповідно, бідніші пенсіонери одержують вищі виплати, а забезпечені – менші. Важливо зазначити, що усі країни ОЕСР здійснюють надання такого виду пенсії, проте у Додатку Ж зазначені лише ті 8 держав, у яких право на отримання цієї допомоги мають ті особи, котрі одержують 30% і менше від середньої заробітної плати в країні.

Мінімальна пенсія надається у 20 досліджуваних країнах, і її розмір залежить від терміну сплати внесків. Важливо зазначити, що у деяких країнах триває процес щодо поступового скасування мінімальних виплат (Чилі та Італія).

Якщо говорити про обов'язкові пенсії із другого рівня пенсійної системи, то існують чотири види схем: Points, DB (визначені виплати), FDC (визначені внески), NDC (умовно-накопичувальні рахунки). Так, лише в Ірландії та Новій Зеландії в ОЕСР відсутній цей рівень.

Із Додатку Ж бачимо, що бальна схема наявна у 5 країнах: Франція, Естонії, Німеччини, Литви та Словаччини. Її сутність полягає у тому, що працівники отримують пенсійні бали на основі свого заробітку, а під час виходу на пенсію сума пенсійних балів множиться на розмір накопичених пенсійних балів, щоб перетворити їх у звичайну пенсійну виплату.

За схемою визначених виплат пенсіонери отримують кошти у 28 державах. При тому необхідно вказати, що у 8 країн (Чилі, Естонія, Італія, Латвія, Мексика, Норвегія, Польща та Велика Британія) ця схема наразі застосовується до уже існуючих пенсіонерів і є закритою для нових працівників.

Накопичувана схема з визначеними внесками є обов'язковою для майбутніх пенсіонерів у 10 досліджуваних країнах. Її сутність полягає у тому, що внески надходять на індивідуальний рахунок, після чого сума накопичених

внесків і доходів від інвестиційної діяльності зазвичай перетворюється на щомісячну пенсію при виході на особи пенсію. Так, у Данії та Швеції існують квазіобов'язкові професійні схеми FDC на додаток до менших обов'язкових державних систем.

У шести досліджуваних державах в основі пенсійної системи лежить схема умовно-накопичувальних рахунків. Вона є розподільною державною схемою з індивідуальними рахунками, які застосовують умовну норму прибутку до внесків, імітуючи накопичувальну систему з визначеними внесками. Рахунки є «умовними» через те, що залишки існують лише в книгах керуючої установи. При виході на пенсію накопичений умовний капітал перетворюється на щомісячну пенсію за формулою, що базується на очікуваній тривалості життя особи.

API (Allianz Pension Index) – пенсійний індекс, виведений однією із найбільш значущих страхових компаній світу «Allianz SE», який призначено для здійснення комплексного аналізу пенсійних систем в залежності від їх стійкості та адекватності. Загалом індекс базується на трьох підіндексах і враховує 30 ключових параметрів, які оцінюються за шкалою від 1 до 7, де 1 є найкращою оцінкою, а 7 – найгіршою [1, с. 3].

Перший субіндекс описує демографічну та фінансову ситуацію в державі. Вважається, що в залежності від його значень уряд може приймати рішення щодо необхідності здійснення пенсійної реформи, адже, в основному, зміна демографічної ситуації охоплює тривалий період часу, а бюджетний дефіцит накопичується швидшими темпами, аніж скорочується, що все більше обмежує можливості ефективного реформування. Так, багато країн Африки та Азії, котрі наразі розвиваються, у 2020 році мають хороші оцінки за цим підіндексом, адже молоді люди переважають у частці населення, та й боргів поки небагато. Тому, п'ять найкращих оцінок, відповідно до першого субіндексу, належать таким країнам: Нігерія, Філіппіни, Лаос, Кенія та Малайзія. У той же час, найгірша ситуація наявна у Італії, Португалії, Греції, Іспанії та Японії, і це не дивно, адже у цих країнах багато старого населення та значні борги.

Другий субіндекс описує стійкість, тобто те, як пенсійні системи країн реагують на демографічні зміни. За цим показником найкращі результати наявні у Індонезії, Болгарії, Бельгії, Чеській Республіці та Китаю, основною причиною чого є наявність доволі жорстких вимог до раннього виходу на пенсію та й загалом високий віковий поріг виходу на пенсію. Найменш стійкими країнами є Малайзія, Шрі-Ланка, Саудівська Аравія, Кувейт та Катар. У цих державах вік виходу на пенсію становить 60 років і нижче, та й не передбачено здійснення відрахувань на дострокову пенсію [1, с. 3].

Третій субіндекс відображає адекватність пенсійних систем, адже досліджує рівень забезпечення державою достатнього рівня життя населення в старості. Можна стверджувати, що за загальними підсумками цього показника, держави ще приділяють більше уваги пенсіонерам, аніж молодому поколінню. Найбільш адекватними є пенсійні системи Нової Зеландії, Нідерландів, Японії, Швейцарії та Сінгапуру, адже у них наявні або досить щедрі державні пенсійні виплати, або фінансово-міцні другий і третій рівні. Останні місця за цим критерієм посідають такі країни як Ліван, Лаос, Нігерія, Марокко та Саудівська Аравія, адже у них ще досі немає стабільної та надійної системи пенсійного забезпечення.

За загальним індексом API найбільш стійкими та адекватними є пенсійні системи таких країн, як Швеція (2,91), Бельгія (2,92), Данія (2,96), Нова Зеландія (3,00) та США (3,04). У той же час найгірші результати наявні у наступних країнах: Ліван (5,45), ОАЕ (5,29), Шрі-Ланка (5,18), Саудівська Аравія (5,03) та Катар (4,78). Загалом, більшість країн і досі не можуть знайти компромісу між стабільністю та достатністю пенсійної системи. У світі немає жодної країни, яка б змогла вдало поєднувати дотримання у нормі усіх трьох субіндексів. Так, хоча й Швеція знаходиться на першому місці за індексом API, проте за трьома підіндексами вона займає 18, 6 та 13 місця відповідно.

Також важливо зазначити, що Україна за першим підіндексом займає 51 місце, за другим – 55, за третім – 49, а за загальним індексом API знаходиться на 56 місці з 70 [1, с. 3].

Перейдемо до розгляду розподілу величини внесків між роботодавцем та працівником у системі державного пенсійного страхування (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Внески на державне пенсійне страхування різних країн світу у 2020 році, %

Країна	Величина внеску, %			Країна	Величина внеску, %		
	роботодавці	працівники	разом		роботодавці	працівники	разом
Литва	0,00	8,75	8,75	Швейцарія	10,45	10,45	20,90
Корея	4,50	4,50	9,00	Угорщина	11,80	10,00	21,80
Австралія	9,50	0,00	9,50	Ісландія	17,85	4,00	21,85
Канада	5,25	5,25	10,50	Швеція	15,30	7,00	22,30
США	5,30	5,30	10,60	Фінляндія	15,20	7,15	22,35
Данія	8,00	4,00	12,00	Португалія	15,50	7,20	22,70
Чилі	1,60	11,30	12,90	Австрія	12,55	10,25	22,80
Коста Ріка	8,60	5,00	13,60	Словаччина	18,80	4,00	22,80
Колумбія	10,60	3,50	14,10	Норвегія	15,00	8,20	23,20
Ірландія	11,05	4,00	15,05	Словенія	8,85	15,50	24,35
Люксембург	8,00	8,00	16,00	Нідерланди	14,80	10,30	25,10
Бельгія	8,90	7,50	16,40	Велика Британія	13,80	12,00	25,80
Японія	9,15	9,15	18,30	Греція	19,80	6,70	26,50
Німеччина	9,30	9,30	18,60	Ізраїль	14,10	13,00	27,10
Польща	9,80	9,80	19,60	Франція	16,50	11,30	27,80
Естонія	20,00	0,00	20,00	Чеська Республіка	21,50	6,50	28,00
Латвія	10,00	10,00	20,00	Іспанія	23,60	4,70	28,30
Туреччина	11,00	9,00	20,00	Італія	23,81	9,19	33,00

Джерело: побудовано автором на основі [2, с. 197]

У таблиці представлено 36 країн, де здійснення як державних, так і приватних пенсійних внесків є обов'язковим. В основному у таблиці подано ті держави, де ставка сплачених внесків безпосередньо надходить до пенсійної системи. Проте тут також враховано і Австрію, Данію, Ісландію, Італію, Литву, Люксембург, Німеччину, Словенію, Туреччину, Фінляндію та Чехію, де із внесків фінансують допомогу по інвалідності. Найвищі загальнообов'язкові ставки внесків знаходяться в Італії (33,0%), Іспанії (28,3%), Чеській Республіці (28,0%) та Франції (27,8%). У Кореї та Литві ставки внесків знаходяться на рівні 9 або менше відсотків, причому Литва нещодавно перевела сплату всіх внесків повністю на працівників.

У науковій літературі визначено, що середня ефективна ставка внесків до державних схем становить 15,4%, у той час як для приватних схем – 2,8%, що в цілому повинно становити 18,2%. У державній схемі внески працівників повинні становити приблизно дві третини від внесків роботодавців, тобто дійсно ефективні ставки внесків мають дорівнювати 6,2 та 9,2% відповідно. У Словенії ж цей розподіл, можна сказати, зворотний, адже працівники сплачують 15,5% у порівнянні з 8,85% для роботодавців. Зазначимо, що в Австралії та Естонії всі обов'язкові внески сплачують роботодавці, а в Литві – працівники. У таких країнах як Корея, Канада, США, Люксембург, Японія, Німеччина, Польща, Латвія та Швейцарія характерними є рівномірний розподіл тарифного навантаження між роботодавцем та працівником, що впливає на зростання рівня зацікавленості цих суб'єктів.

Окрім того, для таких держав як Ірландія, Іспанія та Велика Британія доволі таки важко виокремити пенсійні внески від інших частин соціального страхування, таких як допомога у зв'язку з втратою годувальника, допомога по інвалідності, безробіття тощо. У цих країнах передбачено, що громадяни повинні повністю вносити внески в усі ці частини.

Необхідно зазначити, що у Мексиці ставка обов'язкового внеску починається із 6,275%, і зростає впродовж наступних років до 15%. Окрім того, у Мексиці держава сплачує 0,225% внеску на особистий рахунок громадянина та соціальну квоту, сума якої залежить від рівня заробітної плати. У обов'язкових приватних професійних схемах Нідерландів та Швейцарії особи сплачують внески лише із частини заробітку, котрий перевищує 39 та 27% від середньої заробітної плати в країні відповідно. В Угорщині з роботодавців стягують внески одночасно на пенсію та на охорону здоров'я, й від одержаної суми 71,6% надходить до пенсійного бюджету. Окрім того, у таблицю 3.1 не включено внески, котрі держави сплачують додатково до обов'язкових пенсійних схем (наприклад, Люксембург – 8% та Ізраїль – 0,25%).

Загалом необхідно зазначити, що держави з вищими ставками пенсійних внесків доволі таки часто мають пенсійні виплати із рівнем вище середнього

(наприклад, Франція, Італія та Нідерланди). Проте необхідно не забувати, що вищі ставки обов'язкових внесків можуть негативно вплинути на конкурентоспроможність економіки та знизити загальну зайнятість, потенційно збільшуючи тіньовий сектор.

Перейдемо до розгляду діяльності накопичувальних пенсійних фондів. Так, доволі таки важливим показником є обсяг активів пенсійних фондів у країнах (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Обсяги активів накопичувальних пенсійних фондів у країнах-лідерах за
2001-2020 рр., млрд. дол.

Країна	2001 рік	2007 рік	2012 рік	2014 рік	2017 рік	2019 рік	2020 рік
США	11 679,8	17 669,7	19 936,2	23 935,6	28 747,1	32 057,5	35 491,2
Велика Британія	1 072,9	2 120,2	2 146,2	2 300,8	2 635,0	3 142,7	3 593,7
Канада	741,7	1 951,0	2 324,6	2 446,2	2 721,9	2 814,5	3 081,7
Нідерланди	404,9	1 137,1	1 229,1	1 282,0	1 631,2	1 773,7	2 088,7
Австралія	263,4	1 014,3	1 426,0	1 681,8	1 838,9	1 825,9	1 794,3
Японія	535,1	623,7	965,1	869,1	1 623,5	1 733,6	1 564,6
Швейцарія	262,9	537,9	734,0	880,7	1 022,6	1 150,2	1 331,4
Швеція	70,6	274,6	377,4	383,7	505,5	539,4	663,5

Джерело: побудовано автором на основі [2, с. 211, 3]

Найбільший обсяг активів накопичувальних пенсійних фондів знаходиться у США, Великій Британії та Канаді. Важливо зазначити, що у Нідерландах обсяг активів фондів удвічі перевищує розмір ВВП (212,7%), а співвідношення активів до ВВП більше 100% є характерним для Канади (179,7%), США (169,9%), Швейцарії (167%), Австралії (131,7%), Великої Британії (126,8%) та Швеції (108,9%). Це спричинено тим, що ці держави уже давно розвивають приватні пенсії, та й у деяких наявна квазіобов'язкова пенсійна система (Швеція та Нідерланди). Так, у більшості країн наявна тенденція до зростання кількості активів, що свідчить про високий рівень залученості та довіри населення до цього виду пенсійного забезпечення.

Щоб оцінити рівень матеріального забезпечення пенсіонерів у країнах розглянемо значення показника заміщення в обов'язковій системі (рис. 3.2).

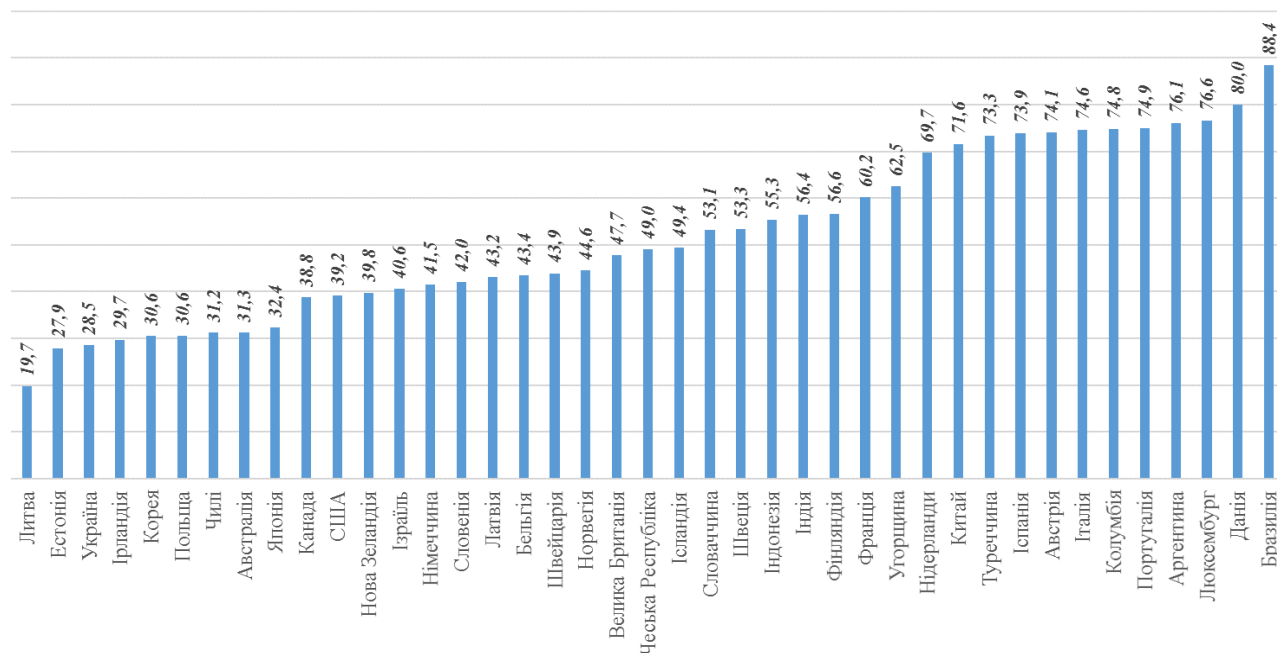

Рис. 3.2 Коефіцієнт заміщення пенсії в обов'язковій системі пенсійного забезпечення різних країн світу у 2021 році, %

Джерело: побудовано автором на основі [2, с. 161]

Можемо бачити, що значення коефіцієнту у досліджуваних країнах знаходиться у межах від 19,7 до 88,4%. Причиною доволі таки низьких значень коефіцієнту заміщення у таких країнах як Литва, Естонія, Ірландія, Японія, Канада, Нова Зеландія, Німеччина є те, що при обчисленні суми пенсійної виплати береться розмір доходів особи за весь її трудовий період. У той же час, для таких країн як Португалія, Іспанія, Франція при розрахунку пенсій враховуються лише певний проміжок доходів. У Португалії обрахунок здійснюється на основі останніх 40 років діяльності, Іспанії та Франції – 25 років [2, с. 160]. Необхідно вказати, що хоча у Литві значення цього показника менше 20%, проте не вважається що у цій державі наявне порушення прав пенсіонерів. Це пов'язано із тим, пенсійна система цієї країни не є солідарно-орієнтованою, а отже, значна частина громадян отримує додатково пенсії із добровільної

накопичувальної системи. Відповідно, перейдемо до розгляду коефіцієнту заміщення пенсій у добровільній накопичувальній системі (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Коефіцієнт заміщення пенсії у добровільній накопичувальній системі різних країн світу у 2020 році, %

Країна	Коефіцієнт заміщення	Країна	Коефіцієнт заміщення
Німеччина	14,1	Японія	23,1
Мексика	17,3	Канада	24,5
Литва	20,6	Естонія	27,6
Нова Зеландія	20,8	Ірландія	30,5
Бельгія	22,7	США	42,1

Джерело: побудовано автором на основі [2, с. 141]

На основі цього ми бачимо, що пенсіонери із Литви заміщують заробітну плату на 40,3%, що є прийнятним. Загалом значення коефіцієнту є доволі таки непоганими, адже у цій системі громадяни самостійно обирають розміри та терміни сплати внесків, і відповідно, лише від них залежить кінцева сума пенсійних виплат. Найкращий результат спостерігаємо у США, і це не дивно, адже саме там населення дуже хвилюється за своє фінансове забезпечення у старості та якомога швидше починає здійснювати накопичення ресурсів.

Підсумовуючи усе вищезазначене ми можемо стверджувати, що не існує універсальної ефективної моделі пенсійної системи, яка відповідала б національній специфіці та рівню соціально-економічного розвитку кожної країни. Проте основою для функціонування усіх пенсійних моделей є поєднання солідарного та накопичувального компонентів. Перевагою солідарного рівня є незалежність розміру пенсії від розвиненості фінансового ринку, що надає пенсіонерам більше надійності та високий рівень заміщення пенсії для тих громадян, чиї доходи впродовж життя були незначними. У той же час, накопичувальні рівні є більш справедливими, адже розмір пенсійної виплати у цих компонентах повністю залежить від внесків учасника системи та доходу, одержаного від інвестиційної діяльності. Ми побачили, що більшість країн формує свої пенсійні системи надаючи більшу перевагу обов'язковому

накопиченню, аніж солідарній системі. І це не дивно, адже однією із найгостріших демографічних проблем фактично для кожної держави є процес поступового «старіння нації».

3.2. Вплив воєнного стану на систему пенсійного забезпечення

Від початку повномасштабної війни в Україні питання пенсійного забезпечення незахищених верств населення набуло особливої гостроти. Так, воєнний стан вплинув на ефективність функціонування усіх рівнів української пенсійної системи та й загалом на усі її економічні та фінансові показники діяльності.

Якщо говорити про солідарну систему, то значний удар рівню наповнення ПФУ коштами завдало стрімке зростання безробіття та падіння ВВП. Так, за даними Національного банку, якщо у 2021 році безробіття населення становило 9,8%, то до кінця 2022 року воно становитиме 28,3%. Найгірше становище у цьому плані вартує очікувати у 2023 році, адже за прогнозом НБУ безробіття тоді буде знаходитися на рівні 26,9%, після чого почне поступово знижуватися до 18,2% у 2024 році. Отже, значення цього показника впродовж наступних років будуть перевищувати свій природній рівень, що спричинено довгостроковим ефектом впливу війни.

На зростання рівня безробіття значний вплив має проведення бойових дій на територіях України, де у довоєнний період було працевлаштовано близько 10 мільйонів осіб. У зв'язку із цим, 5 мільйонів українців втратили роботу та майже 7 мільйонів уже виїхали закордон, серед яких 45% є особами працездатного віку [74].

Руслана Березовська, керівник експертно-аналітичного центру порталу пошуку роботи GRC.UA, зазначає, що серед основних причин втрати роботи українцями є переїзд (11,3%), підпадиння під скорочення працівників (10,9%) та закриття підприємств (19%) [57]. Окрім того, сьогодні лише кожен п'ятий співробітник в Україні отримує заробітну повністю, у той час як 22% – у

неповному обсязі. Також більш ніж половина зайнятих осіб знаходиться у активному пошуку роботи через низький рівень оплати праці, нестабільність діяльності підприємства або ж через незадовільний рівень умов праці.

Важливо зазначити, що за попередніми оцінками Міжнародної організації праці, рівень зайнятості населення в Україні за 2022 рік на 15% буде нижчим за показник 2021 року.

Наразі на обліку Державної служби зайнятості знаходиться 250 тисяч українців, у котрих немає роботи, що є доволі великим кадровим потенціалом. Щоб частково покращити ситуацію із безробіттям Міністерство економіки пропонує безробітним особам залучитися до «Армії відновлення» України, що здійснює виконання суспільно корисних робіт з відбудови держави, та отримувати не допомогу по безробіттю, а щонайменше мінімальну заробітну плату [66]. Таке залучення сприятиме не лише покращенню ситуації із зайнятістю населення, але й дасть змогу залучити більше коштів зі сплати ЄСВ до солідарної системи

Відповідно до інфляційного звіту НБУ, значення номінального ВВП за 2022 рік буде становити 4 750 млрд. грн., що на 710 млрд. грн. (13%) менше ніж за попередній період. Очікується, що ВВП й впродовж наступних років залишатиметься на значно нижчому рівні, ніж у довоєнний період, у зв'язку із стрімким скороченням робочої сили та руйнуванням фізичного капіталу. Сповільнення спаду ВВП у III кварталі 2022 року спричинено звільненням частини окупованих територій, відкриттям «зернового коридору» із серпня та доволі успішними жнивами (з урахуванням бойових дій).

Також важливо зазначити, що через воєнний стан деяким громадянам важче реалізувати своє право на пенсійне забезпечення у солідарній системі. Розглянемо два випадки: перший – коли особа не може вчасно звернутися до відповідних органів щодо призначення пенсії; другий – коли немає змоги одержати уже призначену виплату.

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що пенсія за віком призначається з дня, котрий

настає за днем досягнення особою пенсійного віку, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше 3 місяців від дня досягнення нею віку виходу на пенсію [44]. Також призначення пенсії може здійснюватися автоматично, якщо у системі персоніфікованого обліку наявні усі відомості про страховий стаж цієї особи. У разі відсутності інформації про страховий стаж та відсутності звернення громадянина, вважається, що він виявив бажання щодо отримання пенсії із більш пізнього віку.

Відповідно до чинного законодавства існують 3 основні способи у які особа може звернутися щодо призначення пенсії у разі досягнення пенсійного віку:

- особисте звернення до територіального органу ПФУ через його структурний підрозділ;
- звернення до територіального органу ПФУ через представника, котрий діє на підставі нотаріально затвердженої довіреності;
- подання документів он-лайн через веб-портал електронних послуг ПФУ з використанням кваліфікованого електронного підпису або ж електронної системи BankID [47].

Отже, якщо особі не призначено пенсію автоматично та якщо вона не матиме змогу звернутися за призначенням пенсії впродовж 3 місяців після досягнення пенсійного віку із незалежних від неї обставин (наприклад, ведення активних бойових дій на місці її проживання або ж життя на тимчасово окупованих територіях), то вона фактично позбавляється права на вчасне одержання належних їй пенсійних коштів [62, с. 406].

Також проблемним наразі є питання щодо призначення пенсії за віком на пільгових умовах для осіб, котрі не можуть подати усі необхідні документи про пільговий характер праці через те, що підприємство було частково / повністю зруйноване або ж перебуває на тимчасово окупованих територіях. Відповідно, такі громадяни не здатні підтвердити інформацію щодо наявності у них періодів праці, котрі повинні зараховуватись до страхового, спеціального або ж пільгового стажу.

Перейдемо до розгляду другого випадку – коли громадянин немає змоги отримати уже призначену йому виплату. Така ситуація часто спостерігається у тих пенсіонерів, котрі одержували виплати готівковими коштами через поштові відділення, які зараз не працюють у зв'язку із веденням бойових дій або ж окупацією. Наразі для таких осіб передбачено нарахування пенсійних виплат на рахунки, що відкриті в АТ «Ощадбанк», а отримати ці кошти можна у відділеннях банку на безпечних територіях або ж поштою.

Важливо зазначити, що у воєнний період також можлива виплата пенсій без відкриття рахунку шляхом грошового переказу у відділенні АТ «Ощадбанк». Цей механізм одержання коштів працює у таких випадках:

- якщо певний уповноважений банк не здатний здійснювати виплату пенсій;
- якщо особа отримувала пенсію через АТ «Укрпошта» за своїм місцем проживання, проте через воєнний стан вимушена була змінити фактичне місце проживання [52].

Окрім того, пенсійні виплати не виплачуються особам, котрим надано статус «зниклих безвісти». Це пов'язано із тим, що згідно чинного законодавства пенсія виплачується громадянину за його фактичним місцем проживання у межах територій України, у той же час, громадянин зі статусом «зник безвісти» є особою, стосовно якої впродовж певного періоду часу немає інформації щодо її місця перебування [37].

Станом на 01 жовтня 2022 року загальна сума заборгованості ПФУ за позиками за рахунок коштів із єдиного казначейського рахунку (з урахуванням заборгованості попередніх років) становить 70,25 млрд грн. тобто вона знаходиться на довоєнному рівні. Хоча це й свідчить про покращення ситуації у порівнянні із травнем, коли заборгованість становила 84,9 млрд. грн., проте рівень фінансової залежності Фонду від коштів держбюджету та позик за рахунок коштів ЄКР й досі залишається великим.

Змін зазнав також і Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Так, у статті 40 від 02.09.2022 року передбачено можливість оптимізації заробітної плати при обчисленні пенсії за періоди

страхового стажу під час війни в Україні [43]. Відповідно до цих змін, особа може виключити із періоду страхового стажу до 60 місяців із невігідним рівнем заробітної плати (але не більше 10% від загальної тривалості наявного страхового стажу), що дасть змогу збільшити розмір призначеної пенсійної виплати.

Війна також вплинула на терміни запровадження другого рівня пенсійної системи в Україні. Так, якщо попередньо планувалося запуснути накопичувальну систему із 2023 року, то зараз цей рівень повинен функціонувати з 1 січня наступного після завершення воєнного стану року. Ще у вересні 2022 року прем'єр-міністр України Денис Шмигаль зазначив, що дав завдання Міністерству соціальної політики про прискорення внесення документа щодо впровадження накопичувальної пенсії до Верховної Ради [68].

Щоб побачити вплив воєнного стану на систему недержавного пенсійного забезпечення розглянемо окремо зміни у функціонуванні недержавних пенсійних фондів, страхових компаній та банків.

28 лютого 2022 року Національна комісія із цінних паперів та фондового ринку прийняла рішення № 137, відповідно до якого було призупинено усі операції адміністраторів НПФ на період дії воєнного стану. Проте, зважаючи на проявлену ініціативу провідних адміністраторів недержавних пенсійних фондів, НКЦПФР дозволила адміністраторам проводити виплату та нарахування пенсійних внесків учасникам фондів, за умови технічної можливості, на основі рішення № 144 від 08.03.2022 року. Дане рішення було прийнято через те, що недержавні пенсійні фонди є важливим соціальним елементом, адже населення здійснює інвестування коштів саме у цей інструмент на крайній випадок, такий як втрата заощаджень, можливості працювати, тощо.

Також, у зв'язку із війною на території України, при здійсненні інвестування пенсійних активів недержавні пенсійні фонди надаватимуть перевагу розміщенню фінансових ресурсів на короткострокові банківські депозити із максимальним рівнем доходності та інвестуванню в облігації внутрішніх державних позик.

Григорій Овчаренко, керуючий активами групи ІСУ, у інтерв'ю щодо діяльності НПФ під час воєнного стану зазначив наступні тези:

- наразі ситуація із діяльністю НПФ є набагато кращою, аніж у 2013-2014 рр., адже їх активи на 46% складаються із ОВДП, котрі у свою чергу є найбільш стійкими до криз, адже виконання зобов'язань за ними здійснює Міністерство Фінансів;
- частка депозитів у інвестиційному портфелі активів наразі становить 35%, вона є нижчою за законодавчий рівень у 50%. Спостерігається поступове зниження частки депозитів, що спричинено зниженням ставок за ним із 2020 року від 15% до менше ніж 9%. Оскільки рівень ставок не перекриває інфляцію, це підштовхує до пошуку нових інструментів. Але оскільки банківська система зараз має достатній рівень ліквідності, то поки не очікується жодних суттєвих знецінень вкладень у депозити;
- корпоративні облігації є доволі таки перспективними у портфелі активів НПФ, адже середня ставка за ними сягає 16-17%. Проте, важливо зазначити, що за ними існує більший ризик, адже зараз усі підприємства-емітенти знаходяться у важких умовах функціонування.

Вагомий вплив на ефективність діяльності недержавних пенсійних фондів здійснюють інфляційні процеси, адже основною метою діяльності НПФ є не лише примноження пенсійних накопичень, а й їх збереження від інфляції. Відповідно до інфляційного звіту НБУ за жовтень прогнозована базова інфляція за 2022 буде на рівні 24,5%, а небазова – 36,6%. Овчаренко Г. зазначає, що наразі найбільш захищеними від інфляції є ті НПФ, котрі використовують валютні інструменти, такі як валютні ОВДП, що деноміновані у євро та доларах США. Для інших фондів ситуація є трішки складнішою, адже зараз можливість здійснити купівлю такого валютного інструменту за гривні є доволі обмеженою.

Важливо зазначити, що для НПФ основним завданням щодо пенсійних заощаджень є перевищення інфляції на тривалих інтервалах часу (3, 5, 10 років). У період воєнного стану, коли інфляція перевищує 20%, немає якоїсь «безпечної

гавані» для діяльності фондів у коротких періодах, адже вони використовують консервативні інвестиційні стратегії.

Перейдемо до розгляду впливу війни на діяльність страхового ринку в Україні. У огляді страхового ринку України за I півріччя 2022 року від Національного банку України зазначено наступні тези щодо впливу воєнного стану:

- загальна кількість активів страхових компаній у порівнянні із початком 2022 року не зазнала змін;
- у страхових компаній «Life» спостерігався приріст страхових резервів;
- найбільше зниження обсягів діяльності спостерігалось у I кварталі 2022 року, після чого страховики поступово налагодили роботу в умовах війни;
- найменше скорочення премій спостерігалось у страхуванні від нещасних випадків (16%) та у страхуванні життя (16%);
- війна не вплинула на структуру прийнятих активів страхових компаній;
- через бойові дії на території України після закінчення війни необхідно буде усім страховикам здійснити інвентаризацію та оцінку вартості нерухомого майна на балансі;
- загалом страхові компанії збільшили обсяги ліквідних активів на 15% за рахунок збільшення суми коштів, котрі було розміщено у банках іноземних банківських груп на 51%;
- також страхові компанії «Life» активно накопичують ліквідність, одночасно інвестуючи у військові облігації [33].

Окрім того, НБУ здійснює безвиїзні наглядові дії щодо діяльності страховиків. Так, в умовах воєнного стану для діяльності страхового ринку характерним є наступне:

- звітування страховиків «Life» до НБУ є задовільним, проте через війну звітність надходила із затримкою від двох тижнів до трьох місяців;

- причинами затримки звітування під час війни є проблеми страхових компаній із веденням операційної діяльності та скасування відповідальності за несвоєчасне подання цієї звітності;
- станом на 1 липня 2022 року 2 СК «Life» не дотримуються нормативу платоспроможності та достатності капіталу, та 1 СК не дотримується нормативу страхових резервів та якості активів. Необхідно вказати, що компанії, котрі порушують нормативи, належать до 2 та 3 груп суспільної важливості (сукупна частка в частині страхових резервів СК із цих груп становить 0,8 та 2,7% відповідно) [33].

Розглянемо більш детально основні показники діяльності «лайфових» страхових компаній за три квартали 2022 року (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Порівняння основних показників діяльності ринку страхування життя в Україні за період з 30.09.2021 по 30.09.2022 рр.

Показники	30.09.2021	30.09.2022	Темп приросту, %
Кількість СК «Life»	17,0	13,0	-23,5
Кількість застрахованих, тис. ос.	5 449,4	4 572,2	-16,1
Кількість укладених договорів, тис. шт.	2 212,4	1 552,0	-29,8
у тому числі:			
- договори пенсійного страхування	4,4	0,9	-79,5
- договори страхування життя на випадок смерті	92,4	49,8	-46,1
- договори накопичувального страхування	283,6	54,3	-80,9
- інші договори страхування життя	1 832,0	1 447,0	-21,0
Чисті страхові премії, млн. грн.	4 183,5	3 475,0	-16,9
у тому числі:			
- за договорами пенсійного страхування	68,2	60,7	-11,0
- за договорами страхування життя на випадок смерті	244,3	90,1	-63,1
- за договорами накопичувального страхування	2 749,8	2 461,4	-10,5
- за іншими договорами страхування життя	1 121,2	862,8	-23,0
Чисті страхові виплати, млн. грн.	583,1	616,3	5,7
у тому числі:			
- за договорами пенсійного страхування	3,6	3,1	-13,9
- за договорами страхування життя на випадок смерті	10,3	527,4	5 020,4
- за договорами накопичувального страхування	467,9	8,4	-98,2
- за іншими договорами страхування життя	101,3	77,4	-23,6
Рівень страхових виплат, %	13,9	17,7	27,2

Джерело: побудовано автором на основі [30, 64]

Із таблиці видно, що воєнний стан значно вплинув на діяльність ринку страхування життя. Так, за три квартали 2022 року кількість застрахованих осіб зменшилась на 16%, у той час як кількість договорів знизилась майже на 30%. Найбільшого скорочення зазнали договори пенсійного та накопичувального страхування. Обсяг сплачених страхових премій також зменшився на 16,9%, при тому що найбільшими темпами знизилися виплати за договорами страхування життя на випадок смерті. У той же час, обсяги страхових премій зросли на 5,7%, що спричинено надзвичайно великим приростом виплат за договорами страхування на випадок смерті (5 020,4%), адже виплати за іншими договорами знизились. Станом на 30.09.2022 рівень страхових виплат зріс, у порівнянні із попереднім періодом, і становив 17,7%.

Важливо зазначити, що з 21 березня 2022 року було запроваджено «режим оперативного інформування», відповідно до якого страховики кожні 2 тижні подають НБУ інформацію щодо основних показників діяльності на основі cash-flow (станом на 04.09.2022 р. активне оперативне інформування здійснюють 7 компаній із ринку страхування життя, сукупні обсяги резервів яких становлять понад 90% цього ринку). Тобто, до кінця 2022 року страховики повинні подати інформацію щодо основних показників діяльності до НБУ за 20 періодів.

Також у період воєнного стану в Україні Національний банк визначив пріоритетні напрями нагляду за діяльністю страховиків, а саме:

- дотримання страховими компаніями вимог щодо повного та вчасного інформування НБУ про власний фінансовий стан;
- дотримання СК усіх нормативів;
- виконання страховиками усіх зобов'язань за укладеними договорами;
- дотримання «режиму оперативного інформування» [33, с. 23].

Перейдемо до розгляду впливу воєнного стану на діяльність банків. Починаючи від 24 лютого 2022 року Національний банк для стабілізації роботи банківської системи ввів ряд важливих обмежень, а саме:

- обмежено міжнародний рух капіталів;

- зафіксовано валютний курс;
- комерційним банкам заборонено виплачувати дивіденди;
- позичальникам надано «кредитні канікули»;
- вимоги до операційної діяльності банків під час війни спрощено;
- відсутність покарань за невчасне подання звітності банками, якщо це порушення спричинено воєнним станом.

Від початку війни банки продовжують здійснювати депозитну діяльність. Так, відповідно до даних НБУ за вересень, з початку 2022 року вклади громадян у комерційних банках загалом зросли на 19% із 719,4 млрд. грн. Середньомісячна відсоткова ставка за гривневими депозитами становить 9,1% для населення та 9,3% для юридичних осіб. Якщо ж говорити про валютні депозити, то у вересні ставка для фізичних осіб знаходилась на рівні 0,8%, а для юридичних – 1,2% [17]. Очікується у подальше зростання ставок за депозитами, адже від 3 червня 2022 року НБУ підвищив облікову ставку до 25%. Так, ми уже зараз можемо спостерігати поступове підвищення ставок за депозитами у деяких банках, що робиться з метою заміщення значних обсягів кредитів рефінансування [40, с.152].

Для вкладників надзвичайно важливим є те, що впродовж дії воєнного стану на території України та трьох наступних місяців від дня його скасування Фонд гарантування вкладів фізичних осіб зобов'язаний відшкодувати кожному вкладнику банку грошові кошти відповідно до повного розміру вкладу, із нарахованими станом на кінець дня, що передує дню початку процедури виведення банку з ринку, відсотками [42]. Це надає вкладникам значущі гарантії щодо повернення власних коштів, адже участь усіх банків у ФГВФО є обов'язковою, а також даний фонд не може збанкрутувати. Навіть якщо у цієї установи виникне дефіцит власних коштів для виконання зобов'язань перед фізичними особами, то йому буде надано державне фінансування у вигляді позики від Національного банку України або ж Міністерства фінансів.

Оскільки передбачено надання пенсійних депозитів у іноземній валюті, то необхідно вказати, що валютні вклади відшкодовуються ФГВФО у гривні

відповідно до офіційного курсу НБУ на кінець дня, котрий передує дню початку процедури виведення комерційного банку із банківського ринку [15].

Вартує звернути увагу на те, що планується збільшити гарантовану суму вкладу із 200 тис. грн. до 600 тис. грн. через 3 місяці після закінчення воєнного стану в Україні.

Загалом від початку масштабної російської агресії проти України Національний банк здійснював активну діяльність щодо скасування ліцензій та ліквідування банків російської федерації. Так, від 25 лютого на території нашої держави більше не функціонують АТ «МІЖНАРОДНИЙ РЕЗЕРВНИЙ БАНК», котрий на усі 100% належить ПАТ «Сбербанк росії» та ПАТ «Промінвестбанк», котрий на 99,77% належить Державній корпорації розвитку «ВЕБ.РФ». Право щодо припинення діяльності таких банків на території України було надано НБУ постановою «Про особливості припинення діяльності банків в умовах воєнного стану» №19 від 24.02.2022 р. [6].

Ми бачимо, що війна внесла свої корективи у діяльність усіх суб'єктів системи пенсійного забезпечення. Проте, навіть незважаючи на важку ситуацію, ця система й надалі продовжує поступово реформуватися. До прикладу, розглянемо два нововведення, які було прийнято під час воєнного стану:

- законопроект № 7649 «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні»;
- законопроект № 3663 «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" (нова редакція) та інших законодавчих актів України».

Наразі остаточні тексти цих двох законопроектів не оприлюднено на офіційному веб-порталі Верховної Ради України, проте на сайті є інформація щодо їх сутності та мети. 04.11.2022 року парламентом було ухвалено законопроект № 7649, котрий передбачає можливість сплати коштів українцями для свого страхового стажу із 16 років, а також здійснювати сплату внесків на користь третіх осіб. Метою цього проекту є спрощення процедури добровільної

участі населення у системі пенсійного страхування та підтримка пенсіонерів в Україні.

Тепер для участі у цій системі необхідно укласти договір у електронній формі із ПФУ через портал «Дія» або ж веб-портал електронних послуг ПФУ, котрий буде приєднано до Типового договору про добровільну сплату страхових внесків (Додаток Е). Особа, котра планує здійснювати сплату внесків, може самостійно обрати їх розмір, періодичність та терміни. Сума сплачених громадянином страхових внесків буде зараховуватися за місяць, впродовж котрого ці кошти надійшли до ПФУ, і відповідно, цей місяць надалі буде враховано до страхового стажу. Важливо зазначити, що якщо сума добровільного внеску та сума сплаченого роботодавцем ЄСВ разом перевищують максимальний місячний розмір страхового внеску (з 1 жовтня 2022 року – 22 110 грн.), то надлишок коштів буде зараховано до наступного періоду.

Також проєктом №7649 передбачено здійснення юридичними та фізичними особами благодійних пожертв для підтримки пенсіонерів. Ці пожертви можуть носити як знеособлений характер, так і бути персоналізованими (тобто призначеними для конкретного пенсіонера) [50]. Важливо зазначити, що із загальної суми персоналізованої пожертви 70% буде спрямовано на виплату пенсіонеру, у той час як 30% буде направлено до ПФУ. Знеособлені пожертви будуть повністю використані Пенсійним фондом для виплати та доставки пенсій у солідарній системі загалом.

Законопроєкт № 3663 було ухвалено Верховною Радою 21.09.2022 року, з метою зміцнення рівня фінансової стійкості та покращення надання страхових виплат у системі державного соціального страхування. Загалом у цьому проєкті передбачається ліквідація Фонду соціального страхування та перекладення його обов’язків на Пенсійний фонд України задля досягнення наступних цілей:

- покращення адміністрування загальнообов’язкового соціального страхування шляхом суттєвого зниження адміністративних структур управління;

- впровадження єдиної інформаційної системи та єдиної системи управління фінансовими ресурсами;
- збільшення контролю із боку держави щодо використання коштів соціального страхування [8].

Отже, від 24 лютого 2022 року система пенсійного забезпечення України зазнала суттєвих змін. Загалом значення всіх соціально-економічних показників погіршились: спостерігається спад ВВП, стрімке зростання інфляції та збільшення кількості безробітного населення. Наразі наявне поступове зростання навантаження на Пенсійний фонд України, адже у зв'язку із виїздом закордон працездатних осіб кількість платників ЄСВ знизилась, у той же час, кількість отримувачів пенсійних виплат зменшилась несуттєво. В умовах війни пенсіонерам стало важче реалізувати своє право на пенсійне забезпечення, адже інколи вони не можуть вчасно звернутися про призначення пенсійних виплат або ж просто не мають змоги одержати уже призначену їм виплату. У 2023 році не відбудеться запровадження другого рівня пенсійної системи, і у найбільш оптимістичному варіанті, обов'язкове накопичування буде функціонувати із 1 січня наступного після завершення війни року. Недержавна пенсійна система також значно постраждала від воєнного стану, адже суб'єктам стало набагато важче залучати громадян до участі у ній. НБУ та НКЦПФР зараз активно контролюють усі аспекти діяльності недержавних пенсійних фондів, страхових компаній та банків, щоб вчасно реагувати на можливі кризові ситуації. Хоча на території нашої держави й досі триває війна, проте пенсійна система поступово продовжує реформуватись, яскравим прикладом цього є ухвалення законопроєкту № 7649 та законопроєкту № 3663.

3.3. Напрями покращення функціонування системи пенсійного забезпечення в Україні

Дослідивши стан функціонування державного та недержавного пенсійного забезпечення в Україні ми побачили, що загалом пенсійна система України

перебуває у важкому фінансовому становищі і не спроможна у повній мірі забезпечувати населення необхідним для нормального життя доходом. Найбільш важливими факторами впливу на систему пенсійного забезпечення, котрі спричиняють недостатній рівень ефективності її функціонування, є негативна демографічна ситуація, процес «старіння нації» та доволі складне макроекономічне становище держави спричинене воєнним станом, адже наявні високі показники інфляції, безробіття, ймовірність виникнення економічної кризи, а також високий відсоток «тінізації» заробітної плати працівників.

Метою покращення функціонування солідарної системи є підвищення рівня життя українських пенсіонерів шляхом удосконалення перерозподілу коштів ПФУ. У той же час метою другого та третього рівня є збільшення суми пенсійних виплат за допомогою новоствореного доходу, котрий виникає шляхом інвестування певної частини внесків учасників.

Як ми уже зазначали, для Пенсійного фонду України найбільшою проблемою є значний рівень дефіциту, через що виникає необхідність до пошуку додаткових джерел поповнення власних надходжень. На наш погляд, найбільш перспективним вирішенням цієї проблеми є запровадження нових видів податків, частина коштів від сплати котрих буде спрямована до Фонду. До прикладу, таким податком може стати податок на розкіш.

Загалом у більшості європейських країн доволі таки популярним є стягнення податку на розкіш. Прийнято вважати, що під поняття «предмет розкоші» підпадають усі блага, котрі не входять до благ першої необхідності. У підручнику Крупки М.І. «Основи економічної теорії» чітко зазначено, що «...до предметів розкоші відносять ті блага, для яких коефіцієнт еластичності попиту за доходом більший за одиницю, а до предметів першої необхідності відносять ті блага, для яких цей коефіцієнт менший за одиницю...» [27]. Відповідно, цим податком можна оподаткувати що завгодно, все залежить лише від бажання кожної окремої держави. До прикладу, у Франції під оподаткування потрапляють усі об'єкти нерухомості, цінні папери, паї у вартості суб'єктів господарювання, банківські депозити (навіть пенсійні), поліси із страхування життя, авторські

права та всі види транспортних засобів. Окрім того, у інших країнах також можуть стягувати податок із витворів мистецтва, антикваріату, ювелірних прикрас, зброї, виробів із шкіри та хутра, меблів, текстильних виробів, техніки, тощо. Можемо стверджувати, що податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки та транспортний податок, котрі стягуються в Україні, за своєю сутністю частково підпадають під значення «податку на розкіш».

Важливо зазначити, що у 2012 році в Україні уже була невдала спроба запровадження податку на розкіш, і навіть було розроблено законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування багатства та предметів розкоші» від 05.06.2012 р. № 10558. У Додатку И подано перелік основних елементів, баз та ставок оподаткування, котрі було запропоновано у законі. Найденко О.Є. виділив основні недоліки цього проекту:

- відсутність визначення термінів «предмети розкоші» та «багатство», що призводило до неоднозначності при розгляді об'єктів;
- неможливість здійснення контролю за наявністю у громадянина придбаних у минулому предметів розкоші;
- ймовірність ухилення особи від оподаткування шляхом «переписування» власності на кількох родичів;
- відсутність методики справедливого оцінювання деяких об'єктів оподаткування;
- невизначеність суб'єктів оцінювання [31, с. 720].

Запровадження податку на розкіш допоможе накопичувати власні надходження ПФУ у такий спосіб: до усіх об'єктів оподаткування необхідно буде застосовувати збір, котрий сплачуватиметься до Пенсійного фонду та поповнюватиме його бюджет. Так, в Україні уже діє такий механізм, адже під час купівлі нерухомості або ж легкового авто громадяни додатково сплачують пенсійний збір. Купуючи нерухоме майно особа зобов'язана сплатити 1% від його вартості, у той час як при придбанні автомобіля ставка є прогресивною:

- 3% якщо вартість авто менше 165 розмірів прожиткового мінімуму для працездатного населення, станом на 1 січня звітного періоду (не перевищує 409 365 грн. у 2022 році);
- 4% якщо вартість авто знаходиться у межах 165 – 290 розмірів прожиткового мінімуму для працездатного населення, станом на 1 січня звітного періоду (знаходиться між 409 365 – 719 490 грн. у 2022 році);
- 5% якщо вартість авто більше 290 розмірів прожиткового мінімуму для працездатного населення, станом на 1 січня звітного періоду (перевищує 719 490 грн.) [49].

На наш погляд, запровадження цього податку в Україні буде дійсно доцільним для тих об'єктів, котрі не є предметами першої необхідності: судна, літаки, операції із цінними паперами та люксові товари (дорогі меблі, годинники, техніка, антикваріат, тощо). Аналізуючи закордонний досвід необхідно зазначити, що найбільш ефективним механізмом є одноразове стягнення податку із чистої вартості товару при його купівлі за прогресивною ставкою [39, с. 234]. І у межах стягненої суми коштів вартує встановити певний відсоток, котрий буде направлено до ПФУ як пенсійний збір.

Також необхідно приділити увагу виплаті пенсій працюючим пенсіонерам. На наш погляд, якщо особа після виходу на пенсію й надалі залишається на роботі, і у разі якщо її пенсія перевищує межу середньої по Україні, то вона повинна «сплачувати» частину пенсії назад до ПФУ. Методику розрахунку такого внеску подано у Додатку К. Так, сплачувати частину від пенсії будуть лише ті особи, пенсія яких перевищує середній розмір серед усіх працюючих пенсіонерів (у нашому випадку 4 532,91 грн.). Відповідно, якщо працюючому пенсіонеру призначено від Фонду виплату у розмірі 6 000 грн., то він повинен із цієї суми «сплатити» наступний внесок: $(6\,000 - 4\,370,45) * 22\% = 358,5$ грн. Тобто, ми пропонуємо здійснювати сплату із суми перевищення пенсійної виплати працюючого пенсіонера над середньою пенсією по Україні у розмірі 22%. За попередньою оцінкою, мінімальний річний розмір надходжень до ПФУ

від впровадження даної системи щодо перерозподілу фінансових ресурсів становитиме 346,7 млн. грн.

Загалом в Україні широко розповсюджена проблема «тінізації» праці, у зв'язку із чим Пенсійний фонд недоодержує значну частину коштів, котрі мали сплачуватися як ЄСВ. Наразі у цій сфері є 3 основні форми ухилення:

- відсутність офіційного оформлення трудових відносин із працівником;
- приховування від органів державного контролю частини фактичного рівня заробітної плати (або ж робочого часу) найманої особи;
- маскуванню відносин із робітником під видом інших форм діяльності, наприклад фіктивної самозайнятості [25].

Значна кількість науковців для вирішення цієї проблеми пропонує підняти суму штрафних санкцій у разі виявлення порушення. Проте, на наш погляд, це не є зовсім доречним, адже розмір покарання для роботодавця є дійсно великим – 30 мінімальних заробітних плат за кожного неоформленого працівника або ж приховування зарплати (210 000 грн. у листопаді 2022 року). Так, великий розмір стягнення лякає працедавців лише тоді, коли їм безпосередньо необхідно здійснити його сплату. Відповідно до цього ми вважаємо, що більш доречним буде забезпечення Державною інспекцією України з питань праці належного контролю за відповідністю діяльності суб'єкта господарювання існуючому законодавству, збільшити кількість раптових інспекцій та забезпечити неможливість ухилення порушника від сплати штрафу.

Дмитро Боярчук, виконавчий директор «CASE-Україна», зазначає, що солідарна система являє собою піраміду, котра здатна функціонувати лише тоді, коли у ній з'являються нові учасники. Сьогодні ця система лягає все важчим тягарем на плечі держави, адже наразі кількість працівників меншає, а пенсіонерів – більшає [10]. Виведення частини працівників із «тіні» дасть змогу поміняти статистику. Через це важливим також є здійснення роз'яснювальної роботи з робітниками, адже вони також є однією із сторін порушення. Необхідно провести рекламну кампанію населенню щодо необхідності одержання легальної

заробітної плати, адже її розмір безпосередньо впливає на суму майбутньої пенсії, виплату від Державної служби зайнятості у разі безробіття, тощо.

Однією із найбільших проблем щодо становлення другого рівня пенсійного забезпечення є те, що громадяни переважно зневірені в ефективності довгострокових накопичувальних систем. Періодичні «банкопади», фінансові піраміди, чисельні афери на фінансовому ринку, будівельні афери та інші приклади неефективних регулятивних функцій держави та відвертих корупційних зловживань не сприяють впевненості, що у разі запровадження загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення в Україні у поточних умовах недосконалого законодавства ми не отримаємо черговий приклад наймасштабнішої корупції [5]. У зв'язку із цим необхідно здійснювати і подальше доопрацювання проєкту Закону України «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення» № 2683 на основі зауважень від Головного управління ВРУ та Пенсійного фонду України.

Якщо говорити про відсутність популярності участі громадян у накопичувальних системах пенсійного забезпечення то необхідно вказати, що до цього спонукає не лише недовіра, але й загалом низький рівень фінансової обізнаності. Питання фінансової грамотності населення впродовж останнього десятиліття є надзвичайно актуальними у більшості країн світу, і Україна не є винятком. Через брак фінансових знань та вміння застосовувати їх на практиці значна кількість людей не може з вигодою для себе використовувати як традиційні, так і нещодавно запроваджені завдяки цифровим технологіям продукти та послуги фінансового ринку. Вони не здатні приймати обдумані фінансові рішення, планувати свій бюджет, здійснювати довгострокові заощадження (наприклад, задля забезпечення життя в старості) тощо. Невміння ефективно управляти власними фінансовими ресурсами робить споживачів фінансових послуг надзвичайно вразливими під час фінансових криз, а особливо зараз, коли в нашій державі триває війна.

За рейтингом фінансової грамотності, складеному USAID, агентством США з міжнародного розвитку, у 2018 році Україна посіла останнє місце у

списку серед 30 країн. Проте у 2021 році значення індексу фінансової грамотності зросло із 11,6 до 12,3, що загалом є позитивним. Дослідження показало, що рівень обізнаності українського населення про фінансові продукти підвищився і поступово наближається до середнього значення у ОЕСР. Так, 79% населення знають щонайменше про 5 фінансових продуктів. Дослідження проводилося методом особистого інтерв'ю, вибірка становила близько 2 000 респондентів віком від 18 до 79 років по всіх регіонах України, за виключенням окупованих територій [70]. Загальний індекс фінансової грамотності складався з балів за фінансові знання, а саме:

- знання про інфляцію;
- розрахунок простих та складних відсотків;
- здійснення довгострокових та короткострокових накопичень;
- фінансова поведінка (здійснення фінансового планування та заощаджень).

Дослідження показало, що рівень фінансової грамотності населення України є найнижчим у віковій групі 18-24 рр. (10,65), а також у групі 60+ років (11,21). Найвищі показники наявні у наступних вікових груп: 25–34 рр. (12,09); 45–59 рр. (11,94) та 35–44 рр. (11,87) [70]. На основі цього ми можемо виділити основні фактори, котрі впливають на відсутність достатнього рівня фінансової обізнаності серед українців:

- відсутність фінансової освіти у школах та ЗВО, а також просвіти батьками власних дітей;
- орієнтування населення на короткострокову перспективу, а не на довгострокову;
- закладена поведінка, що обговорення фінансових питань є «некомфортним»;
- ухилення від сплати податків та широке розповсюдження «тіньової» економіки;
- відсутність необхідних знань та навичок у користування фінансовими послугами;

- неготовність громадян до криз та фінансових потрясінь;
- відсутність диверсифікації інвестицій та заощаджень.

Загалом недостатній рівень фінансової грамотності негативно позначається не лише на особистому добробуті кожного окремого громадянина, а й на всю економіку держави. Так, низька фінансова обізнаність впливає на бажання та схильність осіб до користування фінансовими послугами, що гальмує розвиток фінансового сектору. За неправильного планування чи відсутності чіткого розуміння своїх доходів і витрат у населення з'являються кредиторські заборгованості, інвестори, які погано уявляють собі як працюють ринки, більше схильні до паніки, та й загалом неграмотність призводить до зростання кількості осіб, котрі є жертвами різноманітних фінансових пірамід та шахрайства.

На наш погляд, щоб покращити ситуацію із рівнем фінансової обізнаності населення України необхідно вирішити дві взаємопов'язані задачі:

1. підвищити охоплення, забезпечити якість фінансової освіти та інформованість громадян;
2. розробити механізм взаємодії держави та населення у сфері фінансової грамотності.

Для вирішення першої задачі вартує здійснити ряд навчальних-інформативних заходів. У межах цього ми пропонуємо здійснити розробку та запровадження програм щодо основ фінансової грамотності для усіх рівнів шкільної освіти та програм для ЗВО, не пов'язаних із економічною спеціальністю; проведення регулярних тестів серед населення для визначення рівня фінансової обізнаності; створення інтернет-платформи для батьків та викладачів щодо методів навчання дітей фінансової грамотності; проведення регулярної оцінки якості учбових програм щодо фінансової грамотності; запровадження районних, обласних та всеукраїнських олімпіад щодо розуміння фінансових процесів; запровадження тематичних тижнів у школах та ЗВО (тиждень пенсійної грамотності, тиждень інвестиційної діяльності, тощо) за приклад проведення яких можна взяти механізм здійснення в країні міжнародної інформаційної кампанії «Global Money Week».

У межах розробки механізму взаємодії вартує значну увагу приділяти захисту прав споживачів фінансових послуг, а саме проводити заходи щодо підвищення кваліфікації державних службовців, котрі займаються цим питанням; розробити інформаційні матеріали про захист прав споживачів; створити механізм підтримки громадських ініціатив у сфері фінансової грамотності; взаємодіяти з міжнародними організаціями, котрі займаються дослідженням цього питання (USAID, OECF, CYFI, тощо); розробити НБУ подальші заходів щодо підвищення фінансової грамотності українців.

Оскільки недержавні пенсійні фонди є найбільшим суб'єктом діяльності у третьому рівні пенсійної системи, то доречним було б створити механізм гарантування вкладів їх учасників. Звичайно, надання гарантій вкладникам має свою ціну, адже для створення такого фонду необхідно мати джерело, із якого ці кошти будуть нагромаджуватись. У зарубіжних системах пенсійного забезпечення доволі популярним є надання державних гарантій на виплату коштів пенсійними фондами, тобто фактично це здійснюється за рахунок фінансових ресурсів платників податків. Проте ця схема діяла б на другому рівні пенсійної системи. У нашому випадку, більш дієвим буде механізм створення фонду гарантування вкладів шляхом «сплати» учасниками коштів у вигляді недоотримання ними дохідності від інвестиційної діяльності. Відповідно, чим більший обсяг коштів буде покриватися гарантією, тим більше фінансових ресурсів буде недоодержувати учасник. На наш погляд, значна частина населення готова «платити» певною частиною недоотриманого доходу аби бути впевненою у тому, що кошти нікуди не зникнуть.

Отже, система пенсійного забезпечення в Україні наразі функціонує під впливом значної кількості несприятливих факторів, таких як воєнний стан, «старіння нації», інфляція, безробіття та «тінізація» праці. Для зменшення дефіциту власних коштів Пенсійного фонду необхідно здійснити пошук додаткових джерел ресурсів, одним з яких може бути пенсійний збір від нового податку – податку на розкіш. Також щоб зменшити навантаження на видаткову частину Фонду необхідно трішки зменшити одержувану пенсійну виплату

працюючою особою, розмір пенсі якої перевищує середній по Україні. З метою «детінізації» праці необхідно збільшити кількість раптових інспекцій для суб'єктів господарювання, забезпечити неможливість порушників ухилення від сплати штрафів, а також заохочувати робітників до офіційного працевлаштування та одержання «білої» заробітної плати. Також необхідно й надалі здійснювати доопрацювання проєкту щодо загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення на основі зауважень від ПФУ, ВРУ та Комітету з питань антикорупційної політики. А щоб загалом підняти зацікавленість населення у накопичувальних пенсійних схемах необхідно розпочати діяльність щодо фінансової просвіти громадян України.

ВИСНОВКИ

Впродовж усього існування незалежної України питання пенсійного забезпечення громадян є одним із головних у галузі соціально-економічної політики держави. Так, оскільки система пенсійного забезпечення – це складовий елемент соціального захисту населення, то її сутність можна розглядати із трьох різних точок зору:

- як систему комплексних заходів, котра здійснює соціальний захист вразливих верств населення;
- як сукупність організацій, що здійснюють акумулювання грошових коштів шляхом їх накопичення;
- як вид соціального забезпечення непрацездатних громадян держави задля можливості одержання ними щомісячних грошових виплат для підтримки нормального рівня життя.

Щоб ефективно захищати власне населення від зuboжіння пенсійне забезпечення повинне виконувати соціальну, перерозподільну, регулюючу, відтворювальну, інвестиційну та контрольну функції. Загалом реалізація пенсійного забезпечення здійснюється за допомогою пенсійної системи. Так, хоча й всі системи світу базуються на одночасному поєднанні солідарного та накопичувального аспектів, проте вони всі є різними. Відповідно, їх можна класифікувати за різноманітними ознаками: в залежності від особливостей формування фінансових ресурсів; за рівнем централізації коштів; в залежності від багатокритеріальної моделі світового банку; відповідно до рівня розвитку економіки країни; в залежності від типу проведення реформ.

Важливо зазначити, що пенсійне забезпечення базується на основоположних ідеях та вимогах, котрі загалом задають модель формування, функціонування та порядку взаємодії між елементами пенсійної системи. Відповідно, вона ґрунтується на наступних принципах: законності, обов'язковості, стабільності, відповідальності, доступності, справедливості, забезпечення гідного рівня життя населенню, диверсифікації та відповідності.

Пенсійна система в Україні складається з 3 рівнів: загальнообов'язкового солідарного, загальнообов'язкового накопичувального та добровільного накопичувального. Реалізацію першого рівня системи здійснює Пенсійний фонд України, на який покладено обов'язок щодо акумулювання та виплати коштів пенсіонерам, відповідно до умов чинного законодавства. Третій рівень є недержавним і його основою є добровільна участь громадян у накопичувальних схемах. Так, основними суб'єктами, котрі надають послуги із нагромадження фінансових ресурсів, є недержавні пенсійні фонди, страхові компанії та банки.

На жаль, наразі другий рівень пенсійної системи (накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування) не функціонує. Проте важливо зазначити, що саме підготовка до його впровадження є основною реформою цього часу. Так, наразі питання щодо запуску другого рівня обертається навколо проекту Закону України «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення» під реєстраційним номером 2683. У 2019 році законопроект було відхилено у зв'язку із значною кількістю суперечностей, а саме: порушення Бюджетного кодексу, наявність корупціогенних факторів, неготовність макроекономічної кон'юнктури України та ймовірність розбалансування першого рівня пенсійної системи. На основі більшості зауважень у 2021 році було подано доопрацьований проект цього Закону, проте його також було направлено на доопрацювання. Сутність доопрацьованого проекту полягала у створенні Уповноваженого пенсійного фонду, котрий би здійснював акумулювання та розподіл фінансових ресурсів. Дана система була б обов'язковою для найманих працівників, внески для накопичення стягувались би із офіційної заробітної плати у таких розмірах: 1% у 2023 році, 1,5% у 2024 році та 2% від 2025 року. Окрім того, на паритетних засадах держава також би здійснювала такі внески за працівників. Важливо зазначити, що окрім робітників участь у цій системі могли б також брати і самозайняті особи на добровільній основі. Серед причин відхилення цього законопроекту є неврахування частини попередніх зауважень, а також: низький темп зростання української економіки, деякі питання щодо функціонування

системи не зазначено чітко, велика кількість неузгодженості з іншими законодавчими актами, тощо.

Ми вважаємо, що Україна потребує запровадження другого рівня пенсійної системи, проте необхідно її й далі доопрацьовувати на основі усіх зауважень. Ця реформа дасть змогу збільшити джерела одержання пенсії, забезпечити більш гідне життя, посилити зв'язок розміру пенсії від вкладів громадянина, успадковувати кошти та створити нове потужне джерело інвестиційних ресурсів.

Для оцінки ефективності функціонування системи пенсійного забезпечення нами було проведено структурно-динамічний аналіз та обчислено основні показники: коефіцієнт заміщення пенсією заробітної плати; коефіцієнт «старіння нації»; пенсійне навантаження на 1 працівника; коефіцієнт навантаження пенсійної системи; масштаб коштів спрямованих на здійснення пенсійного забезпечення; купівельна спроможність пенсій; дефіцит ПФУ.

Загалом в Україні спостерігається тенденція до зниження кількості пенсіонерів, що спричинено підвищенням необхідного страхового стажу для виходу на пенсію, зменшенням кількості осіб, народжених під час «бейбі-буму» та неврахування до статистики осіб, що проживають на окупованих територіях. У 2021 році ситуація із коефіцієнтом навантаження пенсійної системи є критичною, адже на двох працевлаштованих громадян припадає необхідність утримання трьох пенсіонерів. Нормою для показника є співвідношення п'яти працюючих до одного пенсіонера. Окрім того, для нашої держави є характерним процес «старіння нації згори», тобто переважання пенсіонерів у структурі спричинене зниженням народжуваності. Також ми побачили, що «коронакриза» безпосередньо вплинула на пенсійну систему, адже спричинила зростання безробіття. Із 2021 року розмір мінімальної пенсії перевищує прожитковий мінімум, що свідчить про поступове покращення ситуації із фінансовим рівнем життя пенсіонерів. Проте коефіцієнт заміщення пенсій знаходиться на рівні 30%, тобто пенсії здатні замінити заробітну плату лише на третину, що є недостатнім, адже загальноприйнятим є заміщення хоча б на 40%.

Говорячи про Пенсійний фонд України необхідно зазначити, що його діяльність є дефіцитною, тобто він не є самоокупним та залежить від коштів із Державного бюджету. Загалом дохідна та видаткова частини бюджету Фонду щорічно зростають, при тому що власні надходження зростають швидше, ніж видатки. Хоча це і є позитивним, але й досі рівень залежності ПФУ від бюджетних фінансових ресурсів є високим, через що виникає необхідність щодо реформування системи.

Система недержавного пенсійного забезпечення також не показує значних результатів. Хоча вона й функціонує із 2003 року, проте рівень охоплення населення не є значним. Причинами цього є складна економічна ситуація в державі, спричинена воєнним станом, низький офіційний рівень доходів працевлаштованого населення, недовіра громадян до усіх недержавних фінансових установ та низький рівень фінансової обізнаності, що призводить до незацікавленості українців в участі у приватних накопичувальних пенсійних програмах. Найбільш активно на цьому рівні розвиваються недержавні пенсійні фонди, котрі щорічно підвищують усі власні показники розвитку. Проте хороші тенденції не призводять до стрімкого зростання кількості учасників, і наразі усі активи цих фондів навіть не сягають 1% від бюджету ПФУ. У страхових компаній наявна така ж ситуація: спостерігається поступове зростання показників діяльності, проте воно знаходиться на занадто низькому рівні щоб говорити про ефективність системи недержавного накопичення. Якщо ж говорити про банки, то лише незначна їх кількість надає послуги із надання пенсійних депозитів, а саме 17 штук. Це є негативно, адже ми вважаємо, що саме у комерційних банків у цій сфері найбільший нереалізований потенціал, адже депозити є простими у розумінні для населення, їх можна добре передбачати та вони є доволі таки гнучкими інструментами для накопичення коштів.

Здійснивши огляд міжнародних пенсійних систем ми зрозуміли, що не існує універсальної пенсійної моделі, яка змогла б ідеально вирішувати усі завдання, покладені на пенсійне забезпечення (запобігання зубожінню населення, гідна компенсація втраченої заробітної плати та збільшення пенсійного доходу)

та бути стійкою до економічних та демографічних викликів. Дані завдання із різним ступенем успішності вирішуються виходячи із специфіки кожної окремої країни та її соціально-економічних умов шляхом поєднання різноманітних механізмів та інструментів перерозподільних та накопичувальних схем. Відповідно до світових тенденцій пенсійна система України також є диференційованою, проте через відсутність цілісної та послідовної політики, вона не функціонує ефективно. У зв'язку із цим спостерігається незбалансованість пенсійної системи, адже нові проблеми з'являються швидше, ніж вирішуються старі. Наразі наша солідарна система є дотаційною, а накопичувальна – непопулярною.

Воєнний стан також здійснив свій внесок до проблем у пенсійному забезпеченні. Так, ми спостерігаємо зростання безробіття, відтік працездатних жінок закордон, падіння ВВП, зростання інфляції та погіршення показників діяльності як у солідарній системі, так і у недержавному накопиченні. Окрім того, під час війни частина громадян не здатна у повній мірі реалізувати своє право на пенсійне забезпечення, адже інколи вони не можуть вчасно звернутися про призначення пенсії або ж не мають змоги одержати уже назначену їм виплату. Також війна перенесла дату запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, адже тепер цей рівень буде функціонувати із 1 січня наступного після завершення воєнного стану року. Хоча у нашій державі і триває війна, проте вона продовжує вносити зміни до пенсійної системи, адже лише за осінь було ухвалено два законопроекти: перший стосується можливості накопичення коштів у солідарній системі із 16 років, а другий передбачає покращення системи державного соціального страхування шляхом скасування Фонду соціального страхування та передачі його обов'язків Пенсійному фонду України.

На основі усього викладеного можемо стверджувати, що пенсійна політика в Україні повинна більше уваги приділяти не тактиці, а стратегії. Для покращення показників діяльності ПФУ ми запропонували впровадити в Україні податок на розкіш та при купівлі оподатковуваних об'єктів також стягувати

пенсійний збір. Окрім того, ми вважаємо за потрібне створення механізму «сплати» частини пенсії до Фонду працюючими пенсіонерами, розмір пенсії яких перевищує середню по Україні серед працевлаштованих. Пропонуємо наступну формулу для обчислення такого внеску:

$$(\text{Розмір пенсії працюючого пенсіонера} - \text{Середній розмір пенсії по Україні}) * 22\%$$

Для боротьби із «тінізацією» праці необхідно застосувати збільшення кількості раптових інспекцій, забезпечити належний контроль за відповідність діяльності суб'єктів до вимог чинного законодавства та неможливості уникнення сплати штрафу, а також провести інформаційні заходи для громадян щодо переваг одержання офіційної заробітної плати.

З метою популяризації накопичувальних схем пенсійного забезпечення державі потрібно почати підвищувати рівень фінансової грамотності власного населення. Для цього вартує впровадити комплекс заходів задля одночасного вирішення двох задач, а саме забезпечення охоплення максимальної частини населення, та хорошого рівня якості фінансової освіти, а також створити механізм взаємодії між громадянами та державою. Також у межах діяльності недержавних пенсійних фондів доречним є створення механізму гарантування вкладів учасників.

Ми вважаємо, що запуск другого рівня пенсійного забезпечення без підґрунтя у вигляді загального поліпшення показників діяльності пенсійної системи не виправдає очікувань влади. А отже, важливими передумовами для запуску обов'язкової накопичувальної системи є запровадження зазначених вище заходів щодо збалансування солідарної системи та стимулювання українців до участі у накопичувальних схемах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Allianz Pension Report 2020. The Silver Swan. URL: https://www.allianz-trade.com/content/dam/onemarketing/aztrade/allianz-trade_com/en_gl/erd/publications/pdf/FINAL_2020_05_28-Pension2020_Compressed.pdf (дата звернення: 04.11.2022 р.).
2. Pensions at a Glance 2021: OECD and G20 Indicators. OECD Publishing. Paris. 2021. URL: <https://doi.org/10.1787/ca401ebd-en> (дата звернення: 04.11.2022 р.).
3. Private pension assets. Official website of OECD. URL: <https://data.oecd.org/pension/private-pension-assets.htm#indicator-chart> (дата звернення: 06.11.2022 р.).
4. Аналітичні дані щодо ринку накопичувального пенсійного забезпечення. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5> (дата звернення: 30.08.2022 р.).
5. Антикорупційний комітет: в проекті Третякової наявні корупціогенні фактори. Офіційний сайт LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/andriy_pavlovskiy/470252_antikoruptsiyniy_komitet_proekti.html (дата звернення: 11.11.2022 р.).
6. Банки держави-агресора більше не працюватимуть в Україні. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/banki-derjavi-agresora-bilshe-ne-pratsyuvatimut-v-ukrayini> (дата звернення: 03.09.2022 р.).
7. Бевзенко О.В. Пенсійне страхування: сутність та порівняльна характеристика. Вісник Чернігівського державного технологічного університету: Економічні науки. 2012. № 3 (60). С. 247-253.
8. Верховна Рада підтримала об'єднання Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування. Офіційний сайт «KadrEX». URL: <https://profprensa.com/news/rada-pidtrimala-obiednannia-pensiinogo-fondu-ta-fondu-sotsialnogo-strakhuvannia> (дата звернення: 26.10.2022 р.).
9. Вікова структура населення України. Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області. URL: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/dem/piramid/all.php> (дата звернення: 05.06.2022 р.).

10. Влада згадала про пенсійну реформу, та чи можна її провести під час війни? Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/11/23/694140/> (дата звернення: 24.11.2022 р.).
11. Дані про середній розмір пенсійної виплати. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/> (дата звернення: 22.11.2022 р.).
12. Дем'янчук О.І., Вербова А.-М.В. Сутність та сучасний стан розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА. грудень 2021. № 23(51). С. 55-61.
13. Дем'янчук О.І., Вербова А.-М.В. Сучасні проблеми та шляхи реформування системи державного пенсійного забезпечення. Науковий блог НаУ «Острозька Академія». 2021. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2021/page/3/> (дата звернення: 16.06.2022 р.).
14. Депозити в банках України. Офіційний сайт Мінфін. URL: <https://minfin.com.ua/ua/deposits/?investors-group=pensioner> (дата звернення: 23.07.2022 р.).
15. Депозити в Україні під час війни. Чи варто переживати за свої гроші? Незалежний фінансовий портал «finance.ua». URL: <https://finance.ua/ua/saving/depozyty-v-ukraini-pid-czas-vijny> (дата звернення: 13.11.2022 р.).
16. Депозити для пенсіонерів. Офіційний сайт BANKCHART. URL: https://bankchart.com.ua/depozity/depozity_pensioneram (дата звернення: 23.07.2022 р.).
17. Депозити населення у банках у вересні зросла на понад 10 млрд гривень. Он-лайн ресурс Stockworld. URL: <https://www.stockworld.com.ua/ru/news/depoziti-naselennia-u-bankakh-u-veresni-zroslo-na-ponad-10-mlrd-griven> (дата звернення: 05.11.2022 р.).

18. Дідковська Т.О. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2008. С. 27.
19. Єрошенков С.Г. Аналіз закономірностей пенсійного забезпечення закордоном та визначення фактичного стану пенсійної системи. Юрист. 2007. 258 с.
20. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2018 рік. URL: <https://www.pfu.gov.ua/1545965-zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2018-rik-2/> (дата звернення: 10.05.2022 р.).
21. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2019 рік. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2121043-zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2019-rik/> (дата звернення: 10.05.2022 р.).
22. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2020 рік. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2129463-postanova-pravlinnya-pensijnogo-fondu-ukrayiny-pro-zatverdzhennya-zvitu-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2020-rik/> (дата звернення: 10.05.2022 р.).
23. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2021 рік. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2152676-zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2021-rik-3/> (дата звернення: 15.07.2022 р.).
24. Звіт про розподіл пенсіонерів за розмірами призначених місячних пенсій станом на 01.04.2022 (5-ПФ). Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2153922-zvit-pro-rozpodil-pensioneriv-za-rozmiramy-pryznachenyh-misyachnyh-pensioneriv-standom-na-01-04-2022-5-pf/> (дата звернення: 22.11.2022 р.).
25. Змієнко В. Майстер-клас від Держпраці: як не розорити бізнес через порушення законодавства про працю. Зарплата та кадрова справа. 2018. №9. URL: <https://ibuhgalter.net/ru/material/422/9077> (дата звернення: 02.11.2022 р.).
26. Інфляційний звіт, жовтень 2022 року. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-jovten-2022-roku> (дата звернення: 13.11.2022 р.).

27. Крупка М.І., Островерх П.І., Реверчук С.К. Основи економічної теорії: підручник. Київ : Атіка. 2002. С. 344.
28. Мартиненко Н. Розвиток пенсійної системи України: поняття та сутність. Теорія та історія державного управління. 2017. Вип. 3(34). С. 55-61.
29. Міндова О.І. Теоретичний аналіз економічної сутності пенсійного забезпечення. Науковий вісник Херсонського державного університету: Економічні науки. 2016. № 14 (4). С. 102-106.
30. Наглядова статистика. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist#6> (дата звернення: 01.09.2022 р.).
31. Найденко О.Є. Податок на розкіш (багатство): зарубіжний досвід та перспективи впровадження в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Випуск 7. С. 719 – 724.
32. Накопичувальна пенсія: експерти оцінили переваги й недоліки державних і недержавних фондів. Мультимедійна платформа іномовлення України УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3332563-nakopisivalna-pensia-eksperti-ocinili-perevagi-j-nedoliki-derzavnih-i-nederzavnih-fondiv.html> (дата звернення: 15.05.2022 р.).
33. Огляд страхового ринку України за I півріччя 2022 року. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-strahovogo-rinku-ukrayini-za-i-pivrichchya-2022-roku> (дата звернення: 11.10.2022 р.).
34. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.09.2022 р.).
35. Офіційний сайт Мінфін. URL: <https://minfin.com.ua/> (дата звернення: 10.10.2022 р.).
36. Пенсії на які ми (не) заслуговуємо: чи світить міленіалам старість в достатку. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/01/27/670276/> (дата звернення: 12.04.2022 р.).

37. Пенсії не платитимуть: у ПФУ розповіли, хто втратить право отримувати виплати під час війни. Офіційний сайт «ФАКТИ». URL: <https://fakty.ua/404367-pensii-platit-ne-budut-v-pfu-rasskazali-kto-poteryaet-pravo-poluchat-vyplaty-votemu-vojni> (дата звернення: 29.09.2022 р.).
38. Пенсії працюючим пенсіонерам перерахують у травні. Мультимедійна платформа іномовлення України УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3492836-pensii-pracuucim-pensioneram-pererahuut-u-travni.html> (дата звернення: 22.11.2022 р.).
39. Політова К.О. Податок на багатство. Порівняльно-аналітичне право. 2019. №1. С. 232 – 235.
40. Правдиковська І.І., Дорошенко Н.О. Вплив війни на банківську систему України. Молодий вчений. Вересень, 2022. № 9 (109). С. 150 – 153.
41. Приймак І.І., Вишивана Б.М. Недержавне пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення України. Світ фінансів. 2019. № 3(60). С. 121-138.
42. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України № 2180-IX від 01.04.2022 р. зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2180-20#Text> (дата звернення: 23.10.2022 р.).
43. Про внесення зміни до статті 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо оптимізації заробітної плати при обчисленні пенсії за періоди страхового стажу під час воєнного стану: Закон України № 2506-IX від 02.09.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2506-20#Text> (дата звернення: 30.10.2022 р.).
44. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: закон України від 09.07.2003 р. № 1058–IV зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 28.08.2022 р.).
45. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 р. № 280 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF#n8> (дата звернення: 19.07.2022 р.).

46. Про затвердження Порядку використання коштів фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками: постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 р. № 302 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.07.2022 р.).

47. Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Постанова правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 № 22-1 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05> (дата звернення: 03.09.2022 р.).

48. Про затвердження Порядку покриття тимчасових касових розривів Пенсійного фонду України, пов'язаних з виплатою пенсій: постанова Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 р. № 1080 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1080-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.07.2022 р.).

49. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 26.06.1997 р. № 400/97-ВР зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400/97-%D0%B2%D1%80#n23> (дата звернення: 30.10.2022 р.).

50. Про новації, які містить Закон України від 04.11.2022 № 2734 «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні». Бухгалтерський інтернет-портал «ibuhgalter.net». URL: <https://ibuhgalter.net/ru/news/18866> (дата звернення: 30.10.2022 р.).

51. Про основні показники зі сплати єдиного соціального внеску за 2021 рік. URL: <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialne-strakhuvannya-i-pensijne-zabezpechennya/20028-pro-osnovni-pokazniki-zi-splati-edinogo-sotsialnogo-vnesku-za-2020-rik.html> (дата звернення: 20.08.2022 р.).

52. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022р.

№ 162 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.10.2022 р.).

53. Проблеми перерахунку пенсій працюючим пенсіонерам. Офіційна онлайн-платформа LexInform. URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/problemy-pererahunku-pensij-pratsyuuyuchym-pensioneram> (дата звернення: 22.11.2022 р.).

54. Проект Закону про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794 (дата звернення: 20.08.2022 р.).

55. Проект Соціального кодексу України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45780 (дата звернення: 30.04.2022 р.).

56. Пудова Д.О. Накопичувальні системи пенсійного забезпечення: досвід Нідерландів, Данії та Швеції. Національні інтереси: пріоритети та безпека. 2017. Т.13. №11. С. 2152 – 2165.

57. Рівень безробіття в Україні через війну становить понад 40%. Он-лайн видання [iPress.ua](https://ipress.ua). URL: https://ipress.ua/news/riven_bezrobittya_v_ukraini_cherez_vynu_stanovyt_ponad_40_333842.html (дата звернення: 06.10.2022 р.).

58. Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2018 рік. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10684299> (дата звернення: 18.08.2022 р.).

59. Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2019 рік. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10666647> (дата звернення: 18.08.2022 р.).

60. Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2020 рік. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=12530000> (дата звернення: 18.08.2022 р.).

61. Русак Г.В. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. №1. С. 109-112.
62. Свіденко А. Проблемні аспекти реалізації права на пенсійне забезпечення в умовах воєнного стану. Трансформація національної, закордонної моделей економічного розвитку та законодавства в умовах воєнного часу: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції ВНУ ім. Лесі Українки, (27-29 червня 2022 року). м. Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня "Волиньполіграф". 2022. 418 С.
63. Соломка О.М. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.01.08. Харківський нац. у-т ім. В.Н. Каразіна. 2006. 132 С.
64. Статистика страхового ринку України. Офіційний сайт Forinsurer. URL: <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення: 08.10.2022 р.).
65. Стецюк Т. Новації пенсійного забезпечення в Україні. Страхова справа. 2012. №2. С. 51-53.
66. У Мінекономіки пояснили, як безробітнім отримувати більше, ніж допомога по безробіттю. Офіційний сайт Профспілки металургів і гірників України. URL: <http://pmguinfo.dp.ua/ukraina/5892-u-minekonomiki-poyasnili-yak-bezrobitnim-otrimuvati-bilshe-nizh-dopomoga-po-bezrobittyu> (дата звернення: 05.11.2022 р.).
67. Умурзаєв Б.Х. Роль і місце пенсійного забезпечення в економічних відносинах людей в умовах поглиблення ринку. Трудове право. 2006. № 7. С. 56–60.
68. Уряд прискорить внесення у Раду законопроєкту про накопичувальні пенсії. Мультимедійна платформа іномовлення України УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3573414-urad-priskorit-vnesenna-u-radu-zakonoproektu-pro-nakopichuvalni-pensii.html> (дата звернення: 22.09.2022 р.).
69. Філоненко О.А. Шляхи оптимізації стратегічних напрямів та механізмів державного регулювання системи пенсійного забезпечення. Наукові праці. Державне управління. 2014. Вип. 230. Том. 242. С. 125-130.

70. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 р. Звіт за результатами дослідження USAID. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2021/10/Ukraine_2021_Financial-Literacy-Survey-Report-UA.pdf (дата звернення: 30.10.2022 р.).
71. Чеберяко О., Бикова В. Моделі пенсійного забезпечення: зарубіжна та вітчизняна практика. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2020. №5 (212). С. 43 – 51.
72. Чугунов І.Я., Насібова О.В. Фінанси пенсійного забезпечення : моногр. Київ. Нац. торг.-екон. ун-т. Київ. 2017. 248 С.
73. Шкура І.С. Дискусійні питання реформування пенсійної системи: світовий досвід. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том. 2. С. 410-417.
74. Щонайменше 5 мільйонів людей в Україні втратили роботу через війну. Аналітичний портал «Слово і діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/20/novyna/ekonomika/shhonajmenshe-5-miljoniv-lyudej-ukrayini-vtratyly-robotu-cherez-vijnu> (дата звернення: 21.11.2022р.).
75. Як отримати більше коштів при виплаті пенсій на визначений строк. Корпоративний недержавний пенсійний фонд Національного банку України. URL: https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/pensiini_vyplaty.html (дата звернення: 02.09.2022 р.).
76. Якимів А.І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Львів. Афіша. 2003. 448 С.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тлумачення показників власних надходжень ПФУ

Показник	Пояснення
ВН-1	сума єдиного внеску, розподілена на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування
ВН-2	кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій, призначених особам, які працювали на роботах за списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України
ВН-3	кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій, призначених особам, які працювали на роботах за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, а також працівникам, зайнятим на інших посадах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах
ВН-4	кошти, сплачені банками за користування тимчасово вільними коштами Пенсійного фонду України, та інші власні доходи
ВН-5	кошти на виплату пенсій іноземним пенсіонерам, які проживають на території України
ВН-6 (2020 р.)	сплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб та покриття недоотриманої суми коштів від застосування розміру єдиного внеску, передбаченого частинами тринадцятою і чотирнадцятою статті 8 Закону України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування”
ВН-6 (2021 р.)	сплата за рахунок коштів Державного бюджету України єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб, покриття недоотриманої суми коштів від застосування розміру єдиного внеску, передбаченого частинами тринадцятою і чотирнадцятою статті 8 Закону України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування”, та покриття різниці між мінімальним страховим внеском та сумою сплачених страхових внесків за застрахованих осіб та суб'єктів господарювання за періоди здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

Додаток Б

Тлумачення показників коштів із Державного бюджету ПФУ

Показник	Пояснення
ДБ-1	кошти Державного бюджету України на фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами, покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду, сплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб та покриття недоотриманої суми коштів від застосування розміру єдиного внеску, на відшкодування витрат ПАТ “Укрпошта” за надання послуг, пов'язаних з виплатою та доставкою пенсій і грошової допомоги населенню, а також на виплату пільг і житлових субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг у готівковій формі
ДБ-2	кошти Державного бюджету України на погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду
ДБ-3 (2020 р.)	виплата одноразової грошової допомоги у зв'язку з негативними наслідками поширення на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, з урахуванням витрат, пов'язаних з її виплатою та доставкою
ДБ-3 (2021 р.)	кошти Державного бюджету України для завершення надання одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів, а також кошти Державного бюджету України для надання допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

Додаток В

Тлумачення показників видатків за рахунок власних надходжень ПФУ

Показник	Пояснення
В.1	видатки на пенсійне забезпечення осіб, пенсію яким призначено відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”
В.2	видатки на виплату пенсій, призначених згідно з іншими законодавчими актами в частині розміру пенсії, на яку особа має право відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”
В.3	видатки на пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу в частині розміру пенсії із солідарної системи відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”
В.4	видатки на виплату щомісячної цільової грошової допомоги на прожиття згідно із Законом України “Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та інвалідів війни”
В.5	видатки на пенсійне забезпечення осіб, які проживають за кордоном, та іноземних пенсіонерів
В.6	видатки на розрахунково-касове обслуговування і плату за підкріплення готівкою виплати пенсії та грошової допомоги
В.7	видатки на фінансування адміністративних витрат, пов’язаних із виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду України
В.8	видатки на оплату послуг з виплати та доставки пенсійних виплат із солідарної системи
В.9	видатки на погашення позик, наданих з єдиного казначейського рахунка у минулому періоді

Джерело: побудовано автором на основі [20-23]

Додаток Д

Пенсійні депозитні програми банків станом на листопад 2022 року

Банк	Назва депозиту	Умови депозитної програми									
		Грошова одиниця	Мінімальна сума вкладу	Максимальна сума вкладу	Термін вкладу, днів	Процентна ставка, %	Виплата відсотків	Нарахування відсотків	Можливість дострокового розірвання	Можливість поповнення	Можливість пролонгації
АТ "Агропросперіс Банк"	Класичний + для пенсіонерів	гривня	15 000	100 000	92 - 731	16,75 - 18,75	в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	-	+
		долар	500	5 000	92 - 731	1,25 - 2,5	в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	-	+
		євро	500	50 000 000	92 - 731	0,1	в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	-	+
АТ "УкрБудІнвестБанк"	Строковий	гривня	5 000	50 000 000	31 - 731	12 - 17	щомісяця / в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	- / +	+
		долар	200	50 000 000	92 - 550	0,5 - 2,75	щомісяця / в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	- / +	+
		євро	200	50 000 000	92 - 550	0,25 - 1,75	щомісяця / в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	- / +	+
АТ "АКБ "Конкорд"	Для пенсіонерів	гривня	500	50 000 000	92 - 366	12,5 - 14,75	щомісяця	на поточний рахунок	+ (ставка 0,1%)	-	-
АТ "РВС Банк"	Респект	гривня	1 000	50 000 000	31 - 1097	9,7 - 14,6	щомісяця / в кінці терміну	на карту	-	- / +	-
АТ "МТБ Банк"	Пенсійний	гривня	300	50 000 000	92 - 365	12,2 - 13,9	щомісяця	на карту / на поточний рахунок	-	- / +	+ (підвищення ставки + 0,2%)
АТ "Ідея Банк"	Пенсійний без меж	гривня	1 000	5 000 000	92 - 366	8,75 - 11	щомісяця / в кінці терміну	на поточний рахунок	-	- / +	-

Джерело: побудовано автором на основі [14, 16]

Продовження додатку Д

Пенсійні депозитні програми банків станом на листопад 2022 року

Банк	Назва депозиту	Умови депозитної програми									
		Грошова одиниця	Мінімальна сума вкладу	Максимальна сума вкладу	Термін вкладу, днів	Процентна ставка, %	Виплата відсотків	Нарахування відсотків	Можливість дострокового розірвання	Можливість поповнення	Можливість пролонгації
АТ "Райфайзен Банк"	Класичний Строковий Онлайн	гривня	2 000	50 000 000	31 - 367	4,75 - 8,5	в кінці терміну	на поточний рахунок	-	-	-
		долар	500	50 000 000	92 - 367	0,01	в кінці терміну	на поточний рахунок	-	-	-
		євро	500	50 000 000	92 - 367	1,01	в кінці терміну	на поточний рахунок	-	-	-
АТ "Ощадбанк"	Мій пенсійний депозит	гривня	1 000	2 000 000	92 - 365	9,5 - 12	щомісяця	на поточний рахунок	-	+	+
		долар	100	2 000 000	92 - 365	0,2 - 0,4	щомісяця	на поточний рахунок	-	+	+
		євро	100	2 000 000	92 - 365	0,01 - 0,15	щомісяця	на поточний рахунок	-	+	+(підвищення ставки + 0,5%)
АТ "АБ "РАДАБАНК"	Ого!	гривня	1 000	без обмежень	31 - 731	15,5 - 18	в кінці терміну	на поточний рахунок	+(ставка 0,5 - 1%)	-	+
	Тіп-топ	гривня	1 000	без обмежень	31 - 731	15 - 17,5	щомісяця	на поточний рахунок	+(ставка 0,5 - 1%)	-	+
АТ "Комерційний Індустріальний Банк"	Максимальний дохід	гривня	1 000	1 000 000	183 - 1218	6 - 17,25	щомісяця / в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	-	+
		долар	100	100 000	183 - 1218	0,5 - 3,55	щомісяця / в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	-	+
		євро	100	100 000	183 - 1218	0,5 - 2,75	щомісяця / в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	-	+
АТ "АБ "Південний"	Прибутковий плюс	гривня	10 000	1 000 000	91 - 396	12 - 15	щомісяця	на поточний рахунок	-	- / +	+

Джерело: побудовано автором на основі [14, 16]

Продовження додатку Д

Пенсійні депозитні програми банків станом на листопад 2022 року

Банк	Назва депозиту	Умови депозитної програми									
		Грошова одиниця	Мінімальна сума вкладу	Максимальна сума вкладу	Термін вкладу, днів	Процентна ставка, %	Виплата відсотків	Нарахування відсотків	Можливість дострокового розірвання	Можливість поповнення	Можливість пролонгації
АТ "АБ "Укргазбанк"	ЕКО-депозит	гривня	1 000	не зазначено	91 - 730	12 - 14	щомісяця / в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	+	+
		долар	100	не зазначено	91 - 730	0,1 - 1,2	щомісяця / в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	+	+
		євро	100	не зазначено	91 - 730	0,01	щомісяця / в кінці терміну	на карту / на поточний рахунок	-	+	+
	Строковий з продовженням	гривня	1 000	не зазначено	31 - 730	12 - 14	в кінці терміну	на поточний рахунок	-	+	+
		долар	100	не зазначено	31 - 730	0,1 - 1,2	в кінці терміну	на поточний рахунок	-	+	+
		євро	100	не зазначено	31 - 730	0,01	в кінці терміну	на поточний рахунок	-	+	+
АТ "ОПІ Банк"	Абсолютна перевага	гривня	2 000	200 000	91 - 183	10,5 - 12,75	щомісяця	на карту / на поточний рахунок	-	-	-
АТ "Укресімбанк"	Зручний	гривня	5 000	не зазначено	184 - 3650	9,5 - 10	щомісяця	на поточний рахунок	+	+	+
АТ "УкрСибБанк"	Щасливий вік	гривня	100	не зазначено	274 - 730	0,01 - 0,5	щомісяця	на поточний рахунок	+(ставка знизиться на 75%)	+	+
АТ "Акордбанк"	Пенсійний	гривня	1 000	без обмежень	91 - 365	15 - 15,5	щомісяця	на поточний рахунок	-	+	+
		долар	100	без обмежень	91 - 365	2 - 2,5	щомісяця	на поточний рахунок	-	+	+
		євро	100	без обмежень	91 - 365	0,1	щомісяця	на поточний рахунок	-	+	+

Джерело: побудовано автором на основі [14, 16]

Продовження додатку Д

Пенсійні депозитні програми банків станом на листопад 2022 року

Банк	Назва депозиту	Умови депозитної програми									
		Грошова одиниця	Мінімальна сума вкладу	Максимальна сума вкладу	Термін вкладу, днів	Процентна ставка, %	Виплата відсотків	Нарахування відсотків	Можливість дострокового розірвання	Можливість поповнення	Можливість пролонгації
АТ АКБ "Львів"	Пенсійний	гривня	1 000	20 000 000	31 - 730	10,5-17,5	щомісяця	на поточний рахунок	-	+	+
		долар	50	500 000	92 - 730	0,5 - 2	щомісяця	на поточний рахунок	-	+	+
		євро	50	500 000	92 - 730	0,5 - 1,75	щомісяця	на поточний рахунок	-	+	+

Джерело: побудовано автором на основі [14, 16]

Додаток Е

Аналіз умов добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

<i>Діючі умови до змін</i>	<i>Додаткові можливості, передбачені законопроектом № 7649</i>
Правове регулювання	
Стаття 12 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», стаття 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»	
Учасники	
Особи віком від 16 років, які не є застрахованими особами	Особи віком від 16 років (незалежно від факту працевлаштування), які не є пенсіонерами
Укладення договору	
В податковому органі за місцем проживання за особистим зверненням з наданням підтверджуючих паперових документів	В електронному вигляді за допомогою КЕП через Портал Дія або веб-портал електронних послуг Фонду особа укладає типовий договір про добровільну сплату
Термін, на який укладається договір	
Не менше ніж на рік	Особа самостійно визначає, скільки часу бажає платити внески після укладання договору
Періодичність сплати та розмір внесків	
Обов'язково щомісячно в розмірі не менше мінімального страхового внеску	Особа самостійно визначає періодичність сплати та розмір внесків
Як обліковуються сплачені внески	
На підставі поданого особою до податкового органі звіту	Автоматично після зарахування коштів на рахунок Пенсійного фонду України

Джерело: побудовано автором на основі [50]

Додаток Ж

Структура обов'язкових пенсійних систем різних країн світу та значення показника API за 2020 рік

Країна	Перерозподільна			Накопичувальна		API 2020
	Базова	Цільова	Мінімальна	Державна	Недержавна	
Швеція		+		NDC + FDC	FDC q	2,91
Бельгія			+	DB		2,92
Данія	RBB	+		FDC	FDC q	2,96
Нова Зеландія	RBB					3
США				DB		3,04
Австралія		+			FDC	3,13
Нідерланди	RBB				DB q	3,13
Норвегія	RBB	+		DB	FDC	3,16
Канада	RBB	+		DB		3,24
Китай			+	NDC + FDC		3,25
Чеська Республіка	CBV		+	DB		3,26
Латвія			+	DB / NDC + FDC		3,27
Ірландія	CBV					3,31
Люксембург	CBV		+	DB		3,35
Велика Британія	CBV			DB		3,36
Словацька Республіка			+	Points		3,36
Італія			+	DB + NDC		3,39
Фінляндія		+		DB		3,49
Швейцарія			+	DB	DB	3,52
Японія	CBV			DB		3,52
Естонія	CBV			DB / Points	FDC	3,53
Німеччина				Points		3,56
Литва	CBV			Points		3,57
Індонезія			+	DB + FDC		3,59
Корея	CBV			DB		3,59
Австрія			+	DB		3,84
Мексика			+	DB		3,84
Колумбія			+	DB	FDC	3,93
Туреччина			+	DB		3,95
Іспанія			+	DB		3,98
Угорщина			+	DB		4,05
Словенія			+	DB		4,07
Португалія			+	DB		4,12
Франція			+	DB + Points		4,16
Чилі		+	+	DB	FDC	4,22
Польща			+	DB / NDC		4,27
Греція		+		DB + NDC		4,43

Джерело: побудовано автором на основі [1, с. 4; 2, с. 123]

Додаток И

Основні елементи оподаткування предметів розкоші та багатства в Україні
відповідно до законопроекту № 10558 від 05.06.2012 р.

Об'єкт оподаткування	База оподаткування	Ставка оподаткування
а) квартири	за оціночною вартістю або за загальною площею у м ²	0,5% від оціночної вартості об'єкта нерухомості
б) дачні або садові будинки, котеджі або житлові будинки садибного типу		
в) об'єкти житлової нерухомості, що перебувають у власності одного платника податку		
г) нежилі приміщення, що перебувають у власності одного платника податку		
г) нежилі приміщення, що розташовані на земельній ділянці, на якій розташовані об'єкти оподаткування, зазначені у підпункті «б»		
д) легкові автомобілі	за оціночною вартістю або за об'ємом циліндрів двигуна у см ³	2% від оціночної вартості транспортного засобу
е) мотоцикли		
є) судна (яхти та інші плавучі засоби для дозвілля або спорту)	за оціночною вартістю або за потужністю двигуна (двигунів) у кВт	2% від оціночної вартості транспортного засобу
ж) літаки і вертольоти, зареєстровані у Державному реєстрі цивільних повітряних суден України	за оціночною вартістю або за максимальною злітною масою	1% від оціночної вартості транспортного засобу
з) вироби з дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння;	за їхньою вартістю у гривнях під час придбання на митній території України або ввезення на митну територію України з урахуванням ПДВ	10% їхньої вартості під час придбання на митній території України або ввезення на митну територію України з урахуванням ПДВ
и) годинники, мобільні телефони та зброя		
і) взуття, вироби з хутра, шкіри, килимові, швейні, трикотажні, текстильні вироби, а також вироби з деревини		
ї) предмети мистецтва, колекціонування та антикваріату		

Джерело: побудовано автором на основі [31, с. 720]

Додаток К

Методика розрахунку внеску для працюючого пенсіонера, розмір пенсії якого перевищує середній по Україні

<i>Дані для розрахунку (станом на 01.04.2022 р.):</i>	
Загальна кількість пенсіонерів , ос.	10 793 258
Кількість пенсіонерів, що одержують пенсію вище середньої, ос.	3 231 957
Кількість пенсіонерів, що продовжують працювати, ос.	кожен четвертий (25%)
Середня пенсія пенсіонера, грн.	4 370,45
Середня пенсія працюючого пенсіонера, грн.	4 532,91
<i>Методика обчислення внеску:</i>	
(Розмір пенсії працюючого пенсіонера - Середній розмір пенсії по Україні) * 22%	
<i>Розрахунок:</i>	
Пенсіонери, що потенційно потрапляють під стягнення виплати, %	$(3\,231\,957 / 10\,793\,258) * 100\% = \mathbf{29,94}$
Працюючі пенсіонери, що попадають під сплату, %	$29,94\% * 25\% = \mathbf{7,49}$
Кількість працюючих пенсіонерів, що потрапляють під сплату, ос.	$3\,231\,957 * 25\% = \mathbf{808\,415}$ або $10\,793\,258 * 7,49\% = \mathbf{808\,415}$
Мінімальний розмір внеску, грн.	$(4\,532,91 - 4\,370,45) * 22\% = \mathbf{35,74}$
Мінімальний розмір місячної суми внесків до ПФУ, грн.	$808\,415 * 35,74 = \mathbf{28\,893\,723,06}$
Мінімальний розмір річної суми внесків до ПФУ, грн.	$28\,893\,723 * 12 = \mathbf{346\,724\,676,76}$

Джерело: побудовано автором на основі [11, 24, 38, 53]